

73 ÉTÉKINNYTŐ

Az Állambiztonsági Szolgálatok
Történelmi Levéltára
negyedéves tudományos folyóirata

=====

- > Kádár János és Király Zoltán szópárbaja-----Medgyesi Konstantin
- > A Tanácsköztársaság emlékezete 1972-ben-----Takács Tibor
- > Kodály Zoltán látogatása Izraelben-----Novák Attila

= 2020 = 02
//////////

Impresszum

Főszerkesztő: *Papp István*

Szerkesztők: *Kis Péter*
Krahulcsán Zsolt
Pócs Nándor

Angol verzió: *Hegedűs Gyula*
Címlapterv és tipográfia: *Gyulai Kati*
Informatikai szerkesztő: *Borkúty László*
Olvasószerkesztő: *Tiszóczy Tamás*
Technikai szerkesztő: *Pénzes Dávid*

*A borítókép a Móra Ferenc Múzeum Fotógyűjtemény
Enyedi Zoltán-hagyaték MFM-E 945/42 számú képének felhasználásával készült.*

Kiadja: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*
Felelős kiadó: *Cseh Gergő Bendegúz*

Szerkesztőség címe: *1067 Budapest, Eötvös utca 7.*
Elektronikus levélcím: *betekinto@abtl.hu*

HU ISSN 1788–7569

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!
4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

=== Tanulmányok ===

TAKÁCS TIBOR

A forradalom mint emlék(mű) és (mű)történelem: 1972. március 21. 7

MEDGYESI KONSTANTIN

„Az orvos azt mondja, az a bajom, hogy én örökké az én felelősségemre gondolok”. Kádár haragosan rémült tekintete és a bukás előszele 35

POLGÁR PÉTER ANTAL

Gomb- vagy KGB-ügynök volt-e Freimann Lajos? Adalékok a miskolci Gáti-per történetéhez 55

=== Kitekintő ===

NOVÁK ATTILA

„Az egységes zsidó népi kultúra feltételei már kialakultak...”
Kodály Zoltán 1963-as látogatása Izraelben 73

MAŁGORZATA DAJNOWICZ

A Női Liga működése a népi Lengyelországban. 87

BANDI ISTVÁN

Az 1989-es romániai forradalomba való magyar beavatkozás kérdése 99

=== Szemle ===

KIS PÉTER

Bölcsészhallgatók forradalma 127

= Tanulmányok =
////////////////////

==== Takács Tibor =====

/// A forradalom mint emlék(mű) és (mű)történelem: 1972. március 21.

A 70 éves Gyáni Gábornak

=== 1

A Tanácsköztársaság kikiáltásának 53. évfordulóján, 1972. március 21-én délelőtt koszorúzási ünnepséget tartottak a budapesti Felvonulási téren. A Himnusz elhangzása után a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP), a Minisztertanács, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) és a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága nevében helyeztek el koszorúkat a tanácsköztársasági emlékmű talapzatán, amelynél katonák, rendőrök és munkásörök álltak díszőrséget. Az ünnepség az Internacionáléval ért véget. Az országos napilapok kivétel nélkül beszámoltak az eseményről, a *Népszabadság* és a *Népszava* fényképet is közölt róla, előbbi azzal az aláírással, hogy „Budapest dolgozói” helyezik el virágjaikat az emlékműnél.¹ A hivatalos tudósítások arról már nem adtak hírt, hogy a megemlékezésen rendkívüli esemény is sor került.

Az emlékműhöz kirendelt rendőrök az ünnepség kezdetén felfigyeltek egy hosszú hajú fiatalemberre, aki a jelenlévők között járkált, és gesztikulálva mondott nekik valamit. Közelebb húzódva hallották, hogy olyasmiket beszélt: „ne csináljatok semmit, ez az idő nem alkalmas, oszoljatok szét” stb. Egy csoport el is ment a helyszínről. A rendőrök úgy látták, hogy az illető csakis „összekötő” lehet, aki utasításokat ad a téren jelen lévő társainak. Az ünnepség végén a fiatalember a Hősök tere felé indult, amikor a rendőrök igazoltatták, majd egy rendőrautóba ültették. Nemsokára kiderült, hogy a központi ügyelet már korábban utasítást adott a férfi előállítására, akiről akkor még csak annyit tudtak, hogy egy bizonyos Wartburg sze-

¹== Koszorúzás a tanácsköztársasági emlékműnél. *Népszabadság*, 1972. március 22. 1. Koszorúzás a tanácsköztársasági emlékműnél. *Népszava*, 1972. március 22. 1. Ünnepelesen megkoszorúzták a Tanácsköztársaság emlékművét. Országszerte megemlékeztek a KISZ megalakulásáról. *Magyar Hírlap*, 1972. március 22. 1. A Tanácsköztársaság évfordulója. Ünnepségek országszerte. *Magyar Nemzet*, 1972. március 22. 3.

mélyautót vezet. Elfogásakor kiderült, hogy a fiatalember Demszky Gábor joghallgató. Rajta kívül a rendőrök még tíz személyt igazoltattak a környéken, akik valamennyien vörös kokárdát viseltek, és többségükben ők is joghallgatók voltak. Végül Demszkyt és Tóth Lászlót bevitték a VIII. kerületi kapitányságra – utóbbi maga ragaszkodott ehhez.² A két fiatal meghallgatásában a kerületi rendőrök mellett a BRFK állambiztonsági tisztjei is részt vettek. Később megjelent a kapitányságon egy harmadik egyetemista, Szász András is, akit szintén kikérdeztek.³

Tóth Lászlóék elmondták: felháborította őket, hogy pár nappal korábban, március 15-én „ellenforradalmi” jellegű, „nacionalista” tüntetésre került sor,⁴ ezért azt találták ki, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulóján vörös kokárdás demonstrációt tartanak. Ötletüket előadták a március 16–18. között Gödöllőn megrendezett országos tudományos diákköri konferencián is, ahol a jelenlévők többsége támogatta a rendszer melletti kiállást, „mivel egyetértettek abban, hogy az 1956-os ellenforradalom megismétlődését el kell kerülni”. Március 18-án kb. 10–15 joghallgató Báron György lakásán megtárgyalta a dolgot, és a többség a tüntetés megszervezése mellett döntött. A terv szerint mintegy 200 főt kívántak mozgósítani, akik vörös kokárdát, Lenin-jelvényeket viselve, a jogi kar épülete elől indulva a Kis-körúton, a Népköztársaság útján (ma Andrásy út) és a Dózsa György úton haladva a tanácsköztársasági emlékműhöz vonulnak, ahol piros virágokat helyeznek el, majd letelepedve mozgalmi dalokat énekelnek. Az elhatározásuknak megfelelően mozgósítani is kezdték ismerőseiket, köztük gimnazistákat is.

Tóth László március 19-én négyszemközt, majd 20-án mások társaságában beszélt a tervezett akcióról Kozma Pállal, a politikai gazdaságtan tanszék vezetőjével (nem mellesleg munkásörparancsnokkal), aki igyekezett lebeszélni őket a tüntetés megtartásáról. A fiatalok azonban a március 20-án délben megtartott újabb találkozásukon kitarítottak elképzelésük mellett, azon csupán annyit módosítottak, hogy lemondtak a felvonulásról, és az új terv szerint a Lenin szobortól vonultak volna át az 1919-es emlékműhöz. Elhatározták azt is, hogy megpróbálnak engedélyt kérni a rendőrségtől, amire Aradi Béla joghallgató vállalkozott. Elment a Belügyminisztérium (BM) Központi Panaszirodájára, ahol bejelentést tett a tervezett demonstrációról, engedélyt kért annak megtartására, illetve rendőri védelmet kért az esetleg megjelenő huligán elemektől. A hatóságok azonban nem engedélyezték a tüntetést,

2 = = ÁBTL 3.1.5. O-14991. 194–195. Jelentés, 1972. március 21. A jelentést a XIV. kerületi kapitányság bünyügyi osztálya készítette.

3 = = ÁBTL 3.1.5. O-14991. 118–121. Jelentés szervezetén kívüli tüntetési előkészületekről március 21-ére, 1972. március 21.

4 = = 1972. március 15-én több száz fiatal, zömében középiskolás és egyetemista gyűlt össze Budapesten a Petőfi- és a Kossuth-szobornál, valamint a Batthyány-örökmécsesnél, hogy méltóképpen megünnepeljék az 1848-as forradalmat. A rendőrök szétverték a „rendzavarást”, több tucat fiatalot letartóztattak. Az események megtorlásaként 15 személyt elítéltek, többeket rendőrhatalom általi figyelmeztetésben részesítettek, illetve sokan nem folytathatták tanulmányaikat sem.

mondván, ha a fiatalok meg akarják ünnepelni az évfordulót, csatlakozzanak a hivatalos rendezvényhez. (Aradi a BM-ben elég stréber módon viselkedett: hangsúlyozta, az ő javaslata volt, hogy kérjenek engedélyt a demonstrációra, amire a többiek csak azért bólintottak rá, mert kész tények elé kívánták állítani a rendőrséget. Kijelentette, hogy nem vesz részt az engedély nélküli rendezvényen; ennek az ígértének állítólag eleget is tett, aznap ki sem mozdult otthonról.)

Időközben Kozma Pál tájékoztatta a hallgatók tervéről az egyetem párttitkárát, Magyar Györgyöt, aki ezek után figyelmeztette a fiatalokat: a tervezett tüntetés a törvényes keretek átlépését jelenti, ami nem marad következmények nélkül. Az oktatóknak azonban nem sikerült meggyőzniük a hallgatókat arról, hogy álljanak el a tüntetés megszervezésétől; Tóth László a vita során állítólag azt mondta, hogy „stratégiailag” elutasítja a rendszert, a jelen helyzetben csupán „taktikailag” támogatja azt. Este újból összegyűltek Báron György hallgatótársuk lakásán, és éjszakába menő vita után úgy döntöttek, hogy lefűjják a tüntetést, illetve reggel végigjárják a tervezett gyülekezőhelyeket, hogy az ott megjelent fiatalokat lebeszéljék a hivatalos rendezvényen kívüli ünneplésről. Egyedül Aradi Béla állított mást: szerinte Tóth László alapvetően egyetértett azzal, hogy az akció könnyen rendzavaráshoz vezethet, mégis ragaszkodott a demonstráció megtartásához, mert meg kell mutatni, hogy „van itt egy erő, amit a március 15-i zavargások résztvevőivel szembe lehet állítani”. Lehet, hogy kapnak egy-két pofont a rendőröktől, de valamit tenniük kell, hogy alternatívát mutassanak a fiataloknak. Báron és Demszky azzal érveltek az akció megtartása ellen, hogy balról rúgnának abba a rendszerbe, amelyet március 15-én jobboldalról támadtak, bár hangsúlyozták, hogy a rendszerrel nem értenek egyet, utóbbi például totalitárius államnak tartotta azt. Tóth végül hazaküldte azokat, akik nem értettek egyet a tüntetés megtartásával, így Aradi is eltávozott onnan – Tóth szerint felszólítása kizárólag az ő eltávolítását célozta, ugyanis ő nem tartozott közéjük, senki sem ismerte a társaságban.

Állításuk szerint Tóth, Demszky és társaik – a fentieknek megfelelően – előbb a jogi kar Egyetem téri épülete előtt, majd a Dózsa György úton csoportról csoportra járva próbálták hazatérésre felszólítani a fiatalokat; utóbbi helyen aztán elfogták őket. A hatóságok azonban jelenlétüket úgy értelmezték, hogy a fiatalok kitarítottak a tüntetés megrendezése mellett, és csak a dékáni titkárság vezetőjének, majd a dékánnak a felszólítására, rövid morgolódás után távoztak az egyetem épülete elől; közülük Tóth, Demszky és még páran személyautóval a Dózsa György útra mentek. Mint említettem, ők azt állították, azért, hogy onnan is hazaküldjék a hívásukra megjelenteket, illetve – ahogy a BM-ben javasolták nekik – részt vegyenek a hivatalos ünnepségen.⁵

⁵ = A történetek elbeszélései: ÁBTL 3.1.5. O-14991. 118–121. Jelentés szervezeten kívüli tüntetési előkészületekről március 21-ére, 1972. március 21. Uo. 131. Jegyzőkönyv, 1972. március 20. Uo. 135–137. Aradi Béla bejelentése, 1972. március 20. Uo. 142–144. Feljegyzés az Aradi Bélával folytatott beszélgetésről, 1972. március 23. ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 31–

Az egyetemeken jelentkező „ellenséggel” foglalkozó BM III/III-2/a. alosztály „Anarchisták” fedőnéven előzetes ellenőrzés alá vonta a március 21-én „a hivatalos ünnepi programtól eltérő külön politikai demonstráció, tüntetés” végrehajtását tervező csoportot, egészen pontosan Tóth Lászlót, Demszky Gábort, Báron Györgyöt és – a hozzájuk köthető, bár a szervezésben részt nem vevő – Csillag Györgyöt.⁶ Tóth László azonban nem 1972 márciusában került az állambiztonság látókörébe, hanem már 1971 őszén felfigyeltek rá, mert a középiskolások számára szervezett Studium Generale előkészítő tanfolyam keretében terjesztette „ellenséges” nézeteit, illetve a kínai kulturális forradalommal kapcsolatos anyagokat. (Az ún. ügyjelzés már ekkor az „Anarchisták” fedőnevet kapta.) A politikai rendőrségnek sikerült is megszereznie az ellenségesnek tartott irományokat, valamint Tóth középiskolásokkal folytatott levelezését (a diákokat meg is hallgatták), illetve jelezték a problémát az egyetem vezetésének, melynek eredményeképpen a „problémás” személyeket kizárták a Studium Generaleban folyó oktatói tevékenységből. Tóth azonban tovább folytatta „szélsőséges, anarchista” nézetei terjesztését és „rendbontó tevékenységét”, például fellépett az érvényben lévő beszámoltatási rendszer megváltoztatásáért, a szabad oktatóválasztásért, majd a gödöllői diákköri tanácskozáson vitát provokált. Az 1972. márciusi fejlemények végképp meggyőzték a politikai rendőrséget arról, hogy itt egy valóságos, szervezett „csoport” működik, amely különböző akciókat szervez és a rendzavarástól sem riad vissza.⁷

Március 21. után fokozták a fiatalok ellenőrzését, telefonjaikat lehallgatták,⁸ illetve hálózati személyeken keresztül is figyelték őket, akik nyomon követték az egyetemi fegyelmi eljárást és a hallgatók ezzel kapcsolatos hangulatát is.⁹ Miután a történésekről kevés információ állt rendelkezésre, nem meglepő, hogy az egyetemen különböző fantasztikus hírek terjedtek: például arról, hogy Demszky beszédet is mondott az emlékműnél, illetve a Dózsa György úton Tóth kiadta a jelszót: ez a

39. Fegyelmi határozat, 1972. június 1. Uo. 40–46. Demszky Gábor fellebbezése a fegyelmi határozat ellen, 1972. június 6. Uo. 47–53. Tóth László fellebbezése a fegyelmi határozat ellen, 1972. június 7.

6 = = ÁBTL 3.1.5. O-14991. 9–11. Határozat előzetes csoportdosszié nyitására, 1972. április 5.

7 = = ÁBTL 3.1.5. O-14991. 171–183. Összefoglaló jelentés és javaslat Tóth László és társai ügyében, 1972. április 5.

8 = = ÁBTL 3.1.5. O-14991. 122. Javaslat Báron György 3/a. operatív ellenőrzésére, 1972. március 21. Uo. 127–128. Javaslat Tóth László 3/a. operatív ellenőrzésére, 1972. március 22. Uo. 129–130. Javaslat Demszky Gábor 3/a. operatív ellenőrzésére, 1972. március 22. Tóth, Báron, valamint Csillag György telefonját december 31-ig, Demszkyét december elejéig hallgatták le: ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 143–144. Javaslat az „Anarchisták” fn. ügy realizálásának ütemezésére, 1972. december 11.

9 = = Elsősorban a „Garay” és „Bíró Csilla” fedőnevű informátorokat használták fel, jelentéseik megtalálhatóak a dossziében. Lásd még: ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 8–12. Intézkedési terv az „Anarchisták” fn. előzetes csoportdossziés ügyben, 1972. május 9.

rendszer nekünk nem kell.¹⁰ (Mint láttuk, az akcióra még az állambiztonság szerint sem került sor.) A hallgatók többsége úgy látta, már hamarabb fel kellett volna lépni Tóthékkal szemben, mert az engedékeny magatartás ide vezetett; ám úgy gondolták, befolyásos, magas pozícióban lévő szülei és támogatóik megmentik majd őket a komolyabb retorzióktól.¹¹ Olyan hírek is terjedtek, hogy Tóth Biszku Béla, a korábbi belügyminiszter rokona, ezért tudott már korábban is több balhét megúszni.¹² Ez természetesen nem volt igaz, ám az állambiztonságnak tekintettel kellett lenni a szülői háttérre: „*Elgondolkodtató, és a további lépéseink kialakítását is befolyásoló az a körülmény, hogy a fenti tevékenységet szervező egyetemi hallgatók szülei között jelenleg komoly funkciót betöltő elvtársak is vannak.*” Példaként megemlézték, hogy Tóth László nevelőapja a VM nyugállományú ezredese, anyja pedig az MSZMP Központi Bizottságának (KB) politikai munkatársa.¹³ Emellett állítólag Tóthék nem rejtették véka alá, hogy bíznak „befolyásos” ismerőseik támogatásában.¹⁴ Pár hét elteltével aztán a jogász hallgatók körében már nem volt beszédtema az ügy, a fegyelmi eljárás befejeztével pedig végképp aktualitását veszítette.¹⁵

A jogi kar vezetése június 1-jén hozta meg a határozatot az ügyben: a döntés értelmében Tóth Lászlót kizárták a jogi karról, Demszky Gábort és Szász Andrást két félévre eltiltották tanulmányaik folytatásától, míg Báron Györgyöt és Gara Istvánt megrovásban részesítették. Az indoklás szerint a hallgatók „az általuk ellentüntetésnek nevezett illegális megmozdulás” szervezésével fegyelmi vétséget követtek el. Tetűik súlyát az is növelte, hogy középiskolásokat vontak be a tüntetésbe, azaz „a serdületlen ifjúságot lázították a Magyar Népköztársaság törvényes rendje ellen”. (Vagyis a Tanácsköztársaságra való megemlékezés keretében, az internacionalizmus jegyében tervezett tüntetést a dékán nem a szocialista rendszer melletti kiállásként, hanem rendszerellenes akcióként értékelte.) Az indoklás megemlégtette azt is, hogy a szervezők a gödöllői diákköri konferencián a nyugati újbaldal nézeteit¹⁶ propagál-

10 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 184–185. „Garay” fn. informátor jelentése, 1972. április 11. ÁBTL 3.1.5. O-14991/L. 5–6. Átirat, 1972. március 28. A hozzáfűzött értékelés szerint (uo. 7.) a jelentés megerősítette az állambiztonság rendelkezésére álló adatokat, ami azért különös, mert máshol egyáltalán nem említik, hogy bárki is beszédet mondott volna az emlékműnél.

11 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 153–154. „Bíró Csilla” fn. informátor jelentése, 1972. március 28.

12 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/L. 54–55. „Garai” fn. informátor jelentése, 1972. június 8.

13 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 171–183. Összefoglaló jelentés és javaslat Tóth László és társai ügyében, 1972. április 5.

14 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/L. 13–15. „Garai” fn. informátor jelentése, 1972. május 13.

15 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 209–210. Jelentés Aradi Béláról, 1972. május 2. ÁBTL 3.1.5. O-14991/L. 75–76. „Garai” fn. informátor jelentése, 1972. július 4.

16 == A legfontosabb 68-as „ideológusok” írásai – természetesen a „helyes” értelmezési keretbe állítva – Magyarországon is megjelentek, lásd: Köpeczi (szerk.), 1970. Két alapvető munka azonban csak a rendszerváltás után jelenhetett meg (bár az előbbi belső terjesztésű kiadványként hozzáférhető volt a pártkáderek számára): Marcuse,

ták (a munkásosztály a jólétében elvesztette forradalmiságát, a forradalom új bázisát az értelmiség és a diákok képezik; a hatalom számára korlátozott volta nem teszi lehetővé, hogy tömegtüntetést szervezzen a március 15-i események ellensúlyozására stb.), illetve Tóth László korábban a kínai kulturális forradalommal kapcsolatos propagandaanyagot terjesztett.¹⁷

Demszky és Tóth megfellebbezték a döntést, rámutatva a határozat indoklásának tárgyi tévedéseire, ellentmondásaira. Arra is hivatkoztak, hogy ők nem alkottak „csoportot”, csupán a közös társadalomtudományos érdeklődés hozta össze őket, és nem valamilyen eszmei alap. Tóth László hangsúlyozta, hogy „újbaloldali” nézeteit a különböző vitakörökben korábban is hangoztatta, mégsem vonták felelősségre emiatt. Semmilyen engedély nélküli akcióra nem került sor, a kokárdát kizárólag az ünnep miatt viselték, és csak az egyetem előtt, az emlékműnél már nem. Hangsúlyozták a tervezett akciójuk kommunista, internacionalista jellegét, és tagadták, hogy az illegális lett volna, nem tartották titokban, hiszen oktatóikkal és az egyetem párttitkárával is beszéltek róla, illetve értesítették a BM-et is.¹⁸ A fellebbezéseknek azonban nem volt foganatja, Demszky Gábor egy évig taxisofőrként dolgozott, míg Tóth László csak évekkel később Pécsen, levelező tagozaton fejezhette be tanulmányait.¹⁹

A fegyelmi határozat szövegében nem nehéz felfedezni az állambiztonsági jelentések egynémely megállapítását. Az egyetem vezetése és a politikai rendőrség is rendbontásnak értelmezte a március 21-i tüntetés tervét, mindkettő az ellenséget látta Tóth Lászlóban és társaiban, és azért ítélte különösen súlyosnak a ténykedésüket, mert azzal zavarokat okozhattak a velük kapcsolatba került fiatalok gondolkodásában. Mindez nem csak arra vezethető vissza, hogy a fiatalok tevékenységét ugyanabba a diskurzusba helyezve értelmezték, és ilyen értelemben „a hatalom” képviselőjeként léptek fel. Ennél közvetlenebb kapcsolat is fennállt a két hivatalos olvasat között, az állambiztonság ugyanis igyekezett minden információt megadni a jogi karnak ahhoz, hogy a fegyelmi vizsgálat során „*megfelelő felelősségre vonó, visszatartó intézkedéseket tudjanak kialakítani*”.²⁰ (Még olyan adat is felbukkant, amely szerint a fegyelmi eljárást eleve „az operatív szerv”, azaz a III/III. kezdeményezte.²¹) Csáki Ernő, a BM III/III-2. Osztály vezetője az emlékműnél történt rendőri intézkedésekről tájékoztatta Sáránci Imrét, az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Állam-

1990; Debord, 2006. A nyugati újbaloldalra lásd még: Barcsi–Soós, 2019.

17 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 31–39. Fegyelmi határozat, 1972. június 1.

18 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 40–46. Demszky Gábor fellebbezése a fegyelmi határozat ellen, 1972. június 6. Uo. 47–53. Tóth László fellebbezése a fegyelmi határozat ellen, 1972. június 7.

19 == Demszky, 2012: 18.

20 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 171–183. Összefoglaló jelentés és javaslat Tóth László és társai ügyében, 1972. április 5.

21 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 127–129. Jelentés Tóth László és társai ügyében, 1972. október 7.

és Jogtudományi Karának dékánját; a levélből egyébként kiderül, hogy az előállított fiatalokat a rendőrségi meghallgatásukat követően elengedték, vizsgálatot vagy eljárást nem indítottak ellenük. (A titkos, operatív ellenőrzésről természetesen nem tett említést.²²)

1972 szeptemberében a BM III/III-2/a. alosztály javaslatot tett az ügy – jogászai véleményezés után történő – „realizálására”, azaz a bizalmas nyomozás lezárására.²³ A vizsgálati osztályon két jogi véleményt is készítettek, amelyek egyaránt arra a megállapításra jutottak, hogy Tóth László és társai sem a Studium Generale keretében, sem az országos tudományos diákköri konferencián, sem pedig március 21-én nem követtek el bűncselekményt. Olyannyira nem, hogy még rendőrhatalósági figyelmeztetés alkalmazását sem tartották indokoltnak velük szemben, már csak azért sem, mert az egyetem már megbüntette őket.²⁴ A III/III. ennek megfelelően járt el, vagyis az egyetem által kiszabott fegyelmi büntetést elégséges „állami” büntetésnek tekintette, és megelégedett figyelmeztető beszélgetések lefolytatásával.²⁵ Az ügyet a BM III/III-2. Osztály ezzel befejezettnek tekintette, Harangozó Szilveszter csoportfőnök, főcsoportfőnök-helyettes azonban többször is visszadobta a lezárási javaslatot, és azt végül – több hónap elteltével – csak azzal fogadta el, hogy Tóth Lászlót továbbra is aktív ellenőrzés alatt kell tartani.²⁶ A „csoportból” egyedül Tóth maradt az állambiztonság nyilvántartásában, mert szűkebb körben továbbra is „felelőtlenül fecsegett” – és persze azért is, mert 1972. március 21-én „rendzavarást kísérelt meg”.²⁷

22 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 192–193. Levél, 1972. április 12.

23 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 106–119. Összefoglaló jelentés az „Anarchisták” fn. ügyben, 1972. szeptember 18.

24 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 121–126. Jelentés az „Anarchisták” fn. ügyben, 1972. október 5. Uo. 127–129. Jelentés Tóth László és társai ügyében, 1972. október 7.

25 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 134–139. Javaslat az „Anarchisták” fn. ügy realizálására, 1972. november 15. Uo. 145–146. Jelentés a Tóth Lászlóval folytatott nevelő jellegű beszélgetésről, 1972. december 19. Uo. 147. Jelentés a Csillag Györggyel folytatott nevelő jellegű beszélgetésről, 1972. december 19. Uo. 148. Jelentés a Demszky Gáborral folytatott nevelő jellegű beszélgetésről, 1972. december 19. Uo. 149–150. Jelentés a Varsányi Gyulával folytatott nevelő jellegű beszélgetésről, 1972. december 19. Uo. 151–152. Jelentés a Báron Györggyel folytatott nevelő jellegű beszélgetésről, 1972. december 19. Uo. 153–154. Jelentés a Szász Andrással folytatott nevelő jellegű beszélgetésről, 1972. december 19.

26 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 167–170. Javaslat az „Anarchisták” fn. előzetes csoportdossziés ügy lezárására, 1973. január 4. Uo. 172–173. Javaslat az „Anarchisták” fn. előzetes csoportdossziés ügy lezárására, 1973. január 18. Uo. 193–195. Javaslat az „Anarchisták” fn. ügy lezárására, 1973. június 15. Az „Anarchisták” fedőnevű ügyet korábban ismertette már: Varga, 1999: 3.

27 == ÁBTL 2.2.1. Tóth László Lajos operatív nyilvántartó kartonja.

=== 2

A hatalom éppúgy az ellene irányuló támadásnak értelmezte a március 21-i – nem megvalósuló – spontán tüntetést, mint a pár nappal korábbi március 15-it. A rendszer számára teljességgel közömbös volt, hogy mi vitte az utcára a fiatalokat, ha arra nem a hatóságok szervezésében került sor. Nem meglepő, hogy a BM egyetlen, közös jelentést készített a március 15-i és 21-i „rendzavarásokkal” kapcsolatban a politikai rendőrség látókörébe került személyekről (a 28 személy nagyobb részét, 15 főt az utóbbi kapcsán említik).²⁸ Igazából a két nap eseményeit már azelőtt összekapcsolták, hogy 21-én bármi is történt volna. Az állambiztonság ugyanis március 15-e után érzékenyen reagált minden hasonló kezdeményezésre, és készült, illetve felkészült arra, hogy a Tanácsköztársaság évfordulóján is előfordulhat valami hasonló, ezért több – elsősorban az egyetemeken mozgó – hálózati személyt azzal bíztak meg, hogy jelentsenek az esetleges rendbontásokról.²⁹

Amelyek nem is maradtak el, és itt nem csak az emlékműnél történetekre gondolok. Tóth Lászlóék ügyében is többször megemlézték, hogy március 21-én a hűvösvölgyi nagyrétre is szerveztek egy akciót, állítólag a március 15-i tüntetés résztvevői. (Tóthék első terve még az volt, hogy ezt zavarják meg.) A réten valóban összegyűlt több száz ember, ám piros karszalagos fiatalok kérésére, illetve a rendőrök felszólítására a tömeg feloszlott.³⁰ Délután pedig – március 15-éhez hasonlóan – a Múzeumkertben is gyülekeztek néhányan, mert úgy hallották, lesz valamilyen „séta”, de a jelen lévő KISZ-esek és a rendőrök fellépése miatt eltávoztak onnan. Az erről beszámoló hálózati személy jelentése szerint a belvárosban állambiztonsági tisztek személyesen is figyelték a fejleményeket, ami megint csak azt jelezte, hogy március 15. megismétlődésétől tartottak.³¹

Tóth Lászlóék tehát hiába hivatkoztak arra, hogy akciójukat március 15-ével szemben tervezték végrehajtani, mondván, a nacionalizmus és a sovinizmus ellen nem elég kizárólag adminisztratív eszközöket igénybe venni, „mivel erőszakkal egyetlen eszmét sem lehet megvédeni, ehhez tömegbázisra van szükség”.³² A rendszer nem kért a spontán támogatásból, az internacionalizmus jegyében, a Szovjetuniót éltetve sem lehetett az utcára vonulni, ha azt nem „hivatalosan” szervezték meg. Ez persze nem meglepő, hiszen minden nem hivatalos gondolkodás gyanús volt, és ellenségesnek bélyegezték. A vizsgálati osztályon készült egyik jogi vélemény például úgy

28 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 159–167. Kimutatás az 1972. március 15-i és 21-i rendzavarásokban résztvevő, illetve az intézkedések kapcsán látóköreinkbe került egyetemi és főiskolai hallgatókról, 1972. március 29.

29 == ÁBTL 3.1.2. M-36153. 77. „Kardoskúti” fn. informátor jelentése, 1972. március 20.

30 == ÁBTL 3.1.2. M-36952/3. 194. „Bárány” fn. ügynök jelentése, 1972. március 23. ÁBTL 3.1.2. M-39011. 45–46. „Romhányi” fn. ügynök jelentése, 1972. március 28.

31 == ÁBTL 3.1.2. M-34521. 129–132. „Trójai” fn. informátor jelentése, 1972. március 21.

32 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 47–53. Tóth László fellebbezése a fegyelmi határozat ellen, 1972. június 7.

fogalmaz, hogy Tóth László és társai a Studium Generale keretében „a csoportjaikba beosztott fiatalokkal a kijelölt tananyag túlmenően olyan politikai kérdések megvitatásával is foglalkoztak, amelyek az MSZMP politikájával való ellenzéki felfogásra utaltak. Többek között felvetették és vitatták a kubai szocializmus kérdését, egyértelműen követendőnek tartva dicsőítették Che Guevara forradalmi tevékenységét a latin-amerikai országokban.”³³ Bár a szovjetekét követő hivatalos értelmezés erős kritikával illette Guevara fenti ténykedését, alapvetően az antiimperialista harc mártírjának tekintették,³⁴ mindenképpen különös, hogy az argentin forradalmár dicsőítését ellenzékiek minősítették.

Tóth László mindent megtett azért is, hogy a hatóságok ellenségnek tekintsék. Nem csinált titkot abból, hogy elvi (baloldali, marxista) alapon ellensége a rendszernek, „stratégiailag” áll szemben vele, a március 15-én előállott helyzetben pedig csupán „taktikailag” állt (volna) ki mellette. Hozzáállását Kozma Pál tanszékvezető már a fegyelmi eljárás idején folytatott vitájuk során „nagy hülyeségnek” nevezte, mert „alkalmas arra, hogy a legvadabb politikai irányzatok ezt meglovagolják”. A – magát vélhetően szintén marxistának tartó – tanár semmilyen elvi vagy ideológiai közösséget nem vállalt Tóthtal, szerinte ugyanis az az alapvető különbség kettejük között, hogy ő feltétlen híve a rendszernek és a Szovjetunióknak.³⁵

Kozma hasonló véleményen volt, mint az egyetemi vezetés és a belügy, azaz „a hatalom”: a lényegét nem a vallott eszme jelenti, hanem a rendszerhez, azaz a fennálló rendhez való viszony. A rezsim állagőrző „marxizmusa” és Tóth forradalmi marxizmusa közötti feszültség az eljárást lezáró beszélgetés során jól érezhetően felszínre tört. Ezt Tóth László elég pikírt módon szóvá tette: társaival „rendszeresen tanulmányozzák a marxizmus tételeit” – ezt vajon a figyelmeztetése után is folytathatják-e? Juhász László rendőr alezredes válasza nem kevésbé tanulságos: „Közöltem: a marxizmus tanulmányozása helyes értelemben véve szükséges és hasznos, emiatt bárminemű elmarasztalásban nem részesülhet. Az esetben azonban, ha a marxizmus tanulmányozását – bárki – ellenséges politikai koncepciók kialakítása, ilyen nézetek »bizonyítása«, majd terjesztése céljából folytatja, az szembe találja magát az illetékes állami és pártszervekkel, szükség szerint a rendőri intézményekkel is.” Tóth a nyilvánvaló fenyegetésre csak annyit mondott: „értettem”.³⁶

Igen árulkodó a fegyelmi határozat egyik passzusa, amely szerint a megbüntett hallgatók vétséget követtek el, mert engedély nélkül csoportosultak, és mert

33 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 121–126. Jelentés az „Anarchisták” fn. ügyben, 1972. október 5.

34 == Ezen értelmezés tipikus példái: Karozag, 1969; Lavreckij, 1974. A szovjet tömb országainak Che Guevarához – és a szocialista Kubához – való ellentmondásos, sőt ellenséges viszonyára lásd: Anderle, 2000: 327–334. A hazai sajtóban megjelenő Che Guevara-képről lásd: Murai–Tóth, 2018: 103–117.

35 == ÁBTL 3.1.5. O-14991. 168–170. Jelentés, 1972. március 30.

36 == ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 145–146. Jelentés a Tóth Lászlóval folytatott nevelő jellegű beszélgetésről, 1972. december 19.

vörös kokárdát tűztek a ruhájukra. Bár ez utóbbit azért tették szóvá, mert állítólag ezzel adtak jelet másoknak a gyülekezésre (Tóthék szerint kizárólag az ünnep miatt viselték), mindenképpen figyelemre méltó, hogy önmagában ezt a körülményt 1972-ben kifogásolni lehetett. A határozat máshol egyenesen úgy fogalmazott, hogy Gara István „*tenyérrnyi vörös szalaggal felcícomázva*” jelent meg az 1919-es emlékműnél.³⁷ (A megfogalmazás akár az 1920-as vagy az 1930-as években is születhetett volna. Több mint érdekes párhuzam, hogy az akkori politikai rendőrség 1930-ban a csehszlovákiai magyar Sarló mozgalom tagjait akadályozta meg abban, hogy vörös szalaggal is díszített koszorújukat elhelyezzék a pesti Petőfi-szobron; a koszorú végül Táncsics Mihály sírjára került.)³⁸ A vörös szalag kvázi bűnjelként való kezelését mutatja egy másik eset is: Báron György házkutatástól tartva a nála lévő szalagokat délután egy barátjának adta át, aki történetesen hálózati személy volt, és azokat nyomban továbbadta „egy elvtársnak”.³⁹

Szabó Miklós 1998-ból visszanezve így értékelte az 1972. március 15-i szituációt: „A hatalom akár ki meri mondani, hogy mi a reális helyzet, akár nem, magának árt. Ha kimondja, hogy 1848 emléke szembenáll vele, elveszíti a munkásmozgalom előtti gyér »haladó hagyományok« legerősebbikét. Ha nem meri kimondani, el kell tűrnie [...], hogy a szemébe röhögjenek. A hatalom kiperdül addigi puhadiktatúrás magatartásából.”⁴⁰ A „kiperdülés” eredménye közismert: izgatás miatt több személyt is börtönbüntetésre ítélték, és a rendszer lemondott március 15. hagyományáról. Azt azonban már nem kockáztathatta meg, hogy saját, kommunista hagyományának egyik eleméről is lemondjon: vélhetően ez is szerepet játszott abban, hogy a március 21-i megmozdulás szervezőit és résztvevőit nem citálták bíróság elé, hanem megelégedtek az egyetem által meghozott fegyelmi büntetéssel.

Maga a hatósági fellépés azonban azt jelzi, hogy a hatalom ez esetben is „kiperdült” – nem(csak) „puhadiktatúrás magatartásából”, hanem a legitimációs ideológiájának számító „marxizmusából” (is). Tóthék esete újból megmutatja, hogy a fiatalok egy részében megvolt a mozgalomban való részvétel igénye, azt azonban a lehangolóan bürokratikus KISZ nem tudta és igazából nem is akarta kielégíteni. Alternatív mozgólódási próbálkozásait viszont a hatalom nem nézte jó szemmel, még akkor sem, ha a rendszer által vallott jelszavakat hangoztatták ők is. Tóth László és a hozzá hasonló fiatalok hiába voltak marxisták, azzal, hogy nem fogadták el a párt értelmezését, szükségszerűen renegátnak, eretneknek, ellenségnek tekintették őket, még akkor is, ha nem hoztak létre külön szervezetet, mint pár évvel korábban Pór György és társai. (Szélsőbalos, maoista fiatalok, többségükben egyetemisták 1967-ben hozták létre a Magyar Forradalmi Kommunista Csoportját, amely röplapot is

37 = = ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 31–39. Fegyelmi határozat, 1972. június 1.

38 = = Bajcsi, 2017: 172–173. Köszönöm Papp István kollégámnak, hogy erre a párhuzamra felhívta a figyelmemet.

39 = = ÁBTL 3.1.2. M-34521. 129–132. „Trójai” fn. informátor jelentése, 1972. március 21.

40 = = Szabó, 1998: 53.

kiadott. A következő évben lefolytatott perben összeesküvés miatt négy személyt letöltendő, többeket pedig felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, a csoport tagjait kizárták az egyetemről, kirúgták az állásukból, illetve publikációs tilalommal is sújtották őket.⁴¹⁾

A hatalom, mint azt az 1969-re elkészült *Agitátorok* című film példája is mutatja, igen nehezen viselte, ha a forradalmi hagyományaira hivatkozó rendszeren a forradalmi eszményeket és a forradalmi cselekvést kérték számon. Magyar Dezső filmjében fiatal értelmiségiek a Tanácsköztársaság idején a forradalom mibenlétéről, az elmélet és a gyakorlat dilemmáiról, a bürokráciáról, a munkáskultúráról vitatkoznak – ám a 1919-es viták gyakorlatilag 1968-ról szólnak. A 19-esek 68-assá fazonírozását elősegítette, hogy a szereplőket radikális baloldali fiatalok és avantgárd művészek formálták meg (a Pór György csoportjába tartozó Révai Gábor például saját apját, Révai Józsefet játszotta el). Az „üzenet” annyira direkt volt, hogy a film nem kerülhette el a sorsát: betiltották, és csak az 1980-as években mutathatták be, amikor már minden szempontból időszerűtlen volt.⁴² Lehetséges, hogy a betiltásban más is közrejátszott. Az *Agitátorok* – a ludovikások felkelése, a június 24-i ellenforradalom kapcsán – elég egyértelműen utal 1956-ra. A hatalom azonban 1969-ben már nem az „ellenforradalomról” akart beszélni 1919 kapcsán, hanem 1968-ról, ám nem úgy, sőt éppenséggel nem úgy, ahogyan azt Magyar Dezső filmje tette. A hatvanas évek közepéig a tanácsköztársasági múlt még azt a célt szolgálta, hogy 1956 említése nélkül lehessen az ellenforradalomról beszélni, a hatvanas évek végén azonban már a forradalomról szóló beszéd eszközévé vált.⁴³

=== 3

A kommunista mozgalom meglehetősen ellentmondásosan viszonyult a levett Tanácsköztársasághoz, különösen azután, hogy Kun Béla és a kommün több más vezetője a sztálini terror áldozatává vált: megítélése alapvetően pozitív volt, de nem nagyon beszéltek róla. Ennek megfelelően a magyar kommunisták 1944–1945-ben nem ott folytatták, ahol 1919-ben abbahagyták. Rákosiéknak még a tizenkilences veteránok pusztá létezése is kényelmetlen volt, szervezetüket rövidesen fel is oszlatták.⁴⁴ Az 1949-re kiépült kommunista diktatúra legitimációjának forrásává nem 1919-et, hanem 1945-öt tette meg. Ezt fejezi ki az 1949-ben elfogadott alkotmány preambuluma is, amely így kezdődött: „A nagy Szovjetunió fegyveres ereje felszabadította országunkat a német fasiszták igája alól, szétzúzta a földesurak és nagytőkések népellenes államhatalmát, megnyitotta dolgozó népünk előtt a demokratikus fejlődés útját.” Bár a bevezető említést tesz az „1919. évi szocialista forradalom” tapasztala-

41 = = ÁBTL 3.1.9. V-154419/1–8. Vö. Murai–Tóth, 2018: 117–127.

42 = = Apor, 2014: 189–196.; Gelenosér, 2008: 72–73.; Murai–Tóth, 2018: 174–179.; Csunderlik, 2018. Vö. Révai, 2012: 161–168.; Muhi, 1998; Morsányi, 2017.

43 = = Vö. Apor, 2014: 197.

44 = = Müller, 2008.

tairól is (amelyet a magyar nép fel tud használni a szocializmus építésében), de maga a Tanácsköztársaság kifejezés nem olvasható benne.⁴⁵ A nemzeti, hazafias retorikát és legitimációs stratégiát alkalmazó, önmagát a 400 éves függetlenségi törekvések egyetlen jogos örökösének tekintő kommunista párt számára még 1848 is használhatóbb múltnak számított, mint 1919.⁴⁶

Bár némi változás már a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett időszakban elkezdődött (Kun Bélát például 1956 februárjában lényegében rehabilitálták⁴⁷), a Tanácsköztársaság megítélésében igazi változás csak a Kádár-korszakban következett be. Az 1956-os forradalom leverését követően a kádári rezsim az első pillanattól arra törekedett, hogy folytonosságot teremtsen a kommün leverése utáni és az 1956-os „ellenforradalom” között, lényegében ezzel igazolva utóbbi ellenforradalmi jellegét. Ez legitimációs szempontból nagy jelentőséggel bírt, ugyanis a Kádár-kormány megalakulásának fő indokát az képezte, hogy Nagy Imre kabinetje képtelen volt az ellenforradalmi veszély elhárítására. A hivatalos nyilvánosságot valósággal ellepték az 1919-es és az 1956-os „ellenforradalmak” közötti összefüggésekre rámutató megnyilvánulások (sajtcikkek, propagandakiadványok stb.).⁴⁸ Jelképes volt az is, hogy az újjászervezett ifjúsági mozgalom, a KISZ megalakítására éppen 1957. március 21-én került sor.⁴⁹

Apor Péter megállapítása szerint a Kádár-korszak első éveiben „1956 perspektívája biztosította 1919 történetének tragikus végét”.⁵⁰ 1919 tehát nem annyira maga a Tanácsköztársaság, mint inkább annak bukása és az azt követő ellenforradalom okán vált a rendszer számára releváns múlttá. A hatvanas évek legelejétől azonban, amikor a hatalom elkezdett nem beszélni 1956-ról, 1919 – mint „az »ellenforradalomról« szóló beszéd helyettesítője”⁵¹ – jelentősége csökkent. Ezt mutatja többek között, hogy 1967. március 21-én Kun Béla, Landler Jenő és Szamuely Tibor közös emlékművének avatásán Nemes Dezső, a pártfőiskola igazgatója mondott beszédet, aki ugyan az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) tagja volt, de nem tartozott a legfelső pártvezetésbe. (Két évvel később a Dózsa György úti Tanácsköztársaság-emlékművet

45 == 1949. évi XX. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmányáról. *Magyar Közlöny. Törvények és Rendeletek Tára*, 174. sz. 1949. augusztus 20. 1355.

46 == Apor, 2014: 53–56. Vö. K. Horváth, 2016: 21–22.

47 == Születésének 70. évfordulóján a *Szabad Nép* és a *Pravda* is méltató cikket közölt róla. Kun Béla születésének 70. évfordulójára. *Szabad Nép*, 1956. február 21. 3.; A *Pravda* megemlékezett Kun Béla születésének 70. évfordulójáról. *Szabad Nép*, 1956. február 22. 6.

48 == Apor, 2014: 61–96, 158–171.

49 == Biztos, ami biztos, beszédében Fock Jenő KB-titkár felhívta a figyelmet az alakulás dátumának jelképes voltára: Zászlót bontott a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség. *Népszabadság*, 1957. március 22. 2. (A lap ugyanezen az oldalon számolt be a Tanácsköztársaság tiszteletére rendezett emlékünnepegről is.)

50 == Apor, 2014: 170.

51 == Uo. 26.

pedig Ilku Pál művelődésügyi miniszter avatta fel, aki csak póttagja volt a PB-nek.) Nemes – amúgy nem túl magvas – beszédének legfőbb mondanivalója: a Tanácsköztársaság „hazánk történetének egyik legdicsebb fejezete; olyan időszak, amikor a munkásosztály és harci szövetségei Magyarországot a nemzetközi haladás, a szocialista világhorradalom élvonalába emelték”.⁵²

Ez a mondat jól kifejezi azt a korabeli hivatalos értelmezést, mely szerint a Tanácsköztársaság a Kádár-korszakban mintegy a helyére került, elfoglalhatta méltó helyét a magyar történelemben, illetve, ami akkoriban ezzel egyet jelentett, annak „haladó hagyományaiban”. Az 1972-ben módosított alkotmány preambuluma immáron az ezeréves államiságra való hivatkozással kezdődött („Magyarországot több mint egy évezreden át a nép munkája, áldozatvállalása, társadalomformáló ereje élte és tartotta fenn.”), így ebben a kontextusban említette – immáron a nevéen – a Tanácsköztársaságot is (amelynek tapasztalataival gazdagodva tudták lerakni a szocializmus alapjait).⁵³ Ezzel együtt bár az 1945-ös felszabaduláson kívül továbbra is 1919 maradt az egyetlen történelmi esemény az alkotmány szövegében, a kommün a Kádár-korban sem vált a rezsim alapító mítoszává, hanem a történelem helyeként funkcionált. Ez a szemlélet mutatkozik meg a – Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulóján, 1959. március 21-én felavatott – Munkásmozgalmi Panteon létrehozásában is, amelyet úgy alakítottak ki, hogy a magyar múlt folytonosságát a maga teljességében mutassa be, és a kommunista múltat és benne 1919-et e folytonosság egyik elemeként prezentálja.⁵⁴

A kommün viszonylagos emlékezetpolitikai súlytalanságát mutatja a korai Kádár-korszak meghatározó alakjának, Münnich Ferencnek a példája is. Bár Münnich nem kis szerepet játszott a magyar Vörös Hadsereg 1919-es harcaiban (főleg az északi hadjáratban), személye inkább a spanyol polgárháborús és – legfőképpen – az 1956-os tevékenysége miatt volt fontos. Jól mutatják ezt a halálakor megjelent nekrológok,⁵⁵ illetve Fehér Lajosnak a temetésen elhangzott búcsúztatója: ezekben még Münnich 1918-as oroszországi ténykedéséről is nagyobb terjedelemben volt szó, mint 1919-ről. (Fehér Spanyolországról nem beszélt, talán azért, mert Tömpe István a spanyolosok és internacionalisták nevében külön búcsúbeszédet tartott.)⁵⁶

52 = = Tisztelettel adózunk az 1919-es forradalmár vezetők emlékének. Felavatták a Tanácsköztársaság nagyjainak emlékművét. *Népszabadság*, 1967. március 22. 3.

53 = = 1972. évi I. törvény az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről. *Magyar Közlöny*, 32. sz. 1972. április 26. 257. Az ezeréves magyar államiságra történő hivatkozás Kádár János javaslatára került a szövegbe, lásd: Vastagh, 2017: 227.

54 = = Apor, 2014: 119–157.

55 = = Pl. *Népszabadság*, 1967. november 30. 3.; *Népszava*, 1967. november 30. 3.; *Magyar Nemzet*, 1967. november 30. 3.

56 = = Nagy részvétellel búcsúztatták dr. Münnich Ferencet. Sok ezer gyászoló a Kerepesi temetőben. *Népszabadság*, 1967. december 3. 1–2. Az utókor tanulni fog róla és tanulni fog tőle. A Kerepesi temetőben nagy részvétellel búcsúztatták el Münnich Fe-

A Tanácsköztársaság más értelemben is a történelem helyévé vált: a hatvanas évek elejétől 1919 elvesztette közvetlen gyakorlati hasznát a rendszer számára, lényegében funkciótlaná, a dicső múlt egyik lezárt fejezetévé vált, ami lehetővé tette, hogy a történettudományos kutatások tárgyává válhasson. Jól mutatja ezt Hajdu Tibornak az 50. évfordulóra megjelent monográfiája, amely történelmi eseményként és nem aktualizálható üzenetek tárházaként kezelte a kommünt.⁵⁷ A hivatalos emlékezet- és történelempolitika reprezentánsai gyakran előadták, hogy a különböző időszakok torzításai után a Kádár-korszakban immár „reális”, „objektív” képet lehet alkotni a Tanácsköztársaságról. Ez az objektivitás persze sajátos értelmezést kapott: „A tárgyilagosságban érvényesülő pártosság: ez az, ami felszabadíthatja 1919 tudatformáló energiáját” – fogalmazott Pándi Pál, a központi pártlap kulturális rovatvezetője 1969-ben.⁵⁸ Vass Henrik, a Párttörténeti Intézet igazgatója pedig az 50. évforduló kapcsán egyszerre hívta fel a figyelmet arra, hogy a magyar nép és benne az 1918–1919-es forradalmi periódus történetét „a valóságnak megfelelően”, „torzításoktól mentesen” kell feldolgozni, és arra, hogy „harcolni kell az objektivitás ellen”.⁵⁹ A Borsányi György Kun Béla-életrajzára érkező éles bírálatok,⁶⁰ illetve a könyv – részben a Kun család által kezdeményezett – visszavonása azt mutatják, hogy a fenti irányelvek tíz év múlva is érvényesek voltak.⁶¹ Borsányi munkája ugyanakkor annak bizonyítékaként is értelmezhető, hogy a hetvenes évek végén 1919 már nem kizárólag a kritikátlan emlékezés terepe lehetett. (Ugyanez igaz Romsics Ignác-nak ezzel egy időben írt, de csak 1982-ben megjelent, a Duna–Tisza közéről szóló munkájára is, amelyet ráadásul nem értek hasonló politikai retorziók; ebben persze a téma „periférikusabb” jellege is közrejátszhatott.⁶²)

Azzal együtt, hogy a Tanácsköztársaság történelmi eseménnyé, a jelenhez vezető „út” egyik szakaszává vált, a tudományos mezőn kívül ez a szakasz kevés konkrét vonással bírt, csupán a szocialista jelen elvont előképeként idézték meg.⁶³ Miként Hajdu Tibor 1979-ben megfogalmazta: „a Tanácsköztársaságot a történelmi Pantheon megszentelt szobrává” merevítették. Majd hozzátette: „Jogosan tekintjük 1919-et elődünknek a szocializmus építésében, de nem túl sima-e a kontinuitás íve? [...] Nem kell-e (éppen a hagyomány pontos ábrázolásáért) világosan kimondani,

rencet. *Magyar Nemzet*, 1967. december 3. 3. Mély részvétellel búcsúztatták dr. Münnich Ferencet. *Népszava*, 1967. december 3. 1–2. A búcsúbeszéd jelentőségéhez Fehér politikai mentalitása, önképe szempontjából lásd: Papp, 2017: 371.

57 = = Hajdu, 1969.

58 = = Pándi Pál: Kiaknázatlan tartalék. Száraz György drámája, A vezérkari főnök a Nemzeti Színházban. *Népszabadság*, 1969. március 7. 7.

59 = = Vass, 1969: 7.

60 = = Nemes, 1979; Józsa–Milei, 1979. Vö. Borsányi, 1979.

61 = = Az ügyről lásd: B. Kádár, 2018: 80–82.

62 = = Romsics, 1982.

63 = = Apor, 2014: 190–191.

hogy akkor más úton jártak?”⁶⁴ A kommün hivatalos emlékezete azonban akkor is árulkodó, ha mindezt explicit módon nem is mondták ki: az „érett” Kádár-korszak számára 1919 távoli, hősi múlttá vált, amely nem sok konkrét üzenetet tartogat a jelen számára. Absztrakt jellege nyilvánult meg abban is, hogy a Tanácsköztársaságra való emlékezés 1967-től – a Forradalmi Ifjúsági Napok keretében – feloldódott a „forradalmi hagyományokra” való közös emlékezésben. A rendszer ezzel ráadásul azt is üzenté (amit tulajdonképpen a KISZ 1957. március 21-i megalakítása is előrevetített), hogy a forradalmak legfeljebb az ifjúságot kell hogy érdekeljék. „Kaland, izgalom, forradalmi romantika” – állt egy Szamuely Tibor 1919-es oroszországi repülőútja által inspirált, 1969-ben készült játékfilm forgatásáról szóló újságcikk címében.⁶⁵

A forradalmi hagyományaira hivatkozó rendszer tehát egyrészt a távoli, lezárt, történelmi múltba, másrészt romantikus kalandfilmekbe és kalandregényekbe utalta a forradalmat, illetve megpróbálta leválasztani róla a fegyveres politikai erőszak képzetét, és a mindennapi szocialista építőmunka heroizálásával igyekezett a forradalom fogalmát kiterjeszteni.⁶⁶ Tökéletesen érthető, hogy a békés építőmunkát feladó, ismét fegyvert ragadó, világforradalomról álmodozó, szentimentális Che Guevara miért nem fért bele ebbe a képbe. De nem fért bele a világforradalom illúziójától áthatott 1919 és az azt megelevenítő, 1968-assá fazonírozó *Agitátorok* sem. A mindennapi munka fegyvelmezett elvégzésének hősiességét propagáló, a hatalomgyakorlás tekintetében egyre inkább konzervatív jellegűvé váló Kádár-rezsim enyhén szólva ellentmondásosan viszonyult a tekintélyeket semmibe vevő Lenin-fiúkhoz, csakúgy, mint az 1968-as diáklázadókhöz.

A március 15-i engedély nélküli megemlékezések 1972-ben kezdődő sorozata bizonyítja: nemhogy a rendszer által felkínált forradalompótlék, de még a forradalom rendszer által biztosított emlékezete sem elégítette ki a fiatalok igényét. A legtöbben – ahogy Hajdu Tibor fogalmazott – „egyetértő unalommal” vettek részt az 1918–19-es forradalmak emlékünnepein, és „békés – óvatos – szélvédett korunkban” természetesnek, de kissé anakronisztikusnak találhatták az azokra való emlékezést.⁶⁷ Annak, hogy 1919 nem vált a magyar nemzeti tudat olyan magától értetődő és elszakíthatatlan elemévé, mint 1848, természetesen több oka volt, de mindenképpen szerepet játszott abban, hogy még az 1919-es hagyomány „természetes” örökösének tekinthető kommunista párt sem tett túl sokat, hogy ez másképp legyen. A hivatalosságon kívül pedig nem volt olyan emlékező közösség, amely számára releváns múlt lett volna 1919. A veteránok elvileg kivételt képezhettek volna, de ők mint

64 = = Hajdu, 1979: 4.

65 = = Nagyszabású magyar–szovjet koprodukció. Kaland, izgalom, forradalmi romantika. *Magyar Hírlap*, 1969. június 11. 9.

66 = = Apor, 2014: 195–196.

67 = = Hajdu, 1979: 3. Hajdu Tibor pár évvel később is úgy fogalmazott, hogy a köztudat mint pozitív hagyományhoz, de „nagy érdeklődés vagy lelkesedés nélkül” viszonyul az 1918–19-es időszakhoz. Hajdu, 1984–1985: 40.

tizenkilencesek nem alkothattak közösséget sem 1945, sem 1956 után. (Ezt jól mutatja az 1957 elején részben 1919-esek által alapított, keményvonalas Tánacsics Kör és hetilapja, a volt népbiztos, Hevesi Gyula főszerkesztő által jegyzett *Magyarország* esete. A hatalmát konszolidáló kádári vezetés felszámolta a szervezetet, amely csak a Partizánszövetség keretében, a régi kommunisták „nyugdíjasklubjaként” működhetett tovább, illetve a lapot is megszüntették.⁶⁸) Akkor sem, ha időről időre elővették őket mint autentikus emlékezőket és kitüntetni való hősokeket.

Úgy látom, hogy nem alkottak ilyen emlékező közösséget a rendszert balról kritizáló magyar „hatvannyolcasok” sem. 1972. március 21. ebből a szempontból kivételes alkalomnak számított, ugyanis nincs nyoma annak, hogy Tóth Lászlók egyébként hivatkoztak volna 1919-re.⁶⁹ A Tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulója inkább csak ürügyet szolgáltatott nekik a fellépésre, március 21. kizárólag március 15. ellenpólusaként volt fontos a számukra. A kettőt a Forradalmi Ifjúsági Napokban összemosni kívánó hatalom már csak ezért sem nézhette jó szemmel a fellépésüket. Az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején jelentkező más hazai szélsőbaloldali csoportokra is igaz volt, hogy nem reflektáltak 1919-re. (Bár a KMP és így a Tanácsköztársaság örökösének is tekintették magukat, ennek az örökségnek a mibenlétéről nem volt mondanivalójuk.) A szervezkedésért elítélt magyar hatvannyolcasok, Pór Györgyék ugyanúgy Maóra, Che Guevarára és Fidel Castróra hivatkoztak, mint nyugati társaik. Ebben vélhetően közrejátszott, hogy a tekintély és a bürokrácia ellen lázadó fiatalok számára nem lehetett példakép az a Szamuely vagy Korvin, akiknek a szülők nemzedéke emlékművekkel adózott. Előfordult persze, hogy Pór György egy, a börtönből írt levelében 1919, konkrétan Szamuely Tibor kapcsán kezdett el elmélkedni a forradalmi értelmiség közösséghez tartozásának kérdéséről, itt azonban inkább csak a kommunista múltból vett példáról van szó, az eszme-futtatásnak nem Szamuely képezte a kiindulópontját.⁷⁰ És persze az is előfordulhatott, hogy egy – Castróért és Che Gueváráért rajongó – szegedi egyetemista egy tanszéki könyvtár rendezése során talált Sztálin-képet tett ki a kollégiumi szobája falára, ráírva, hogy „gyilkos”, ezzel fejezve ki felháborodását a sztálini koncepciós perek miatt. „Legfőképpen az váltotta ki dühét, hogy Kun Bélát ártatlanul meggyilkolták” – állította a fiú.⁷¹

68 == Pór–Cseh, 1994.

69 == Aradi Béla elmondta a rendőröknek, hogy Tóth László és társai „saját ideológiájuk alátámasztására közös dolgozatot készítenek”, amihez többek között Kun Béla *Szocializmus és szindikalizmus* című művét is fel kívánták használni. (ÁBTL 3.1.5. O-14991. 209–210. Jelentés Aradi Béláról, 1972. május 2.) Kunnak azonban sem 1919-ből, sem máskorról nem ismert ilyen írása. Talán Szabó Ervin *Szocializmus és Szindikalizmus és szociáldemokrácia* című, 1919 elején, tehát még a kommün előtt együtt, egyetlen füzetben megjelent írásairól van szó.

70 == ÁBTL 3.2.2. T-9481/1. 219/31–41. Pór György levele, 1969. június 23.

71 == ÁBTL 3.1.5. O-14792. 42–45. Jelentés, 1971. február 11.

1972. március 21. abban a tekintetben is kivételes napnak bizonyult, hogy nem lett folytatása, 1848-éval ellentétben a következő években 1919 évfordulóján semmilyen „rendbontásra” nem került sor. Az állambiztonság kezdetben azért elővigyázatos volt, így a hálózati személyeknek 1973-ban nemcsak március 15-én, hanem 21-én is résen kellett lenniük, és azonnal jelenteniük kellett minden rendkívüli eseményt.⁷² Ez utóbbi napon azonban már semmi érdekes nem történt, hacsak az nem, hogy az utolsó pillanatban lefűjták a műszaki egyetem kollégiumai között megrendezni kívánt futóversenyt, ami visszatetszést keltett a versenyfűtőben égő hallgatók körében.⁷³ A következő években azonban már a politikai rendőrség sem számított rendbontásra ezen a napon. Az újabb nemhivatalos megemlékezésre egészen a Tanácsköztársaság kikiáltásának 70. évfordulójáig kellett várni.

= = = 4

1989. március 21-én délelőtt koszorúzási ünnepséget tartottak a budapesti Dózsa György úton. A Himnusz elhangzása után az MSZMP, a kormány, a fegyveres testületek, a Hazafias Népfőnt, a szakszervezetek, a KISZ, a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége (MEASZ) és a fővárosi tanács nevében helyeztek el koszorúkat a tanácsköztársasági emlékmű talapzatán. Az ünnepség az Internacionáléval ért véget. Az országos napilapok kivétel nélkül beszámoltak az eseményről, a *Népszabadság*, a *Népszava* és a *Magyar Hírlap* fényképet is közölt róla. A tudósítások – a központi pártlap kivételével – ebben az évben viszont arról is hírt adtak, hogy a hivatalos rendezvényen kívüli megemlékezésre is sor került az emlékműnél, a *Népszava* és *Magyar Nemzet* hosszabban, míg a *Magyar Hírlap* egy képaláírásban. Az ELTE KISZ Bizottsága kezdeményezésére régi (Hazafias Népfőnt, MEASZ stb.) és új társadalmi szervezetek (pl. Münnich Ferenc Társaság, Baloldali Alternatíva Egyesülés, Reform Kör) rendezésében, mintegy 200 fő részvételével került sor a megemlékezésre, amelyen Jánosy Ferenc közgazdász tartott beszédet.⁷⁴

Ez a rendezvény szintén munkát adott az állambiztonságnak, annak operatív biztosítását ugyanis a BRFK III/III-D. alosztálya végezte (csakúgy, mint a hivatalos megemlékezését). A délután 17 órára tervezett „alternatív” megemlékezést a Münnich Ferenc Társaság és az ELTE KISZ Bizottsága (konkrétan annak titkára, egy bizo-

72 = = Pl. ÁBTL 3.1.2. M-36153. 103–104. „Kardoskúti” fn. informátor jelentése, 1973. március 8. ÁBTL 3.1.2. M-39011. 109–111. „Romhányi” fn. ügynök jelentése, 1973. március 16. ÁBTL 3.1.2. M-37126. 95–96. Jelentés a „Filozófus” fn. informátorral megtartott találkozóról, 1973. március 20.

73 = = ÁBTL 3.1.2. M-36153. 105–107. „Kardoskúti” fn. informátor jelentése, 1972. március 22.

74 = = Jelent és jövőt jelző évforduló. *Népszabadság*, 1989. március 22. 1. 5. A Tanácsköztársaságra emlékezett az ország. *Népszava*, 1989. március 22. 1. 3. A Tanácsköztársaság léte és fennállása beleszólt a történelembe. *Magyar Hírlap*, 1989. március 22. 1. Megemlékezések március 21-ről. *Magyar Nemzet*, 1989. március 22. 3.

nyos Rózsa György Eduárd) is bejelentette a rendőrségen, előbbi 500–600, míg utóbbi 5000 (!) fő részvételére számított. A fenti alosztály 10 operatív tisztet és két rendőrautót küldött a helyszínre. (A délelőtti hivatalos koszorúzásra ennek a felét is elégségesnek tartották, igaz, azon csak 200–250 meghívott részvételét jelezték előre.) A helyszín biztosításában természetesen a BRFK közbiztonsági osztályának beosztottjai is részt vettek.⁷⁵

Délután öt órára a szervezők által vártnál jóval kevesebben, a BRFK III/III. Osztály jelentése szerint kb. 80–100 fő gyűlt össze a MÉMOSZ-székház előtt, ahonnan átvonultak a tanácsköztársasági emlékműhöz. Ez az ünnepség is a Himnusszal kezdődött, majd sor került az ünnepi beszédre (a felszólaló nevét a jelentés nem közölte), amely állambiztonsági értékelés szerint „pozitív hangvételű volt”, amennyiben „kiállt az MSZMP mellett”. Ezt a transzparenszek is kifejezték, azok ugyanis a pártot, illetve a Tanácsköztársaság 70. évfordulóját éltették, illetve feltűnt Kádár János arcképe is. A rendezvényen egyébként a Duna-kör és a Fidesz tagjai is feltűntek, akik magnóra vették az elhangzott beszédet, atrocitásra azonban nem került sor.⁷⁶

Bár a résztvevők száma nem érte el a szervezők által remélt létszámot, az alternatív megemlékezés még így is nagyobb szabású volt, mint a hivatalos, amely – 70. évforduló ide vagy oda – nem lépte túl egy átlagos március 21-i koszorúzás kereteit. Az állampárt vezetése nem is tervezett ennél nagyobb rendezvényt. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya 1988 áprilisában eleve arra tett javaslatot, hogy az 1918–1919-es események, konkrétan a „polgári demokratikus forradalom”, a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) megalakulása és a „Magyar Tanácsköztársaság” kikiáltása 70. évfordulójáról „történelmi jelentőségüknek megfelelően, de mértéktartóan, szerény keretek között” emlékezzenek meg.⁷⁷ A PB olyannyira magévá tette az indítványt, hogy a javaslatban szereplő kereteket még mértéktartóbbá tette, amennyiben az abban szereplő reprezentatív megemlékezések (ünnepi KB-ülések, tudományos és emlékülések) megtartását sem tartotta szükségesnek.⁷⁸

A központi ünnepségek programja így lényegében a koszorúzásokra szűkölt. (A határozat általában előírta még, hogy a pártszervek is emlékezzenek meg az évfordulókról, jelenjenek meg a témával kapcsolatos írások, összeállítások, illetve a

75 == ÁBTL 1.12.2. IX/1. 391/II-50/III/1. Hivatalos feljegyzés, 1989. március 20. Uo. Intézkedési terv a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulója alkalmával tervezett megmozdulások operatív biztosítására, d. n.

76 == ÁBTL 1.12.2. IX/1. 391/II-50/III/1. Jelentés operatív biztosítás végrehajtásáról, 1989. március 21.

77 == MNL OL M-KS 288. f. 5/1025. ó. e. Javaslat a Politikai Bizottságnak az 1918-as polgári demokratikus forradalom győzelmének, a KMP megalakulásának és a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 70. évfordulójáról történő megemlékezésre, 1988. április 26.

78 == MNL OL M-KS 288. f. 5/1025. ó. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1988. május 3-án megtartott üléséről.

pártoktatásban is foglalkozzanak az 1918–1919-es forradalmakkal.) Az állampárt vezetése láthatóan nem kívánt nagy energiát fektetni a megemlékezésekbe, még saját születésnapjának megünneplését is letudta azzal, hogy az évfordulóhoz közeli KB-ülésem az elnöki megnyitó keretében méltassák a kommunista párt megalakulásának jelentőségét (erre végül 1988. november 22-én Grósz Károly kerített sort). Az MSZMP-t 1988–1989-ben nem a múltja, hanem a jelene (és a jövője) foglalkoztatta; az évfordulókkal kapcsolatos külföldi megemlékezések és propagandaakciók kidolgozására adott instrukció egészen világosan fogalmazott: „Ennek keretében – a történelmi múlt bemutatása mellett – a párt mai politikája és gyakorlata, történelmi tapasztalatainak ismertetése álljon a középpontban.”⁷⁹

1989. március 21-én végül mégis rendeztek központi megemlékezést, igaz, nem a fővárosban, hanem Debrecenben. Ezen Lukács János PB-tag, pártszervezésért felelős KB-titkár mondott beszédet, aki 1919-ből gyakorlatilag csak a szocializmus elvont eszméjét tartotta megőrzendőnek. Kérdéses persze, hogy ennek a „szocializmusnak” volt-e egyáltalán közös pontja Kun Béla, Lukács György, Kunfi Zsigmond vagy Ágoston Péter szocializmusával. Lukács János 1989-ben ugyanis arról beszélt, hogy az „átmeneti világ” „nem fog mindenben mélyrehatóan különbözni a kapitalizmustól”. Fejtegetéseibe nem erőltetett bele 1919-es párhuzamokat, legfeljebb 1945-ig nézett vissza.⁸⁰ A hatalmát féltő, annak utolsó hónapjait élő állampártnak láthatóan semmi mondanivalója nem volt már a Tanácsköztársaságról.

A nem hivatalos megemlékezés pusztá ténye is azt mutatja azonban, hogy volt olyan társadalmi csoport, amely számára ünnepelni való hagyomány maradt 1919. Ez persze nem feltétlenül jelentette azt, hogy ezen „emlékező közösség” releváns múltként kezelte volna 1919-et. A legnagyobb terjedelmű sajtótudósítás szerint ugyanis a rendezvény szónoka egyetlen üzenetet fogalmazott meg a Tanácsköztársaság kapcsán, méghozzá azt, hogy a létező szocializmussal nem a marxi tanítás és a szocializmus eszméje jutott válságba. Ezt követően viszont – a kommüntől meglehetősen idegen – fejtegetésbe kezdett arról, hogy a válságból kivezető utat egyedül a piaci viszonyok kialakítása jelentheti, még akkor is, ha illúzióknak tartotta a nyugati piacgazdaságokhoz való integrálódást.⁸¹ Vagyis nagyon úgy tűnik, hogy március 21. ez esetben is csak ürügy volt a rendszer melletti fellépésre. Am ahogy 1972-ben, úgy a hatalom 1989-ben sem igényelte a „balosok” támogatását: a rendszertől mi sem állt távolabb, mint bármiféle mozgalom. Sőt, a szervezők rövidesen ellenségnek minősültek és az állambiztonság célkeresztjébe kerültek.⁸²

79 == MNL OL M-KS 288. f. 5/1025. ó. e. A Politikai Bizottság 1988. május 3-i határozata az 1918-as polgári demokratikus forradalom győzelmének, a KMP megalakulásának és a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 70. évfordulójáról történő megemlékezésre.

80 == *Népszabadság*, 1989. március 22. 1. 5.; *Népszava*, 1989. március 22. 1.; *Magyar Hírlap*, 1989. március 22. 1.; *Magyar Nemzet*, 1989. március 22. 3.

81 == Nagygyűlés a Dózsa György úti emlékműnél. *Népszava*, 1989. március 22. 3.

Írásom alapvetően 1919 Kádár-kori és nem 1972 rendszerváltozás utáni emlékezetével foglalkozott, így utóbbiról nem is kívánok bővebben szólni. Egyetlen körülményre azonban mindenképpen érdemes rámutatni. Az 1972. március 21-i alternatív tüntetéskezdeményezés a március 15-i megmozdulások ellenpontjaként maradt meg a kollektív emlékezetben. Krassó György már 1989-ben felelevenítette, hogy „maoista jogászhallgatók” vörös kokárdás ellentüntetést kívántak szervezni a március 15-i spontán tüntetés után.⁸³ Az ügy iratai alapján erősen kérdéses, hogy Tóth László és társai mennyire tekinthetők maoistának, ám a kifejezés szitokszóként rajtuk maradt, ami – nem kismértékben Demszky Gábor személye, illetve politikai szerepvállalása okán – a későbbi politikai választóvonalak, a „nemzeti” és a „nemzetietlen” „oldalak” szembeállításának visszavetítését is célozta, nyilván a magukat az előbbibe sorolók részéről.

Demszky Gábor 2012-ben megjelent visszaemlékezése szerint Gödöllőn értesültek a március 15-i eseményekről, de igazából nem rendelkeztek pontos információkkal: „Cselekedni akartunk, ám teljesen félreértettük a Pesten folyó demonstráció céljait, és a hivatalos propagandának bedőlve elhittük, hogy a tüntetés nacionalista megmozdulás volt.” Egy rendszerkritikus, ám (az 1972-es Demszky bizonyára nem biggyesztette volna ide ezt a szót) baloldali tüntetést terveztek, az pedig „szinte véletlen” volt, hogy a választásuk éppen március 21-ére esett, a Tanácsköztársaság „igazából semmit” sem jelentett a számukra. Tenni akarásukat az 1968-as párizsi diákmegmozdulások példája fűtötte, ám amikor egyre több információt szereztek a március 15-én történekről, egyre többük gondolta úgy, hogy rossz ötlet volt az ellentüntetési terve. Előző este Báron Györgyék lakásán le is szavazták a „meggondolatlan megmozdulást”; a fő érv az volt, hogy nem tüntethetnek azok ellen a fiatalok ellen, akiket megvertek és lecsuktak 15-én.⁸⁴ (Megjegyzem, ez a motívum az 1972-es iratokban nem került elő, nyilván nem is volt ildomos a hatóságok előtt ezzel előjönni.)

Demszky tehát igyekezett közös nevezőre hozni a két nap történéseit, amelyet a Kádár-rendszerrel való szembenállás jelentett. Ennek érdekében hangsúlyozta azt is, hogy jól ismerte az egyik március 15-én letartóztatott tüntetőt, Murgács Gábort, aki egy ideig a szüleinél lakott. Erről a kapcsolatról már az állambiztonság is tudott: információik szerint Tóth László és Demszky Gábor pénzt gyűjtöttek Murgács részére, és megfelelő védőügyvédet is igyekeztek keresni neki.⁸⁵ Megjegyzem, a Pór

82 = = ÁBTL 3.1.5. O-20055. ÁBTL 3.1.9. V-167218. ÁBTL 2.7.1. NOIJ tárgymutató kartonok: Münnich Ferenc Társaság. ÁBTL 2.7.1. NOIJ névmutató kartonok: Rózsa Eduardo.

83 = = BFL XIV. 47. 1. „Magyar Október” Szabadsajtó Tájékoztató Szolgálat, 1989. március 15. 3.

84 = = Demszky, 2012: 13–14.

85 = = ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 106–119. Összefoglaló jelentés az „Anarchisták” fn. ügyben, 1972. szeptember 18. Vö. Demszky, 2012: 21.

György egyik társaként elítélt Dalos György is úgy látta, hogy „az »internacionalista« tüntetés a »nacionalista« ellenpárja akart lenni, bár nem ellenséges, hanem inkább rivalizáló jelleggel”, tudniillik a rendszerrel való szembenállás tekintetében, hiszen mindkettő arra a tényre reagált, hogy a rezsím önmagát mind az 1848-as, mind az 1919-es hagyomány örökösének tekintette.⁸⁶ Dalos – bár az ő nevét is rendre belekeverték, bizonyára azért, mert ő valóban maoista volt – egyébként nem vett részt az 1972. márciusi eseményekben, a maoista szervezkedés vezetője, Pór György azonban igen, igaz, nem a 21-i, hanem a 15-i tüntetésen, amiért rendőrhatalósági figyelmeztetésben is részesült.⁸⁷

Amire rá szeretnék mutatni: akik március 21-ét március 15-ével állítják szembe, és az előbbi rendszertámogató, míg utóbbi rendszerellenes jellegét hangsúlyozzák, lényegében a „maoisták” korabeli értelmezését adják vissza. Azok viszont, akik a rendszerellenesség és az ellenzékiesség közös platformjára kívánják hozni a kettőt, az akkori hatalomhoz és az állambiztonsághoz hasonlóan interpretálják a történeteket. Megjegyzem, az 1989. március 21-i tüntetés esetében ilyen dilemmák fel sem merülnek, ez az esemény ugyanis nem vált méltóvá arra, hogy a rendszerváltás kanonizált történetének része legyen, így kikerült a kollektív emlékezetből.⁸⁸ Ez nyilvánvalóan a szervezők kilétének köszönhető, akiket – noha, mint volt róla szó, újonnan alakult, az állambiztonság célkeresztjébe került társadalmi szervezet is volt közöttük – az akkori és a mostani közvélekedés „keményvonalasnak” tekint.

86 = = Dalos, 2010: 14.

87 = = Sasvári, 2000: 129. Vö. ÁTL 2.2.1. Pór György operatív nyilvántartó kartonja. Pór Györgyöt a következő években minden március 15. előtt menetrendszerűen begyűjtötte a rendőrség, egészen 1975-ös kivándorlásáig: Dalos, 2010: 15. Rendőrségi kihallgatása során Pór egyébként elmondta, hogy 1971 végén vagy 1972 elején személyesen is megismerkedtek Tóth Lászlóval: ÁBTL 3.1.5. O-14991/1. 67–69. Átirat Pór György meghallgatásáról, 1972. június 7.

88 = = Például az 1988–1989-es tüntetésekről és demonstrációkról a rendszerváltás 30. évfordulójára összeállított honlap sem említi: <http://tuntetes-archivum.hu/> (utolsó letöltés: 2020. március 21.).

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.12.2. A Budapesti Rendőrfőkapitányság állambiztonsági szerveinek iratai
IX/1. Tüntetések, demonstrációk, megmozdulások

2.2.1. Operatív nyilvántartások

2.7.1. Napi operatív információs jelentések

3.1.2. Munka-dossziék

M-3452I. „Trójai”

M-36153. „Kardoskúti”

M-36952/3. „Bárány”

M-37126. „Filozófus”

M-3901I. „Romhányi”

3.1.5. Operatív-dossziék

O-14792. „Gerilla”

O-1499I. „Anarchisták”

O-1499I/1. „Anarchisták”

O-20055. Münnich Ferenc Társaság

3.1.7. Titkos-dossziék

T-9481/I. „Összetartók”

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-154419/1-8. Pór György és társai

V-167218. „Turista”

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XIV. 47. Krassó György és Krassó Miklós iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 288. f. Magyar Szocialista Munkáspárt központi szervei

5. cs. Politikai Bizottság

==== Sajtó ====

Magyar Hírlap
Magyar Közlöny
Magyar Közlöny. Törvények és Rendeletek Tára
Magyar Nemzet
Népszabadság
Népszava
Szabad Nép

==== Hivatkozott irodalom ====

Anderle, 2000

Anderle Ádám: Ernesto Che Guevara. In: Horváth Gyula – Anderle Ádám: *Perón – Che Guevara*. Budapest, Pannonica. 161–342.

Apor, 2014

Apor Péter: *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

B. Kádár, 2018

B. Kádár Zsuzsanna: Centrum és periféria a történetírásban, avagy hol helyezkedett el a Párttörténeti Intézet folyóirata. *Educatio*, 27. évf. 1 sz. 74–83.

Bajcsi, 2017

Bajcsi Ildikó: A csehszlovákiai sarlós nemzedék magyarországi kapcsolatrendszere 1925–1944. *Regio*, 25. évf. 4. sz. 155–191.

Barcsi–Soós, 2019

Barcsi Tamás – Soós Kinga: 68 és a „három M” (Marx, Mao, Marcuse). A hatvanas évek ellenkultúrájának és örökségének néhány társadalomfilozófiai összefüggéséről. *Replika*, 110. sz. 137–154.

Borsányi, 1979

Borsányi György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. Budapest, Kossuth.

Csunderlik, 2018

Csunderlik Péter: Miért géppuskázta le a világot a Cserny Józsefet játszó Hobo az 1969-ben készült *Agitátorok* végén, és miért tiltották be a filmet?
In: *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről*. Szerk. Egyri Gábor.
Budapest, Napvilág. 91–92.

Dalos, 2010

Dalos György: Demszky az antivilágban. *Múlt és Jövő*, 3. sz. 14–17.

Debord, 2006

Debord, Guy: *A spektákulum társadalma*. Ford. Erhardt Miklós.
Budapest, Balassi–BAE-Tartóshullám.

Demszky, 2012

Demszky Gábor: *Elveszett szabadság. Láthatatlan történeteim*.
Budapest, Noran Libro.

Gelencsér, 2008

Gelencsér Gábor: A macskaköves úton. 1968 és a magyar filmművészet.
Mozgó Világ, 8. sz. 70–77.

Hajdu, 1969

Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Kossuth.

Hajdu, 1979

Hajdu Tibor: A rehabilitált Tanácsköztársaság. *Kritika*, 3. sz. 3–4.

Hajdu, 1984–1985

Hajdu Tibor: 1918–1919. Két forradalom utóélete.
Medvetánc, 1984/4. – 1985/1. sz. 27–43.

Józsa–Milei, 1979

Józsa Antal – Milei György: Megjegyzések Borsányi György Kun Béláról szóló biográfiájához. *Párttörténeti Közlemények*, 4. sz. 185–221.

K. Horváth, 2016

K. Horváth Zsolt: Találkozás egy fiatalemberrel. Radnóti Sándor: A forradalom apálya és egy marxista forradalomelmélet. In: *Filozófus a műteremben. Tanulmányok Radnóti Sándor 70. születésnapjára*. Szerk. Somlyó Bálint és Teller Katalin. Budapest, ELTE Eötvös. 17–24.

Karczag, 1969

Karczag Gábor: *Ernesto Che Guevara*. Budapest, Kossuth.

Köpeczi (szerk.), 1970

Köpeczi Béla (szerk.): *Reform vagy forradalom? Diákság, egyetem, társadalom Nyugat-Európában*. Budapest, Móra.

Lavreckij, 1974

Lavreckij, Ioszip: *Che Guevara*. Ford. Kassai Ferenc. Budapest, Kossuth.

Marcuse, 1990

Marcuse, Herbert: *Az egydimenziós ember*. Ford. Józsa Péter. Budapest, Kossuth.

Morsányi, 2017

Morsányi Bernadett: Szenvedély a celluloidon. Beszélgetés Magyar Dezsővel. I. rész. *Filmvilág*, 6. sz. 8–11.

Muhi, 1998

Muhi Klára: Forradalmak és büntetések. Beszélgetés Magyar Dezsővel és Koltai Lajossal. *Filmvilág*, 11. sz. 8–10.

Murai–Tóth, 2018

Murai András – Tóth Eszter Zsófia: *1968 Magyarországon. Miért hagytuk, hogy így legyen?* Budapest, Scolar.

Müller, 2008

Müller Rolf: 19-esek 45-ben. Tanácsköztársasági veterán-szövetség feloszlása az első szabad választások előtt. *Betekintő*, 4. sz.

Nemes, 1979

Nemes Dezső: Észrevételek Borsányi György: Kun Béla politikai életrajza című munkájához. *Párttörténeti Közlemények*, 3. sz. 33–110.

Papp, 2017

Papp István: *Febér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe*. Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz.

Pór–Cseh, 1994

Pór Edit – Cseh Gergő Bendegúz: A baloldal „baloldala”. Dokumentumok a születő Kádár-rendszer tiszavirágéletű kommunista ellenzékének történetéhez. *Társadalmi Szemle*, 10. sz. 84–94.

Révai, 2012

Révai Gábor: *Bemutakozásaim története*. Pozsony–Budapest, Kalligram.

Romsics, 1982

Romsics Ignác: *A Duna–Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–19-ben*. Budapest, Akadémiai.

Sasvári, 2000

Sasvári Edit: Miért éppen Pór? A kádári „üzenési” mechanizmus természetéhez.

In: *Évkönyv 2000. Magyarország a jelenkorban*. Szerk. Kőrösi Zsuzsanna – Standeisky Éva – Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 124–159.

Szabó, 1998

Szabó Miklós: 1972. *Beszélő*, 3. sz. 48–55.

Varga, 1999

Varga László: Demszky esete a továbbélő állambiztonsággal. *Élet és Irodalom*, november 19. 3, 9.

Vass, 1969

Évforduló és párttörténetírás. Interjú Vass Henrikkel, a Párttörténeti Intézet igazgatójával. *Valóság*, 3. sz. 1–10.

Vastagh, 2017

Vastagh Pál: Alkotmányrevízió 1972: kitörési kísérlet vagy korrekciós próbálkozás.

Múltunk, 2. sz. 203–244.

Kulcsszavak

=====

egyetem, történeti emlékezet, Tanácsköztársaság

/ The Revolution as Monument and History: 21 March 1972 /

On 21 March 1972, the 53rd anniversary of the proclamation of the Hungarian Soviet Republic, far-leftist (“Maoist”) law students who opposed to the Communist regime wanted to commemorate the Soviet Republic outside the official ceremony in Budapest. The action was intended as a reaction to the unlicensed, spontaneous demonstrations held on 15 March 1972, the Memorial Day of the Hungarian Revolution of 1848, considered as counter-revolutionary and nationalist by the leftist students. Although an alternative commemoration on 21 March was eventually not held, state security launched an investigation against the main organizers, and the communist leadership of the university initiated disciplinary proceedings against them. This shows that the authorities interpreted the initiative as an attack on the regime, even if it wanted to stand up for the ideas voiced by the Communist power (communism, internationalism, friendship with the Soviet Union, etc.). The case can also be interpreted as a manifestation of the tension between the conservative “Marxism” of the regime and the revolutionary Marxism of the youth. At the same time, the two had one thing in common: 1919 was not a relevant past for either the power or the leftist youth. The article researches the reasons for this situation: how the memory of the Soviet Republic of 1919 developed in the Kádár era.

===== Medgyesi Konstantin =====

/// „Az orvos azt mondja, az a bajom, hogy én örökké az én felelősségemre gondolok”

Kádár haragosan rémült tekintete és a bukás előszele

1. kép Móra Ferenc Múzeum Fotógyűjtemény Enyedi Zoltán-hagyaték. (MFM-E 943/10)

A fotón¹ az 1985-ben megválasztott országgyűlési képviselők egy csoportját láthatjuk. Az 1987 nyarán készült kép közepén Apró Antalt, az országgyűlés egykori elnökét, a Kádár-korszak vezető politikusát ismerhetjük fel, amint szigorú arccal nézi a szónokot.

¹ = A felvételt Enyedi Zoltán, a szegedi *Csongrád Megyei Hírlap* fotóriportere készítette.

A fotó bal felső széle felé a szemüveges úr Fekete János; a Magyar Nemzeti Bank befolyásos elnökhelyettese éppen jegyzeteket készít. A felvételen számos honatyát figyelhetünk meg; karcosabban kifejezve ők a kádári mamelukok a szocialista éra utolsó „rendi” országgyűléséből. Képviselők, akik – ahogy az a nonverbális jelek alapján kitetszik – mintha ki lennének mozdítva a komfortzónájukból. Önmagában ezért is érdekes és történeti értékkel bír ez a fotókompozíció, de ami rendkívülivé teszi a felvételt, hogy a képen ott szerepel a még Apró Antalnál is szigorúbban figyelő Kádár János, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának (MSZMP KB) főtitkára – éppen Király Zoltán szegedi országgyűlési képviselő beszédét hallgatja 1987. június 25-én.

Talán ez a Király-szónoklat volt a hivatalos nyilvánosság fórumain elhangzó első ellenzéki jellegű megszólalás 1956 óta. Kádár ilyen kritikus politikai beszédet évtizedek óta nem hallhatott, még a különböző vezető párttestületek ülésein sem, nem is szólva a nyilvános eseményekről. Enyedi Zoltán fotóriporter ezt a pillanatot kapta el. Láthatjuk az öreg országvezetőt; arcán a dühnek és valamiféle riadtságnak a keverékét fedezhetjük fel – érdemes Kádár lekonyuló szájára külön is rápillantani. Kádár János ekkor legfeljebb még pusztán sejtheti, innentől számára már csak lefelé vezet az út. Metaforikusan ettől a zavart tekintettől jutunk el az „üres bőröndig”, de erről majd később.

Király Zoltán, a televízióból akkor már országszerte ismert riporter honatyaként egy egészen újszerű szerepet kezdett el kialakítani 1985-ös megválasztása után. E közéleti kísérletezés és új típusú képviselői mentalitás egyik markáns megnyilvánulása volt Király 1987. június 25-i parlamenti beszéde, melyben a szegedi honatya a korszakban megszokott országgyűlési felszólalásokhoz képest meglehetősen kritikus hangot ütött meg: azt a gondolatot vetette fel, hogy az ország nehéz helyzetéért ki a felelős? Kádár János ekkor már 31 éve állt Magyarország élén, ezért is érinthette a főtitkárt érzékenyen, amint Király az elkövetett hibák feltárásáról beszélt, s „a közelmúlt folyamatainak mélyreható”² elemzését, illetve a felelősség „pontos” megállapítását szorgalmazta.

Sokak számára egyértelmű lehetett, hogyha a felelősség kérdése egyszer napi-rendre kerül, akkor Kádár Jánost e gondolat kényszerpályára sodorhatja. Olyan volt a kádári országgyűlésben 1987-ben felvetni a felelősség gondolatát, mint amikor a színpadon felbukkan a pisztoly – tudjuk, hogy el fog sülni, csak az a dilemma, hogy mikor és hogyan.

Kádárt elérte Király gondolatsora: a képviselő által felvetett felelősséget nem sokkal később, szeptember 16-án, utolsó parlamenti beszéde alkalmával az öreg főtitkár magára is húzta. Ezt a történeti és emberi folyamatot, drámát tekintjük át tanulmányunkban.

2 = = Országgyűlési napló, 1985–1990: 1099–1101.

Kádár János 1987. június 25-én délelőtt úgy ülhetett be az országgyűlési szék-sorokba, hogy a korábbi hónapokban a maga elé kitűzött hatalomtechnikai feladatot elvégezte: végrehajtott egy komolyabb vezetőcserét, de mindez az ő pozícióját nem érintette, így reálisan számolhatott azzal, hogy 1990-ig, a következő pártkongresszus idejéig, hivatalban marad. A változások legfontosabb eleme az volt, hogy a markánsan balos, „revizionista-faló”³ imázssal bíró budapesti első titkár, Grósz Károly lett a kormányfő a posztot 12 éven át betöltő Lázár György után. A magyar és a külföldi nyilvánosság számára mindez azt üzenete, Magyarországon politikai mozgások indultak el, de Kádár szilárdan áll a gáton. Király Zoltánnak a közpolitikai felelősséget firtató felvetése ebbe az összképbe rondított bele.

2. kép A parlamenti bársonyszékekben (balról jobbra): Maróthy László miniszterelnök-helyettes, Németh Károly, az Elnöki Tanács elnöke és Grósz Károly kormányfő (hátra tekintve). A második sorban (jobbról balra): Kádár János, az MSZMP főtitkára, Lázár György, az MSZMP főtitkár-helyettese, Gáspár Sándor, a SZOT elnöke, Óvári Miklós, az MSZMP KB irodavezetője és Havasi Ferenc, az MSZMP budapesti első titkára. (1987. június 25.). (MFM-E 94325)

Kádár János tizennyolc esztendőtt élt le Brezsnjevtől fenyegettetve, igaz, ennek a nyomásnak a súlya 1974-et, a honi reformerek félreállítását követően, majd a szovjet pártfőtitkár egyre romló egészségi állapota miatt fokozatosan csökkent. Mikor 1985-ben Mihail Gorbacsov hatalomra került, Kádár úgy érezhette, az új Szovjetunió már nem jelenthet rá veszélyt. Az ifjú Gorbacsovra a magyar főtitkár már az 1970-es

³ = = Csaba, 1992.

években felfigyelt.⁴ A szovjet politikus a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága (SZKP KB) titkáráként 1984-ben látogatást tett Magyarországon, és valósággal „beleszeretett” a kádári mezőgazdasági modellbe.⁵

Az új szovjet pártvezető és Kádár első hivatalos találkozója 1985. szeptember 25-én, Moszkvában azonban mindkét fél számára csalódást keltő volt: Gorbacsov kínosan feszengett Kádár hosszú monológjai alatt, az MSZMP főtitkára különös módon véget nem érő fejtegetésekbe bocsátkozott az 1956-os magyarországi eseményekről. Gorbacsov pedig kedves szavakkal és bókokkal fűszerezve ugyan, de mégis meglehetősen tapintatlanul hozta szóba Kádár korát és a lehetséges utódlást: „Szeretnék Önnek egy baráti tanácsot adni: ahogy az évek múlnak, és a kor az kor, ésszerűbben gazdálkodjék az erejével [...] óvni kell erejét, méltó utódokat kell felkészíteni” – mondta ki a Kádár számára lassan ölő méregként ható gondolatokat Gorbacsov.⁶ Az még külön arculcsapás lehetett az idős pártvezető számára, hogy a fiatalos SZKP-főtitkár nyilvánvaló utalásokat tett arra, hogy Kádár gazdaságpolitikája az utóbbi időszakban egyre kudarcosabb. Gorbacsov kérdésbe ágyazta ugyan megjegyzéseit, de arról beszélt, hogy Kádár „áthágta a határokat”, és most emiatt merülnek fel a magyar gazdaságban „nehézségek”. Kádár defenzívába szorult, és erejéből csak arra futotta, hogy felemlgesse, ő már 1972-ben is felajánlotta a lemondását az MSZMP KB-nak és a szovjet pártvezetésnek is, de azt nem fogadták el.

Grósz Károlynak Kádár a halála előtt nem sokkal arról beszélt: 1980-ban elgondolkodott rajta, hogy visszavonuljon, de nem tette. S a későbbiekben pedig már úgy érezte, lemondása „gyávaság, megfutamodás lenne”.⁷ Tény, 1985 ősztől, Gorbacsov felvetésétől a visszavonulás kérdése forró témává vált Kádár János számára. Az egyre komolyabb gazdasági válsághelyzet és az utódlás kérdése miatt Kádár kettős szorításba került.

Ennek ellenére Kádár János nem akart jelentősebb változást, „nehogy úgy tűnjék a világnak, hogy ez az egész kurzus megbukott”.⁸

Amikor Gorbacsov 1986 júniusában Magyarországra látogatott, személyesen is meg akarta ismerni Kádár potenciális utódait, ezért külön kérte, hogy találkozhatson az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) tagjaival és a KB titkáraival. A szovjet főtitkár kérését Kádár nem tudta negligálni, mindenesetre a magyar pártvezetés tagjainak előzetesen azt javasolta, hogy a találkozón tartózkodjanak a véleménynyilvánítástól, egyszerűen csak hallgassák meg Gorbacsovot. A szovjet politikus azonban fel akarta mérni a magyar vezetés karaktereit, ezért folyamatosan „noszogatta” őket, szólaljanak meg, mondjanak véleményt az általa vázolt politikai helyzetről. A magyar

4 = = Bodzabán–Szalay (szerk.), 1994: 48.

5 = = Uo. 49.

6 = = Baráth–Rainer (szerk.), 2000: 60.

7 = = Grósz, 1996.

8 = = Grósz, 1993.

politikusok viszont kínosan hallgattak, hiszen Kádár előtte nyilvánvalóan jelezte nekik, hogy „fogják be a szájukat”.⁹ Gorbacsov ötször tett rá kísérletet, hogy a KB-titkárokkal kibővített PB tagjai nyilvánuljanak meg; fél óráig próbálkozott, majd végül meguntta és lezárta a tárgyalást: „...elvtársak, ha nem tudunk beszélgetni, akkor minek ülünk itt, menjünk, csináljuk tovább a programot.”¹⁰

A budapesti látogatás részeként Kádár 4 és fél órás négy szemközti tárgyalást folytatott Gorbacsovval. A megbeszélésről szóló hivatalos magyar jelentésnek az a része, miszerint Gorbacsov örömét fejezte ki, hogy Kádár és közte „nincs tabu téma”,¹¹ nyilvánvalóan arra utalhat, hogy az utódlási tematika folyton ott lóghatott a levegőben.

1987. április 6-án Gorbacsov bizalmas hangvételű levelet küldött Kádárnak, amelyben ismét felvetette az utódlás kérdését. A bizácias nyelvezetű dokumentumban a szovjet főtitkár formailag amellel érvel, hogy Kádár János a következő magyar pártkongresszusig maradjon a helyén, de a levél alapvető üzenete mégiscsak az, hogy az utódlás kérdése – Moszkvából tekintve is – továbbra is napirenden van. „Kötelességemnek tartom, kedves Kádár elvtárs, hogy közöljem Önnel, hogy megértjük az Ön gondját az utódlás biztosításáról a vezetésben” – írta Gorbacsov.¹²

Ekkorra Kádár fejében összeállhatott az a gondolati struktúra, hogy személyi változásokat hajt végre a vezetésben, de ő maga „nem futamodik meg”. 1987 márciusára már bizonyosan megfogalmazódik az a verzió, hogy Grósz Károly legyen a miniszterelnök. Ezt a megoldást Aczél György nem támogatja, s márciusi útja során a Gorbacsov bizalmasának számító Alekszandr Jakovlevnek meg is jegyzi: „...beszéljük rá Kádárt, hogy ne adja át Grószéknak a hatalmat.”¹³

Aczél attól tart, hogy Grósz irányítói pozícióból „balos fordulatot” vezényel majd le. Az idős politikus évtizedes visszatekintésben érez mély ellenszenvet Grósszal szemben – még 1985-ben, mikor Berecz János és Grósz Károly bekerült a Politikai Bizottságba, mondta e kemény szavakat Kádár Jánosnak: „Te kivégeztetted Nagy Imrét, mert hatalomra tört, és most beveszed a hatalmat megszerezni akaró '72-es¹⁴ puccsistákat.”¹⁵

9 == Bodzabán–Szalay (szerk.), 1994: 53.

10 == Uo.

11 == Baráth–Rainer (szerk.), 2000: 91.

12 == Mihail Gorbacsov levele Kádár Jánoshoz, 1987. április 6. M-KS 288-47 780. őe. (Közl: Huszár, 2002: 654–655.)

13 == Aczél, 1999: 123.

14 == Aczél György ezzel arra a köztudomású híresztelésre utal, miszerint Berecz János és Grósz Károly a hetvenes évek elején Biszku Béla és Gáspár Sándor híve lett volna. Mind Berecz, mind Grósz utólagosan is cáfolták, hogy a Kádár Jánossal szembe-szegülő „balos” csoportosulás támogatói voltak.

15 == Aczél, 1999: 123.

Közismert, hogy Kádár János sokáig próbálta relativizálni a gazdasági válság valós méreteit. Az iktatott főtitkári iratokból rekonstruálhatjuk, milyen hatások révén jutott el odáig Kádár, hogy a gazdaság problémáit valóban komolyan kell venni. Abel Aganbegjan szovjet akadémikus, Gorbacsov közgazdasági tanácsadója 1987 februárjában egy szigorúan titkos feljegyzést juttatott el Kádár Jánoshoz, melyben változásokat szorgalmazott a magyar gazdaságpolitikában. A szovjet közgazdász hangsúlyozta, nincs értelme, hogy a továbbiakban a múltban megszokott „rózsaszín”¹⁶ elemzések szülessenek; a magyar pénzügypolitika aktuális adatai kapcsán szó szerint a következő mondat szerepel a dokumentumban: „Ez katasztrófa.”¹⁷ Aganbegjan sürgette a magyar vezetést, hogy a szavakról a tettekre térjenek át. „Akarat-egységre és nem vitákra van szükség! Valakinek magára kell vállalnia a kemény döntéseket” – fogalmazott határozottan Gorbacsov tanácsadója.¹⁸

1987 első feléből három levelet találhatunk még, amelyek különböző sugalmazott szándékokból születtek ugyan, de mindegyikből kiolvasható, hogy a Kádárhoz közel álló személyiség válságjegyeket érzékel. Kádár János 1987. június 5-én látta-mozta Bognár József közgazdász, akadémikus, egykori miniszter feljegyzését,¹⁹ melyben Bognár kétségtelenül a megszokottól eltérő közgazdasági megoldásokat szorgalmaz, de a 9 oldalas dokumentumból is egyértelműen kitetszik, hogy az akadémikus érdemi gazdaságpolitikai fordulatot sürget.

Június 9-én olvasta el Kádár János Boldizsár Iván író-újságíró, országgyűlési képviselő sorait. A szöveg fontosságát mutatja, hogy Kádár saját kezűleg írta rá az irattárba való lehelyezés előtt, hogy bizalmas. Boldizsár baráti hangvételi levelében igyekezett valamiféle „nép hangja” szerepet eljátszani, s figyelmeztetni Kádárt, hogy az utóbbi hetekben egyre többen Kádárt teszik felelőssé a kibontakozó válságról: „országszerte nagymértékű destabilizáló és diszkreditáló kampány folyik, és ennek a céltáblája Te vagy” – írta Boldizsár, aki azt is aláhúzta, hogy mindezen jelenségek az „utódlási harccal” függenek össze.²⁰ A tekintélyes társutas újságíró egyfajta „új társadalmi mechanizmus” kialakítása mellett érvel. A forrásban Kádár több, számára fájdalmas gondolatot olvashatott – nem véletlenül minősítette bizalmasnak a szöveget –, az viszont bizonyára hízogó lehetett neki, hogy Boldizsár leszögezte: „Te, csak Te tudod megállítani az országot a bizalmi válságnak azon az útján, ami már-már lejtővel fenyeget.”²¹ Boldizsár Iván e gondolatai is megerősíthették Kádárt abban a

16 == A. G. Aganbegjan akadémikus észrevételei a magyar gazdasági helyzettel kapcsolatban. M-KS 288-47 778. őe.

17 == A. G. Aganbegjan akadémikus észrevételei a magyar gazdasági helyzettel kapcsolatban. M-KS 288-47 778. őe.

18 == Uo.

19 == Bognár József feljegyzése Kádár János számára, 1987. június 5. M-KS 288-47 779. őe.

20 == Boldizsár Iván levele Kádár Jánosnak, 1987. június 9. M-KS 288-47 779. őe.

21 == Uo.

hitében, hogy a felemás vezetőváltásról szóló koncepciója helyes, s rá nagyobb szüksége van az országnak, mint valaha.

Fekete János, a Magyar Nemzeti Bank elnökhelyettese, aki Kádár számára a gazdasági ügyekben viszonyítási pontot jelentett, június 16-i kézzel írt bizalmas levelében leszögezte: 1987 első öt hónapjában az ország finanszírozhatóságát illusztráló számok rosszabbá váltak. „A piacon az első visszautasításokat el kellett szenvednünk, és eddigi legbiztosabb partnereink, legnagyobb hitelezőink, a japán bankok is elbizonytalanodtak” – húzta alá Fekete.²² Gorbacsov tanácsadójának korábban idézett gondolait, miszerint „valakinek” magára kell vállalnia a kemény döntések ódiúmát, Kádár úgy fordította le magában, hogy kell találnia egy olyan vezetőt, aki képes a határozott döntéshozatalra.

A fellelhető információk alapján Grósz Károly nem számított rá, hogy miniszterelnöki felkérést kapjon; azzal kalkulált, hogy a budapesti első titkárság után a központi pártapparátusba menjen be vezetői pozícióba. Miután Kádár közölte vele, hogy kormányfőnek szánna, Grósz ellenállt; azzal érvelt, soha korábban nem dolgozott a közigazgatásban, a gazdaságpolitikával pedig csak mint párttitkár foglalkozott. Kádár több estén át győzködte a budapesti első titkárt, hogy vállalja a megbízást.²³ „Az volt a véleményem, hogy abban a válság-helyzetben csak profi gazdasági szakember lehet jó miniszterelnök. Kádár János mégis ragaszkodott személyemhez. Hangsúlyozta: Én magában feltétlenül megbízok” – emlékezett a későbbiekben Grósz.²⁴ Huszár Tibor egyszerűen csak úgy látja, hogy Kádár János „rálőcsölte”²⁵ Grósz Károlyra az ország irányításának „napi-gyakorlati” gondjait.

Az MSZMP PB június 19-i ülésén jóváhagyták Kádár János főtitkár javaslatát arról, hogy Grósz Károly legyen a kormányfő. Ekkor született döntés arról is, hogy Lázár György főtitkárhelyettesként, Németh Károly pedig az Elnöki Tanács elnökeként folytatja, és ekkor lett a KB gazdaságpolitikai titkára a fiatal Németh Miklós. A személyi változások nyilvánvalóan az egy lépés előre, egy lépés hátra vezetési filozófia jegyében zajlottak le.

A PB-ülésen Kádár egészen felszabadultnak tűnt. A gazdaságpolitikai tézisekről szóló vita alkalmával még viccelődő jellegű megnyilvánulásai is voltak: például amikor az előterjesztés azon megfogalmazását bírálta, miszerint „vonzóbbá” kell tenni a magyar cégeket a működőtőke számára, dörögve szölt be az előterjesztőknek: „ez nem szépségverseny”. Szellemeskedve állapította meg azt is, hogy nem szereti a gazdaságpolitikai dokumentumokban a „filmszínházi” kifejezéseket – éppen ezért

22 = = Fekete János levele Kádár Jánosnak, 1987. június 16. M-KS 288-47 779. őe.

23 = = Lendvai, 1990: 125.

24 = = Grósz, 1996.

25 = = Huszár, 2003: 301.

nem jó az a megfogalmazás, hogy egy-egy vállalatnak úgymond főszerepet kell vállalnia a változások kapcsán.²⁶

A június 19-i PB-ülés döntéseit a KB június 23-án jóváhagyta. Az érdemi változásnak tekinthető kormányfőváltásról mondta ezt a plénum előtt Kádár János: „A Grósz elvtárs miniszterelnöki jelölésére vonatkozó javaslatot, ahol ez szóba került, egyöntetűen elfogadták és támogatták. Grósz elvtárs maga emlegette, hogy neki most egy kicsit vegyes a híre, keménynek tartják. Azt hiszem, hogy most a végrehajtásban, és nem a politikában, nem is baj az, ha kicsit keményebb gyakorlat érvényesül.”²⁷

E kádári szövegpanelben is tetten érhető az Aganbegjan akadémikus által megfogalmazott tanács, miszerint kell „valaki”, aki képes „kemény” döntéseket hozni. Magán a KB-ülésen ugyanakkor Kádár komoly kritikát kénytelen elviselni az 1975-ben leváltott, a gazdasági reform ügye iránt elkötelezett egykori kormányfőtől, Fock Jenőtől. Fock szerint rossz üzenete van Lázár főtitkárhelyettesi kinevezésének. A volt miniszterelnök a legfájóbb ponton támadja meg a kádári felemás változások koncepcióját, amikor így beszél: „...azt javasolnám, hogy Kádár elvtárs legyen egy személyben a párt elnöke és az Elnöki Tanács elnöke. És legyen új főtitkár és főtitkárhelyettes.”²⁸ Fock elsőként arra is utalást tesz, hogy egy párttertekezlet összehívása lenne a megfelelő megoldás a személyi kérdések tisztázására. A KB – ekkor még – érdemben nem mérlegelte Fock Jenő felvetését, és hatályban tartotta a kádári stratégiát, amely szerint hivatalba lép egy komoly felhatalmazással bíró, dinamikus miniszterelnök, Grósz Károly személyében, de a főtitkári posztot érintően egyelőre nem lehet változás.

Az országgyűlés 1987. június 25-i ülésén mutatkozott be a kinevezett új kormányfő. Kádár János úgy érezhette, sikerült neki új, stabil mederbe terelnie a korábbi hónapokban sodródni látszó magyar politikai életet. Ekkor hangzott el az említett Király Zoltán-beszéd a parlament plenáris ülésén. „Az ország gazdasági helyzete igen súlyos, és ha nem tudunk rövid időn belül valódi fordulatot elérni az állam és a vállalatok gazdasági magatartásában, akkor az egyensúly végképp felbomlik, s ennek beláthatatlan következményei lesznek az egész jövőnkre”²⁹ – mondta Király. Felszólalása végén pedig leszögezte: a súlyos költségvetési hiány „drámaian vetíti eléink feszítő gondjainkat. Sürget az idő, cselekednünk kell.” E szókimondó beszéd már önmagában is magára vonhatta volna a közvélemény figyelmét; a problémákért való felelősség felvetéséről szóló rész pedig nyilvánvalóan üzenté mindenki számára: inentől kezdve minden máshogy lesz, mint ahogy a korábbi három évtizedben volt.

26 == Az MSZMP PB 1987. június 19-ei ülésének jegyzőkönyve. M-KS 288-5 1001. őe. Az ülés hangfelvétele: M/236.

27 == Az MSZMP KB 1987. június 23-i ülésének jegyzőkönyve. M-KS 288-4 225. őe.

28 == Uo.

29 == Országgyűlési napló, 1985–1990: 1099–1101.

Király Zoltán 1985-ben meglepetésre legyőzte az országgyűlési képviselőválasztáson a hírhedt Komócsin Mihályt, a Csongrád megyei pártbizottság egykori első titkárát, aki évtizedeken keresztül Szeged meghatározó közéleti tényezője volt. „Az 1985-ös országgyűlési választások előtt Komócsin Mihály megyei első titkár képviselői jelölőgyűlésére voltunk hivatalosak. Itt jutott eszembe, hogy már nyitva áll a lehetőség a közvetlen, kettős jelölésre. – Miért is ne tennénk próbát, mondjuk a képernyőről ismert Király Zoltán kollégámmal? – jutott eszembe váratlanul. – Így is tettünk. Spontán előterjesztésünktől a levezető elnök alaposan elképedt, de a kezdeményezés egyetértésre talált az odatoborzott közönség soraiban. A jelölőgyűlés a meglepett riportert többséggel meg is szavazta. Így lett Király Zoltán, a körzeti stúdió pártalapszervezetének akkori titkára a Parlament képviselője”³⁰ – emlékezik az örkényi egypercesekért kiáltó abszurd helyzetre Pavlovits Miklós egykori tévériporter.

3. kép Király Zoltán országgyűlési képviselő beszédet mond a parlamentben 1987. június 25-én. (MFM-E 943/1)

Király Zoltán úgy tudja, az öreg megyei diktátornak a választás éjszakáján nem merték a munkatársai megmondani, hogy nem győzött. A médiaszemélyiség bízhatott országos ismertségében, így magabiztosan közlekedhetett először a Csongrád megyei, majd az országos politikában is. „Nem voltam hajlandó félni”³¹ – mondja Király a vele készült interjúban. Miután vidéki fiúként bekerült a parlamentbe, meghatódva és mindenre rácsodálkozva végigjárta az épületet, majd elkezdte kialakítani korábbi televíziós tapasztalataiból országgyűlési képviselői karakterét. Érdeklődött,

³⁰ == Pavlovits, 2017: 11–12.

³¹ == Király Zoltán-interjú, 2019.

nyüzsgött, s felszólalt. Mint a mesében a legkisebb királyfi, aki szerencsét próbál – majd máshogy folytatva a történetet: kiselefantként mozog a nagypolitikai porcelánboltban, de a sármos Királynak ez jól állt.

Közéleti bátorságára jellemző, hogy a választás után nem sokkal meglátogatta a legyőzött Komócsint. Az akkor már nyugdíjas egykori megyei első titkár almával kínálta a frissen megválasztott honatyát: „Hát sokat nem beszélgettünk egyébként, csak azt tudom, hogy hozott egy tányért, egy almát meg egy kést. És néztem, hogy minek ide kés? Köszönöm szépen, fölkaptam az almát, beleharaptam... Na, mondom! Én világ életemben, úgy látszik, utcagyerek voltam”³² – emlékszik Király.

Kádár Jánossal egyetlen alkalommal találkozott személyesen. Még az 1985-ben megválasztott parlament alakuló ülésén. Erről visszaemlékezésében így ír az egykori képviselő: „A folyosói bolyongásomkor megláttam egy matyó motívumokkal díszített népi ruhába öltözött asszonyságot. Megálltam és beszédbe elegyedtünk. Kiderült, ő is képviselő. S a mi társalgásunkba kapcsolódott be az éppen arra járó főtitkár. Persze, hogy nem én érdekeltem – bár a csuda tudja, nem vagyok biztos abban, hogy nem tudta: győztem Komócsin elvtársával szemben.”³³

Király képviselő 1986-ban közös levelet írt Kádár János MSZMP-főtitkárnak, Losonczy Pálnak, az Elnöki Tanács elnökének, Lázár György miniszterelnöknek, Sarlós István parlamenti elnöknek és Czinege Lajos miniszterelnök-helyettesnek, korábbi honvédelmi miniszternek, amelyben azt javasolta, hogy fagyasszák be a katonai kiadásokat. Ekkor állítólag Kádár csak ennyit mondott szűk munkatársi körben: „Ez a gyerek vagy provokálni akar vagy hülye!”³⁴

Nem feltételezhetjük, hogy Király Zoltán 1987. június 25-én a közpolitikai felelősség témájának felvetésével tudatos stratégiát alkotva akart csapdát állítani Kádár Jánosnak. Az erejéből folyamatosan vesztő főtitkár azonban váratlanul belesétált a politikai csapdába; élete utolsó parlamenti beszéde (1987. szeptember 16-án) végzetesnek bizonyult országvezetői imázsa szempontjából.

„Aki akarja, ossza tovább a felelősséget. Mert mondtuk, hogy van kollektív vezetés is, és ez van; a mi pártunkban kollektív vezetés van. A végrehajtásban van egyéni felelősség, vannak testületek, amelyek felelnek. Ezt el is lehet osztani, hogy ki milyen régen van ezekben a testületekben. Akkor valószínűleg nekem jár a legnagyobb rész ebből a felelősségből, mert valahogy jelen voltam mindig. Elfogadtam ezeket a terveket és megszavaztam. Hát így áll a felelősség dolga” – húzta magára közvetlenül is az ország állapotáért a „felelősséget” Kádár János.³⁵ Az idézet maga azonban nem adja vissza azt az összevisszaságot, amely az öreg főtitkár utolsó országgyűlési megszólalását jellemezte.

32 = = Uo.

33 = = Király, 2010: 136.

34 = = Király Zoltán-interjú, 2019.

35 = = Országgyűlési napló, 1985–1990: 1234–1255.

Az ország nyilvánossága a televíziós összefoglalóból értesült Kádár János beszédéről. A közvélemény ekkor szembesülhetett azzal, Kádár János elvesztette a realitásérzékét, képességét az irányításra, a kibontakozó válsághelyzet elemzésére.

4. kép Kádár János utolsó parlamenti beszéde közben, 1987. szeptember 16-án.
(MFM-E 95011)

Kádár mentális és fizikai állapota a nyári hónapokban sokat romlott. Csehák Judit, aki júniustól lett a Politikai Bizottság tagja, orvosként már korábban is szembesült azzal, hogy Kádárnak előrehaladott érelmeszesedése van, s ebből fakadóan egyre kevésbé képes koncentrálni.³⁶ Grósz Károly is úgy emlékezett később, hogy Kádár 1987 őszére már alig tudott „eligazodni” a politikai fejlemények között.³⁷

Berecz János KB-titkár így foglalja össze véleményét Kádár utolsó parlamenti beszédéről: „Grósz, az új miniszterelnök jól tudta, hogy másféle munkaprogramra van szükség. Szakmai és politikai körökben megvitatták a tervezetet, és az Országgyűlés szeptember 16–19. között tárgyalta meg a programot. Ekkor felszólalt Kádár János is; szabadon, papír nélkül beszélt. Egy picit jegyzet azért volt a kezében, rajta néhány szó. A hozzászólás nagy megdöbbenést keltett. Hol logikusan, érthetően beszélt, érvekkel alátámasztva támogatta a programot, hol pedig alig érthetően, kifejezetten zavarosan adta elő a mondanóját. Néha példákat hozott fel véleménye alátámasztására, amelyeket aztán félbehagyott, többször hivatkozott svédországi tapasztalásokra.”

36 == Lengyel, 2014: 117.

37 == Grósz Károly-életútinterjú (é. n.).

talataira. Valahogyan még a kecske is szóba került. Bevallom, döbbenet néztem és hallgattam a leépülő vezető vergődését, ami másfél órán át tartott. Számomra ez igen gyötrelmes másfél óra volt.”³⁸

A kádári megszólalás teljes kontrasztban állt az ugyanazon napon elmondott miniszterelnöki expozéval; Grósz Károly reális nyelvezetével, modernnek tűnő kommunikációs paneljeivel szemben Kádár beszéde maga volt az anakronizmus. Az új kormányfő úgy vélte, sem a növekedési ütem megalapozatlan gyorsítása, sem a gazdaság szerkezeti megújulása nélküli korlátozó politika nem vezethet eredményre, csak újratermeli az egyre súlyosbodó egyensúlyzavarokat, vagyis a miniszterelnök egyértelművé tette, hogy a korábbi esztendőkből folytatott kádári gazdaságpolitika zsákutca. „Egyik feltűnő ellentmondásunk, hogy bár csaknem két évtizede élünk a reform szellemében, az élet számos területén még mindig erős a konzervativizmus. Jelen van a változtatás igénye, de ellenállás tapasztalható mindenfajta komolyabb változással szemben” – mondta Grósz Károly.³⁹ A nyilvánosság összevethette a két beszédet, Grósz expozéját és Kádár motyogó, határozatlan felszólalását, és sokan úgy érezhették: az ország új erős embere a dinamikus miniszterelnök, aki érthetően, határozottan beszél.⁴⁰

Fekete János később úgy értékelte, „kegyetlenség” volt, hogy „nem beszéltek le” Kádár Jánost a parlamenti felszólalásról.⁴¹ Morvay László, a XI. kerület képviselője szerint Kádár János „nevezetes” országgyűlési beszéde a „belső erjedésnek” és a „nemzeti elégedetlenség felszínre kerülésének” volt a jelképe – különösen azért, mert „felmerült a felelősség kérdése is. Ki mikor mit rontott el, és ki miért felelős? A magam részéről ekkor észleltem először a változás szelét”⁴² – emlékezett a honatya. Volt olyan országgyűlési képviselő, aki utólagosan az 1985–1990-es parlamenti ciklus kapcsán Kádár 1987. szeptemberi beszédét emelte ki, mint ami leginkább megbotránkoztatta: „Megütközéssel hallgattam Kádár utolsó parlamenti beszédét” – írta Varga Miklós veszprémi képviselő.⁴³

Kérdésekre Medgyessy Péter, aki ebben az időszakban kormányfőhelyettesként volt jelen az országgyűlési patkóban, a következőképpen értékelte az ominózus parlamenti ülésnapot: „Kádár már akkor érezhetően egy fáradt öregember benyomását keltette. A mondanivalója is régies volt, meg az előadás modora is; Grószban pedig akkor még nagyon erősen mozdult a dinamika, egyfajta nyitottság a változások

38 == Berecz, 2012 (o. n.).

39 == Országgyűlési napló, 1985–1990: 1209–1227. (A kormányfői felszólalást a *Magyar Hírlap* 1987. szeptember 17-i száma is közölte. A Grósz-beszédről még: Feitl, 2019: 182–185.)

40 == Király Zoltán utólag is úgy látja, 1987 őszén egyértelműen az látszott: Grósz Károly miniszterelnök „komolyan gondolja a reformot” (Király Zoltán-interjú, 2019).

41 == Sztrapák, 2007: 60.

42 == Uo. 111.

43 == Uo. 364.

irányában, tehát nagyon lehetett érezni, hogy itt ez egy új korszak.”⁴⁴ Medgyessy szerint Grósz 1987-es parlamenti sikere mögött az is meghúzódhat, hogy az új kormányfő tapasztalt kommunikátor volt, aki kedvelte a „meglepő mondatokat, fordulatokat”. Hasonlóképpen látja Barabás János, az MSZMP KB egykori titkára is, aki úgy véli, Grósznak „nagyon jó volt a beszélőkéje” – s mindehhez társult nála egyfajta klasszikus menedzserszemlélet.⁴⁵ Ifjabb Tömpe István kormányfőtanácsos szerint Grósz 1987–88-ban „felfedezte”⁴⁶ a sajtónyilvánosságot, s „hangos kommunikációval rontott a tempóságra”.⁴⁷

5. kép Grósz Károly miniszterelnök kormánya programját ismerteti az országgyűlésben 1987. szeptember 16-án. A második sorban (balról jobbra) Kállai Gyula, a Hazafias Népfront elnöke és Szűrös Mátyás, az MSZMP KB titkára. A negyedik sorban láthatjuk Nyers Rezsőt és Korom Mihályt, az Alkotmányjogi Tanács elnökét. Németh Károly mögött pedig Havasi Ferenc foglalt helyet. (MFM-E 950/1)

44 = = Medgyessy Péter-interjú, 2020.

45 = = Barabás János-interjú, 2020.

46 = = Tömpe István-interjú, 2020.

47 = = Tömpe, 2015: 306.

Kádár János életrajzírója, Roger Gaugh a főtitkár utolsó parlamenti felszólalása kapcsán külön is kiemeli, hogy Kádár hibát követett el, mikor belement a felelősség porciózásába: „Míg Grósz élénken, üzletemberi stílusban vázolta programját, Kádár szereplése maga volt a katasztrófa. Beszéde elmosódott volt, ide-oda ugrált a tárgykörök között. A leginkább azonban azzal ügyetlenkedte el a dolgot, hogy hibát ismert be.”⁴⁸ Romsics Ignác a rendszerváltozásról szóló könyvében szintén így vélekedik: „A sok szürkeség és semmitmondás után, amelyben az elmúlt években részük volt, Grósz Károly lendületességére és szókimondó stílusára mindazonáltal felfigyeltek az emberek. Fellépésének társadalmi fogadtatása ezért kedvező, de legalábbis várakozásteljes volt. Kádár viszont, aki kénytelen volt elismerni, hogy a pártvezetés hibákat követett el, s abból a felelősségből, amelyet ezért viselnie kell, neki is jár egy jó rész, fáradt és elgyötört öregember benyomását keltette.”⁴⁹ Ripp Zoltán is úgy véli, a közvélemény szemében Kádár János beszéde Grósz Károly expozéjának „ellenpontjaként” tűnt fel: „Elsősorban enerváltsága, avitt stílusa és fogalomhasználata tűnt fel. Kifejezetten konzervatív benyomást keltett, különösen Grósz fellépésének dinamizmusa és reformelkötelezettségének hangoztatása mellett. Ezzel az előadásmóddal a saját rovására erősítette Grósz pozícióját.”⁵⁰ Tőkés Rudolf hasonlóképpen vélekedik Grósz Károly és Kádár János 1987. őszi parlamenti fellépéséről: „Grósz nyilvánvalóan Kádár alternatívája lett, amikor szeptember közepén mindketten a televízió által országosan közvetített beszédet mondtak az országgyűlésben. Grósz beszéde és a kormány gazdasági programja nem ígért könnyű és gyors megoldást az ország súlyos gazdasági problémáira. Mégis a legtöbb emberre pozitív hatást gyakorolt [...]. Grószéval ellentétben Kádár beszéde szétfolyó, védekező hangvételű és önérdeket szolgáló beszámoló volt.”⁵¹

Az 1987-es esztendő őszi ülészakán – szeptember 18-án, vagyis két nappal Kádár és Grósz parlamenti beszédét követően – ismét felszólalt Király Zoltán. Az még csak laza bemelegítésnek tűnt, hogy a honatya tiltakozott a „sajtótörvényellenes” gyakorlat ellen, miszerint „egyetlen hatalmi központból mondják meg, hogy mit és hogyan írjanak a lapok a parlamenti ülészakáról”.⁵² Ezzel Király arra utalt, hogy a hivatalos sajtóban a június 25-i beszédét a központi cenzúra igyekezett elhallgattatni. Utána viszont a képviselő megint a közpolitikai felelősség témáját hozta elő – úgy, hogy immáron reagálni tudott a Kádár János által e kérdésben elmondottakra is: „Szóba került már a felelősség kérdése. Kádár elvtárs is említette ezt, hozzátéve, hogy a felelősséget tovább lehet osztani, lévén hogy kollektív vezetés van. Nekem az az érzésem, és a véleményem, hogy a kollektív vezetés egyúttal el is

48 = = Gaugh, 2006: 452.

49 = = Romsics, 2003: 52.

50 = = Ripp, 2006: 57.

51 = = Tőkés, 1998: 284.

52 = = Országgyűlési napló, 1985–1990: 1403.

mossa a valóságos felelősséget, de elmosza a megszemélyesíthető felelősségvállalást is” – jelentette ki Király.⁵³ A honatya a beszéde végén – a hivatalos országgyűlési jegyzőkönyv tanúsága szerint – „hosszantartó lelkes, ütemes” tapsot kapott a hallgatóságtól; döntő részben a karzatról. „És akkora tapsot Rákosi se kapott, épp ezen ökörködtem magamban” – emlékszik Király Zoltán.⁵⁴

A felelősség újbóli felvetése, illetve az a tényező, miszerint Király kritizálta, hogy Kádár a kollektív vezetés mögé kívánt bújni a felelősség részbeni vállalásakor, mélységesen feldühítették Kádár Jánost. Feltehetően a főtitkár annak sem örült, hogy Grósz Károly miniszterelnök szeptember 18-i nemzetközi sajtótájékoztatóján viszont lényegében kiállt Király Zoltán mellett: „Ami pedig Király Zoltán képviselő felszólalását illeti, szeretném világosan megmondani, hogy nem is értem, miért kell ezen töprengeni. Ugyanis semmi mást nem tett, mint megfogalmazta azokat a kérdéseket, amelyek ma az embereket foglalkoztatják. S ha az embereket ezek a kérdések foglalkoztatják, akkor nekünk ezekre válaszolni kell” – nyilatkozta Grósz.⁵⁵

Hogy Kádár János valósággal kiborult Király Zoltán újabb megnyilatkozásai kapcsán, onnan tudhatjuk, hogy a PB 1987. szeptember 22-i ülésén ennek az érzelmi túlfűtöttségnek hangot is adott.⁵⁶ A főtitkár napirend előtt kért szót, és nyilvánvalóvá tette, számára elfogadhatatlan, ami az országgyűlésben néhány nappal korábban történt. Felvetette, módosítani szükséges a választási törvényt, a parlament működési rendjét, változtatni kell az országgyűlés „tisztkarán”, mert erélytelenül vezették az ülést. Felháborodva tette szóvá, hogy a parlament előjárói az ülésteremben és a karzaton is engedték a „megszervezett színházi tapsoló csoport” tevékenységét. Kádár egyértelműen Királyra célozva mondja ki: aki nem a párt érdekeinek megfelelően jár el, azt ki kell zárni a pártból. A pártfegyelmik ügyét érintő feladatokat ott helyben ki is osztotta Fejti György KB-titkár és Óvári Miklós KB-iroda-vezető számára. Mint közismert, 1988. április 9-én, bő egy hónappal a sorsdöntő májusi pártértekezlet előtt Király Zoltánt (és három társát, Bihari Mihályt, Bíró Zoltánt és Lengyel Lászlót) kizárták az MSZMP-ből, amely történet tovább erodálta a kádári vezetés tekintélyét az országban.

Kádár János 1987 nyarától kezdve már nem tudott többet szabadulni a „felelősség” kínzó gondolatától. Ősszel az előbbieken idézett módon igyekezett reflektálni a Király Zoltán által 1987. június 25-én felvetett felelősségi tematikára. Élete hátralévő hónapjaiban a felelősséggel mint láthatatlan ellenséggel küszködött folyamatosan. Amikor 1988. február 8-án megjelent a budapesti pártbizottságon, akkor is a felelősség nevű démonnal viaskodott; utalt rá, hogy erre a szeptemberi parlamenti beszédében is kitért, és azt próbálta bizonygatni: ő mindig a kollektív vezetésre töre-

53 = = Uo. 1404.

54 = = Király Zoltán-interjú, 2019.

55 = = Grósz Károly sajtótájékoztatójáról tudósít: *Magyar Hírlap*, 1987. szeptember 19.

56 = = Az MSZMP PB 1987. szeptember 22-i ülésének jegyzőkönyve. M-KS 288-5 1008. őe. Az ülés hangfelvétele: M/243.

kedett, ezért a felelősség is közös.⁵⁷ Utolsó nyilvános beszédében, 1989. április 12-én, amikor a Központi Bizottság plénuma szembesülhetett Kádár (mint apafigura) teljes lelki szétesésével, összesen nyolcszor vágott bele a felelősség kérdésének a különböző megközelítésű taglalásába. Érdemben egyik mondatot sem tudta befejezni; csak illusztrációként kettő mondat: „*Nem csak a felelősségem, az életem is attól függött, és sok ember élete, hogy ezt elmondhassam.*”⁵⁸ [...] *De hát mit tehetek, mondják meg, mit csináljak, ha az első kérdés nem az, mint amire én fel vagyok készülve? Erre sem lehetek büszke, nem lehetek büszke. Amikor – talán ezt mindenki tudja, hogy mit jelent ez a felelősség.*”⁵⁹

*A felelősséggel birkózó mondatok közül talán csak egy akad, aminek egyértelmű jelentése van, de ettől a szöveg maga még drámaibb: „Az orvos azt mondja, az a bajom, hogy én örökké az én felelősségemre gondolok.”*⁶⁰ Grósz Károly egyik interjújából tudhatjuk, Kádár a halála előtti időkben sem tudott szabadulni a „felelősség” szorításából.⁶¹ *Egyszerre harcolt a rá törő múltért viselt felelősséggel és a halállal.*

*Mint ahogyan szimbolikusnak tekintjük Kádár tekintetét 1987 nyaráról, hasonlóképp metaforaerejű a következő történet: 1989 kora nyarán Kádár János hívatta a lakására Grósz Károly főtitkárt. Grósz már szürkületben érkezett ki a Kádár-villához, s látta, hogy Kádár ballonkabátban várja, mellette egy bőrönd. A nem beszámítható egykori pártvezető egyfolytában arról beszélt, őt már vigyék is el, tartóztassák le, már hallja is a tankok hangját. Grósz Károly visszakísérte az épületbe Kádárt, igyekezett őt megnyugtatni; a súlyos állapotban lévő öregember le is dőlt az ágyra. Grósz viszont kíváncsi volt, mégis mi lehetett a kofferben, amivel Kádár el akart indulni – belenézett, s ekkor látta: a bőrönd teljesen üres volt.*⁶²

57 == Berecz, 2012 (o. n.).

58 == Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei. 1. kötet, 1993: 762.

59 == Uo. 763.

60 == Uo. 759.

61 == Grósz, 1996.

62 == Vitézy László személyes közlése. (Vitézy az 1990-es évek elején többórás életútinterjút rögzített Grósz Károllyal. A rögzített beszélgetés szünetében mondta el Grósz Károly Vitézy Lászlónak a „bőröndös” történetet, amely ekképpen fennmaradhatott az utókor számára. [Vitézy László-interjú, 2020.]

=== Levéltári-múzeumi források ===

M-KS 288. f. Magyar Szocialista Munkáspárt központi szervei
4. cs. Központi Bizottság
5. cs. Politikai Bizottság
47. cs. Kádár János titkársága

Az MSZMP PB üléseinek hangfelvételei; dobozazonosító: M/236; M/243

A Móra Ferenc Múzeum Fotógyűjtemény Enyedi Zoltán-hagyaték (MFM-E)

=== Kiadott források ===

Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei. I. kötet, 1993

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. I. kötet. Kötetszerkesztő: Soós László. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

Grósz Károly-életútinterjú (é. n.)
Életútinterjú Grósz Károllyal. Készítette: Vitézy László. Kézirat.

Országgyűlési napló, 1985–1990
Az 1985. június 28-ára összehívott Országgyűlés naplója, 1985–1990. I–II. kötet.
Budapest, 1998.

=== A szerző által készített interjúk ===

Barabás János; Budapest, 2020. március 11.
Király Zoltán; Budapest, 2019. február 12.
Medgyessy Péter; telefonos interjú, 2020. április 7.
Tömpe István; online interjú, 2020. március.
Vitézy László; telefonos interjú, 2020. április 24.

==== Hivatkozott irodalom ====

Aczél, 1999

Aczél György: Egy Kádár-portré töredékei. Szerkesztette: Révész Sándor.
Beszélő, 10. sz. 101–129.

Baráth–Rainer (szerk.), 2000

Baráth Magdolna – Rainer M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőikkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból 1985–1991.* Budapest, 1956-os Intézet.

Berecz, 2012

Berecz János: *Kádár élt...* 2. Elektronikus könyv. Budapest, Duna International.

Bodzabán–Szalay (szerk.), 1994

Bodzabán István – Szalay Antal (szerk.): *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig.* Budapest, Pelikán Kiadó.

Csaba, 1992

Csaba László: Költészet és valóság a magyar gazdaságpolitikában. *Valóság*, II. sz. 1–18.

Feitl, 2019

Feitl István: *Az államszocialista korszak parlamentje.* Budapest, Országház Könyvkiadó.

Gaugh, 2006

Gaugh, Roger: *Kádár János, a jó elvtárs?* Budapest, J LX Kiadó.

Grósz, 1993

Grósz Károly: Tévedni mindig lehet. Orosz József interjúja.
Népszava, augusztus 19., 8.

Grósz, 1995

Grósz Károly: Az utolsó főtitkár. Bokor Péter interjúja. *Mozgó Világ*, 6. sz. 29–47.

Grósz, 1996

Grósz Károly: A rögös úton mi indultunk el. *Népszava*, január 11., 1–8.

Huszár, 2003

Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza. 1957. november – 1989. június.* 2 kötet.
Budapest, Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó.

Huszár (szerk.), 2002
Huszár Tibor (szerk.): *Kedves, jó Kádár elvtárs. Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989.* Budapest, Osiris Kiadó.

Király, 2010
Király Zoltán: *Azok a daliás idők.* Budapest, Mediacom.

Lendvai, 1990
Lendvai, Paul: *Magyarország kívülről, avagy a túlélés művészete.* Budapest, Láng Kiadó.

Lengyel, 2014
Lengyel László: *A szabadság melankóliája.* Budapest, Kossuth Kiadó.

Pavlovits, 2017
Pavlovits Miklós: *Aradtól az Országgyűlésig. Pavlovits Miklós interjúja Szabad Györggyel 1991–1992.* Budapest, Magvető Kiadó.

Ripp, 2006
Ripp Zoltán: *Rendszerváltozás Magyarországon 1987–1990.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Romsics, 2003
Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltozás.* Budapest, Rubicon-könyvek.

Sztrapák, 2007
Sztrapák Ferenc: *Történelmi parlament – parlamenti történetek. Magyar nyitány. Régi képviselők a T. Házból (1985–1990).* Tata, Turulpressz.

Tőkés, 1998
Tőkés Rudolf: *A kialakított forradalom.* Budapest, Kossuth Kiadó.

Tömpe, 2015
Tömpe István: *Az elitek árulása.* Budapest, Noran Libro.

Kulcsszavak

=====

Kádár János, MSZMP, rendszerváltás

/ “The doctor says that my problem is that I keep thinking of my own responsibility” /

Kádár's angry and frightened look and the foreboding of his fall

In his parliamentary speech on 25 June 1987, Member of Parliament Zoltán Király raised the question of who was responsible for the difficult situation in the country. János Kádár had been the head of Hungary for 31 years so this situation could affect the Secretary General quite sensitively, as Király spoke about the investigation of the mistakes made and called for an “in-depth” analysis of recent processes and an “accurate” identification of responsibility. It was clear to everyone that once the issue of responsibility was included in the agenda, the idea could push János Kádár on a forced path. Kádár was affected by Király's line of thought: the responsibility raised by the MP was also acknowledged by the aged Secretary General on 16 September, in his last parliamentary speech. The paper explores these historical and human processes.

=== *Polgár Péter Antal* =====

/// Gomb- vagy KGB-ügynök volt-e Freimann Lajos?

Adalékok a miskolci Gáti-per történetéhez¹

1956. október 25-én éjjel a miskolci megyei rendőr-főkapitányság – akkori elnevezéssel a BM Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Főosztály, amelynek az alárendeltségébe tartozott az 1953-ban a Belügyminisztériummal egyesített Államvédelmi Hatósága helyi nyomozó és karhatalmi, tehát egyenruhás állománya² is – diákokat és munkásokat tartóztatott le, mert részt vettek a Budapestre tartó, az ottani fegyveresek megsegítésére szerveződő mozgolódásban. Többségük teherautókon, különböző útvonalakon, mások vonattal indultak Pest felé. Fegyverekhez is jutottak, miután lefegyverezték a mezőkövesdi rendőrséget, majd Gyöngyösnél honvéd csapatokkal is összetűzésbe kerültek. A fővárosba éppen emiatt nem értek el, többségüket elfogták és Miskolcra szállították. A fiatalok egy részét hamarosan szabadon bocsátották, néhányukat azonban továbbra is a főosztály fogdájában őrizték. Miután az a hír terjedt el a városban, hogy az őrizeteket ártatlanul fogták le, mi több, súlyosan bántalmazták és meg is kínozták, október 26-án a reggeli órákban előbb a városi, majd a megyei rendőrség épülete előtt hatalmas tömeg gyűlt össze, hogy a szabadon bocsátásukat kiköveteljék. A városban terjedő szóbeszéd szerint a fiatalok közül többet meggyilkoltak a rendőrségen, s holttestüket az épület pincéjében a szén alatt rejtették el.³

1 = = A mintegy háromezer oldalas dokumentum a Budapesti Fővárosi Levéltárban (BFL) található XXV.4.a B. 1057/1957. *Balázs Géza és társai* jelzet alatt. A tanulmányban külön nem jelzett idézeteket a 21 vádlottas per irataiból vettem. A miskolci lincselések számonkérésére jelen ügyön kívül folyt még egy büntetőeljárás (az ún. „*másik Gáti-ügy*”) is, amelynek 18 vádlottja volt. Lásd Kis, 2016: passim.

2 = = Az önálló ÁVH-t 1953 nyarán integrálták az egységesített Belügyminisztériumba. „Ez megszüntette ugyan korábbi szervezeti különállását, de funkcionális működése, valamint a megkülönböztető külsőségek (egyenruha, »államvédelmi« rangok, jelvények) okán teljesen értelemszerű volt, hogy a fegyveres erők ezen részlegeit továbbra is »államvédelmi« elnevezés alatt tartotta számon mind a hiva-tali zsargon, mind pedig a köztudat.” Pintér, 2000: 211.

A pánikba esett rendőrök és az épületben tartózkodó megerősített, mintegy 90 fős államvédelmi alakulat katonái a tömegbe lőttek.⁴ Legkevesebb 16 civil halott – köztük egy gyermek- és egy fiatalkorú – és több tucat sebesült maradt az utca kövezetén.⁵ Ezzel ugyan visszaverték a – fegyvertelen – tömeg „támadását”, de ugyanakkor kiváltói is lettek a későbbi újabb tragédiának. A tömeg másodízben már nem volt fegyvertelen, és nem futamodott meg. Amikor az épületet elfoglalták az ostromlók, első és legfontosabb követelésük, hogy a sortűz felelőseit nevezze meg és adja ki nekik a főosztály vezetője.

Az épület elfoglalása után néhányan a bámézkodók biztatása közepette különböző, de a megyei főosztály épületéhez közeli helyszíneken – válaszul a sortűzre – több menekülő rendőrt, illetve államvédelmi tisztet és egy polgári személyt súlyosan bántalmaztak, akik közül hatan – az említett civil is – a helyszínen, ketten a kórházba szállításukat követően belehaltak sérüléseikbe.

A nyolc, a forradalom leverését követő megtorlás idején már egyértelműen meglincseltként emlegetett áldozat (zárójelben a bekövetkezett halál időpontja): Antal Gyula rendőr törzsőrmester⁶ (október 27.), Freimann Lajos műanyag-feldolgozó kisiparos (október 26.), Gáti Gyula rendőr őrnagy (október 26.), Gáti Imre államvédelmi százados (október 31. – ő Gáti Gyula tizenhat évvel fiatalabb unokaöccse), Juhász József államvédelmi hadnagy (október 26.), Mohai István államvédelmi százados (október 26.), Ráduly József rendőr százados (október 26.), Streleczy János rendőr nyomozó hadnagy (október 26.).

A rendőrség a forradalom leverése (november 4.) után még közel egy hónapig nem nyomozott a rendőrök és az ávosok gyilkosai után. Felkutatásuk csak az Országos Rendőrkapitányság utasítására, 1956. december elején indult. Az őrizetbe vett, majd letartóztatott gyanúsítottak ügyének tárgyalása 1957. áprilisában kezdődött

3 = „Rémhír kapott szárnyra, miszerint még több fogoly van bent, s közülük néhányat felakasztottak az épület pincéjében, hulláikat pedig a szén alá rejtették.” Kis, 2016: 36.

4 = „Az épületben megerősített létszámú, kb. 90 főnyi belső karhatalmi őrség volt, akik a tömeg fenyegető magatartása folytán emeletenként elosztva védelemre rendezkedtek be és az volt a parancs, hogy tüzet nyitni csak tűzparancsra lehet, amely tűzparancsot két darab kilőtt rakéta fog jelezni.” A másodfokon meghozott bírósági ítélet indoklása. LB Nb. OT. 1957. VII. 17. Vörös Balogh István rendőr alezredes, főosztályvezető-helyettes szerint is „a belső karhatalom száma kb. 90 fő volt”. Vörös Balogh tanúvallomása az elsőfokú bíróságon, 1957. április 18.

5 = Nagy József kórházi gondnok 1957. április 17-én tett vallomása szerint „kb. hetven sebesült volt délután fél négyig, amíg én a Honvéd Kórházban voltam, ott tizenegy halt meg”.

6 = Antal Gyula rendőr törzsőrmester posztumusz lett alhadnagy. A civil Freimann kivételével mindegyik tisztet – a szabályoknak megfelelően – haláluk után eggyel magasabb rendfokozatba léptették elő, és megkapták a Munkás–Paraszt Hatalomért Em-lékérmeket. Hősöknek kijáró tiszteletadással, díszsírhelyen temették el őket.

meg a Budapesti Fővárosi Bíróságon, amely a volt hadbíró, Tutsek Gusztáv elnökletével első fokon, nem jogerősen 14 halálos ítéletet hozott. További hét vádlott fegyházbüntetést kapott. A per másodfokon a Legfelsőbb Bíróság Népbírószáki Tanácsa elé került, amely Vida Ferenc elnök vezetésével a tizennégyből hét halálos ítéletet fegyházbüntetésre enyhített, a többiekét részben megváltoztatta. Egyetlen felmentő ítélet sem született. Ugyanakkor az önbíráskodást kiváltó rendőrségi, ún. „objektumvédő sortűz” miatt senkit nem tettek felelőssé, ez irányban semmilyen eljárás nem folyt. De vajon miért gyilkolták meg a budapesti Freimann Lajost, akinek a tüntetésekhez, az azt követő sortűzhez, de még a városhoz sem volt igazából semmi köze? Vagy mégis, mert – ahogy sokan tudni vélték – titkos állományú „ávós” volt, s államvédelmi beosztottként őt is felelősség terhelte a korábbi súlyos évekért? Vagy csupán azért ölték meg, mert a lincselő tömeg „zsidóvért” akart látni? Egyáltalán: ki volt ő valójában?

Standeisky Éva úgy látja, a Gáti-ügy egyértelműen bizonyítja az antiszemitizmus jelenlétét a forradalomban, azonban az esetben valóban meglévő zsidógyűlölő vonások nem kapnak hangsúlyt a Balázs Géza és társai per tárgyalásán, s ennek a megtorló kádári hatalom politikai megfontolásai szolgálnak magyarázatul.⁷ A véres eseményeket követő két napon, október 27-én és 28-án Sótonyi Gábor és Pfliegler Kálmán miskolci igazságügyi orvos szakértők a hatalom akkori képviselője, a munkástanács utasítására felboncolták a halottakat, mind a sortűz, mind a népharag áldozatait, összesen mintegy 20–24 embert.

Az 1956. október 27-én felvett boncolási jegyzőkönyv szerint a lincselők által ávósnek gondolt, a sortűzért felelőssé tett Gáti Gyula rendőr őrnagyot agyonverték, testét a szovjet emlékműre akasztották. Őt sokan zsidó származásúnak tartották. Freimann Lajos budapesti gombügynök, akit Gáti holttestének felakasztását követően lincselte meg a tömeg,⁸ szintén zsidó volt, s erről meg is győződtek az önbíráskodók a felakasztása során.⁹ Mindez az elkövetők antiszemitizmusát bizonyítja Stan-

7 = = Standeisky, 2004a; 2004b.

8 = = Freimann Lajos tragédiáját Benamy Sándor dolgozta fel egy kisregényében. Benamy nem csak a per iratait ismerte meg, az anyaggyűjtés során beszélt Freimann Lajos özvegyével és útitársaival is, és nagy valószínűséggel ott volt mindkét, a lincselők ellen lefolytatott büntetőügy tárgyalásán is. Éppen ezért Benamy műve az események rekonstrukciójához – kellő forráskritikával – hasznosítható, ugyanakkor figyelembe veendő, hogy az író regényében esetenként „beleavatkozik” a tényekbe. Így például Gáti Gyula holttestének „elveszését” tényként kezeli, szerinte a Gáti sírjában az exhumálás során fellelt maradványok egy „országúti vándor”-éi, „aki névtelenül, békés körülmények között [sic!] hunyt el azokban a napokban a miskolci kórházban”. Benamy, 1958: 106. Bár a szereplők saját nevükön szerepelnek a műben, egyetlen esetben eltér ettől: Nemes Sándor a regényben Vermes Dezsőként jelenik meg.

9 = = Csakhogy Freimann zsidó származását, felekezeti hovatartozását támadói legfeljebb csak feltételezték, de nem tudhatták, amikor üldözni, bántalmazni kezdték! Elias

deisky szerint.¹⁰ A valóban tetten érhető fajgyűlölet ellenére az a véleményem, hogy Freimann és Gáti nem azért halt meg, mert zsidók voltak.¹¹ Gáti azért halt meg, mert – a lincselők meggyőződése szerint – a tömegbe lőtt és/vagy lövetett, Freimann pedig azért, mert úgy vélték – tévesen –, hogy ő Gáti „ávós testvéröccse”, aki éppen emiatt tette szóvá az őrnagy megölését. Gáti Gyula rendőr őrnagy unokaöccse, Gáti Imre – és nem Freimann – valóban államvédelmi százados volt (s Standeisky véleményével¹² ellentétben ugyancsak „zsidó”), és mint ilyen, a tömegbe lövetésért felelős vagy felelőssé tett személyként szenvedte el a brutális bántalmazást, ami négy nappal később bekövetkező halálához vezetett. Az ugyanakkor kétségtelen tény, hogy a politikai rendőrség/ÁVO/ÁVH szervezetén belül a lakosságon belüli arányukat messze meghaladó számú zsidó származású (de zsidó identitással nem feltétlenül bíró) személy volt, s ennek többek között az 1945 januárjában megszervezett politikai rendőrség – a későbbi „ávó” – eredeti rendeltetése szolgálhat magyarázatául: a háborús bűnösök felelősségre vonásának szándéka. Így a köztudat szinte azonosította – nyilvánvalóan tévesen – a „gyilkos ávót” a zsidókkal.¹³

Canetti szerint „a hajszoló tömeg [...] ölni készül, s tudja, kit akar megölni. [...] *Elegendő közölni ezt a célt, elegendő elhíresztelni, hogy kicsoda vesszen*, és máris létrejön a tömeg. [...] Az ölésből mindenki részt követel, mindenki lecsap, s hogy lecsaphasson az áldozatra, közvetlen közelébe törtet. Ha nem érheti el, akkor látni akarja, hogyan éri el más.” Canetti, 1991: 48. (Kiemelés: P. P. A.)

10 = = Az egyikük képtelen állítása szerint ő csak azért húzta le az áldozat nadrágját, mert meg akart győződni róla, hogy az akasztáskor valóban bekövetkezik-e az ejakuláció.

11 = = Hiszen meglincselték a két Gátin és az ugyancsak ávósnak gondolt Freimannon kívül Antal Gyulát, Ráduly Józsefet, Mohai Istvánt, Juhász Józsefet, Strelecz Jánost is, akik nem voltak „zsidók”.

12 = = „A sírba nem Freimann, hanem egy meggyilkolt másik áldozat, Gáti Imre, egy nem zsidó [sic!] ÁVH-s százados holtteste került...” Standeisky, 2004b. Standeisky téved: Gáti Imre államvédelmi százados Gáti Gyula 16 évvel fiatalabb unokaöccse volt, s ekként nyilvánvalóan zsidó származású volt, ugyanúgy, mint Gáti Gyula rendőr őrnagy.

13 = = „A párthoz csatlakozó zsidóság egy része jól elkülöníthető csoportot alkotva a kommunista párt kezén lévő erőszakszervezetekbe lépett be. Voltak olyanok, akiket a munkaszolgálatból, illetve a deportálásból visszatérve egyszerűen a bosszúvágy hajtott. Erre leginkább a kommunista párt kínált módot az erőszakszervezetek feletti totális ellenőrzés révén. [...] Sok esetben egész munkaszolgálatos csoportok álltak be rendőrnek, léptek a hadsereg kötelékébe.” Győri Szabó, 1997: 79. „Főként az elhurcolt zsidó vallású egyének, akik vissza tudtak jönni a németországi, lengyelországi haláltáborokból, azok jelentkeztek, és főként az ő személyükre, az ő munkájukra támaszkodott kezdetben a rendőrség. [...] És ilyenformán az ő szolgálatuk kifogásolható volt, mert a rendőri szolgálatot arra használták fel, hogy házkutatásokat tartsanak, keressék a maguk ingóságait, elhurcolt javait...” Bernáth József volt Szatmár megyei rendőrfőkapitány visszaemlékezéseiből idézi Pelle, 1990. „...1945 után a kommunista párt által megszervezett politikai rendőrségnek, a félelmetes ÁVO-nak vezető tisztjei – egyes kutatók szerint – 1949-ig 70–80%-ban zsidók voltak és az

Gáti családja vélhetőleg nem tartotta magát zsidónak, s végképp nem izraelita hitfelekezetűnek, ellentétben Freimann-nal: Gáti Gyulát és unokaöccsét, a nála 16 évvel fiatalabb Gáti Imrét – hősként – a Kerepesi temetőben díszsírhelyen, míg a „gombügynököt” a Farkasréti temető izraelita parcellájában temették el a forradalom leverése után. (Ez utóbbi tény is egyértelműen amellet szól, hogy – a felröppent legendával ellentétben – Freimann nem volt ávós.¹⁴) Gátit sokan ismerték Miskolcon, tudták, hogy zsidó származású,¹⁵ Freimant az öccsének hitték. A lemez-telenített alsótestű gombügynökről kiderült: a várakozásoknak megfelelően „tényleg zsidó”, vagyis – szerintük – valóban ő volt a „másik” Gáti.

Nemcsak a tömeg gondolta, hogy a civil férfi titkos államvédelmis. Freimann ávós mivolta mellett érvként hozza fel Szokolczai Attila – Rásó József levéltári kutatásaira hivatkozva –, hogy a halott zsebében Pfliegler Kálmán boncolóorvos egy „ÁVH-s” pecsétnyomót talált.¹⁶ Rásó dokumentumgyűjteményének¹⁷ 60-as számú irata szerint az orvos erről az alábbiakat mondta jegyzőkönyvbe kihallgatásakor, 1956. december 6-án a rendőrségen: „Egy személynek az azonosságát nem tudtam megállapítani. [...] Most már azt hallottam, hogy Freimann Lajos nevezetű volt, aki polgári egyén lett volna, viszont határozottan állíthatom, hogy az ő zsebében találtam meg, saját személyében [sic!] az 5885. sz. ÁVH-pecsétet.” Standeisky Éva szerint a „fentieket

osztályvezetőig lefelé körülbelül ez az arány érvényesült. Más, mértéktartóbb vélemények szerint az erőszak szervezeti funkciók esetén a kommunista katonatiszti-rendőrtiszti állomány minimum 10%-a volt zsidó, ami szép szám, ha tudjuk, hogy 1945 előtt egyetlen egy zsidót sem találunk ezekben az állásokban.” Győri Szabó, 1997: 81. Sulyok Dezső parlamenti felszólalása szerint „részben az önbiztosítás ösztöne sodorta a zsidóságot a politikai rendőrségre és azokba a pozíciókba, amelyeket talán számarányához mérten túlzott számban foglalt el”. Idézi Győri Szabó, 1997: 82.

14 = = A Kádár-rendszer a két Gátit az „ellenforradalom” mártírjaként tartotta számon, Freimann Lajost azonban nem. Nyilvánvaló: ha az ÁVH-nak akár nyílt, akár titkos állományú tagja lett volna, akkor az ő neve is bekerült volna a megtorló hatalom által igencsak nehezen összetákolt felsorolásba, amely az „ellenforradalom” elleni harcban elesettek névsorát tartalmazza. Lásd Hunyadi, 1981. A könyvben – számos hamisítás mellett – például még az a Kollár István volt karhatalmista sorkatona is megtalálható *államvédelmisként* (!), aki meggyilkolásakor már második éve civil volt, segédmunkásként kereste kenyerét. Ugyanakkor – Hunyadi kötetével ellentétben – a *Fehér könyv III*. Freimant is az ellenforradalmi terror áldozatának tartja, de polgári személyként („műanyagkészítő”).

15 = = A család asszimilálódását jelzi névváltoztatása: vélhetően az unokatestvérek nagyapja nevét Gutfreundról magyarosította Gátira. Természetesen pusztán a név magyarosításból még nem következik a zsidó származás.

16 = = „Rásó József kutatása azt bizonyítja, hogy Freimann Lajos, amennyiben valóban így hívták, nem egyszerű kereskedő, hanem államvédelmi tiszt volt, amint ezt a boncolásakor nála megtalált ÁVH-s pecsét bizonyítja.” Szokolczai, 2000: 303–322.

17 = = Rásó, 1998.

megerősíti a Miskolcon a gyilkosság napján, 1956. október 26-án [valójában 27-én]¹⁸ készült boncolási jegyzőkönyv: »a hulla zsebében 5885. számú pecsét volt«¹⁹. Pfliegler vallomása alapján Szakolczai Attila téves következtetésre jutott. Ezt gondolta tovább Standeisky Éva és Ungváry Rudolf,²⁰ s így keletkeztek az összeesküvés-elméletek Freimann – alaptalanul – vélelmezett ÁVH-s szerepével kapcsolatban.

Az ügy tehát feltétlenül pontosításra szorul! Pfliegler doktor ugyanis valójában nem egy, hanem két pecsétnyomót talált a számára ismeretlen halott ruházatában! Az egyik a fenti, 5885-ös, a másik az 5845-ös számú volt. Az 5885-ös kétségkívül Gáti Gyula rendőr őrnagyé volt, az 5845-ös pedig Mohai István államvédelmi századosé. Mindkettő Freimann zsebéből került elő! Ez miképpen volt lehetséges? Tény, hogy az áldozatok zsebeit többször is kiforgatták a báméskodók, akik a számukra érdektelen pecséteket véletlenül éppen annak a Freimann-nak a zsebébe rakták vissza, akinek semmi köze sem volt hozzájuk.²¹

A zavart ugyanakkor fokozza dr. Pfliegler Kálmán, amikor a Mohai István államvédelmi százados boncolása során, 1956. október 27-én felvett jegyzőkönyvben ezt írja: „Boncjegyzőkönyv. Készült az ismeretlen, 5845 [sic!] számú pecsét birtokában lévő fiatalabb külsejű férfi elhalálása miatt indult bűnügyben, nevezett holttestének szemléléről és boncolásáról.” Miután a boncolás során egyértelműen bebizonyosodott, hogy a „lövési sérülés bemeneti nyílása a jobb halántéktájon volt, amelynek tulajdonságai arra mutatnak, hogy közvetlen közelről történhetett a lövés. A lövedék és a robbanási gázok roncsolták szét krátterszerűen a koponyát és tartal-

18 == A dátumok körüli bizonytalansághoz kétségkívül hozzájárulhatott, hogy a boncjegyzőkönyvek utólag, néhány nappal később készültek el a boncolás során felvett orvosi jegyzetek alapján. Az adott körülmények ugyanis nem tették lehetővé ebben az esetben sem a jegyzőkönyvek azonnali elkészítését, hiszen nem volt írnok-jegyzőkönyvvezető, és nem állt rendelkezésre még írógép sem. Ráadásul ezúttal, nyilván a rendkívüli esemény következtében, a boncteremben szokatlanul nagy számban jelentek meg arra jogosulatlan személyek, ismerősök, hozzátartozók, kíváncsiskodó kívülállók, igencsak megnehezítve az egyébként is felfokozott idegállapotban dolgozó kórboncnokok, boncmesterek munkáját. Pfliegler 26-án még nem boncolt, nem is boncolhatott, hiszen ezen az estén még a meglincselték – mindhárman – a szovjet emlékművön függtek! Az orvos csak 27-én kapott Sótónyi Gábor kórházi kórboncnokon keresztül megbízást arra Kende István kórházigazgatótól, hogy az előző nap áldozatait, akiknek a száma mintegy 20–24 volt, Sótónyival közösen boncolja fel.

19 == Standeisky, 2004a; 2004b.

20 == Standeisky, 2004b; Ungváry, 2015.

21 == Erre a következtetésre jutott Kis József is. Rásó Józsefre hivatkozva így ír: „Freimann Lajossal kapcsolatban felmerült, hogy ő is államvédelmi beosztott volt. A boncolása előtt ugyanis a zsebében egy 5885. számú pecsétnyomót találtak. (Rásó, 1998: 114.) Ez a pecsétnyomó azonban Gáti Gyula ügykezelője vallomása szerint nem az övé, hanem Gátié volt. Tudott, hogy az emlékműre felakasztottak zsebébe többen is belenyúltak. Valószínűleg ekkor vehették ki a pecsétnyomót is, s véletlenül vagy nem-törődömségből Freimann Lajos zsebébe tették vissza.” Kis, 2016: 41., 85-ös lábjegyzet.

mát, és okozták a halálát.”²² Az (akkor még Pfliegler számára ismeretlen) elhalt tehát nem lehetett más, mint Mohai István államvédelmi százados, az egyetlen „meglincsel” áldozat, aki fejlődés következtében halt meg. (A másik, ugyancsak lövés következtében elhunyt áldozat Ráduly József rendőr százados volt, de őt a lövedék a bal hónalján érte, nem pedig a fején. Ráadásul Pfliegler őt személyesen ismerte, mi több, a sérült tisztet – mielőtt meglőtték volna – el is látta.) Mohai önkézével vetett véget életének, mielőtt üldözői kezére került volna. Ezt követően az összevert, meg-rugdalt, meggyalázott hulláját – a megölt, teherautóval kilométereken át vontatott Gáti esetéhez hasonlóan – autó (egy taxi) után kötötték, a Zenepalotához vonszolták, s Gáti Gyula és Freimann Lajos mellé, harmadikként akasztotta a csőcselék a szovjet hősi emlékműre. Ezzel megteremtődött a lehetőség arra, hogy a pecsétek mindegyike Freimann zsebébe kerüljön. Dr. Pfliegler másutt azt közli, hogy a nyolc áldozat közül csak kettőt nem ismert személyesen, az egyik Freimann Lajos, a másik Mohai István volt. Az 1957. május 8-án tett rendőrségi vallomásában pedig ezt mondja: „Az áldozatok ruházatát, zsebtárgyait nem vettük jegyzőkönyvbe, a pecséteken [itt tehát csak egyet említ!] kívül zsebtárgyat nem is találtam. Arra emlékezem, hogy két személynél jegygyűrű volt, és levettem, és azt a Megyei Bíróság Gazdasági Hivatalának adtam át²³ illetve a Raduly ujján talált jegygyűrűt Raduly özvegyének adtam át.”

Pfliegler két nappal később, 1957. május 10-én tett tanúvallomást az ügyben az elsőfokú tárgyaláson. Többek között ezt mondta: „Freimann esetében valami tévedésről lehetett szó. [...] Csak tegnap délelőtt tudtam meg véletlenül azt, hogy Freimann akasztásánál egy fiatalember kivett Freimann farzsebéből 3.000,- Ft-ot. Gáti, Freimann és Mohai egymás mellett voltak felakasztva, így könnyen előfordulhatott, hogy miután Freimann zsebéből kivettek valamit, a zsebbe való visszatételnél csere történhetett. Én Freimann zsebében csak két [!] pecsétet találtam és a zsebében egy

22 = = A Budapesti Fővárosi Bíróság mellett működő, Kelemen Endre vezette orvos szakértői csoport 1957 áprilisában meghamisította a boncleletet. Eszerint a koponya-sérüléseket nem lövés, hanem bántalmazás okozta, lőtt sérülése Mohainak egyáltalán nem volt, a halála pedig akasztás következtében állott be. Minderre a kellően súlyos ítélet meghozatalához volt szükség. Ezért a miskolci boncolóorvosokat hat-hetes letartóztatásuk során, a megtorlás idején arra kényszerítették, hogy önmagukat meghazudtolva vonják vissza a Mohai államvédelmi százados boncleletében tett megállapításaikat a halál okáról. Kis, 2002: 62–63. Az itt, az eredeti boncjegyzőkönyvben leírt sérülés módja megfelel az ún. hidrodinamikai hatásnak, ami megmagyarázza a löcsatorna és a lövedék kimeneteli helyének Kelemen által kifogásolt hiányát, valamint a helyszínen szétszóródott agyvelődarabokat, a tényleges halál-okokat.

23 = = Ez a gyűrű Freimann Lajosé volt, 1957. május 27-én egy, a periratok közt elfekvő nyugta ellenében adták át az özvegynek az ügyészségen: „Özvegy Freimann Lajosné, Budapest, V., Szemere utca 17. sz. a. lakos, műanyag-feldolgozó kisiparos. Az 1957. május 27-én kelt igazolás szerint a letétben szereplő jegygyűrűt adnak ki részére.”

vékony karikagyűrűt. A boncolásnál behívtuk Regéczit²⁴ is, aki szintén nem tudta felismerni őt. Nem tartom lehetetlennek azt sem, hogy Regécziék Mohai zsebéből vették ki a bélyegzőt, és más helyre tették vissza.”

A korong alakú, általában két-három centiméter átmérőjű, 3-4 milliméter vastagságú, jobbára bronzból vagy sárgarézéből készült s egy, a hátlapján lévő karika segítségével újra is húzható ún. száraz pecsétnyomó, amely minden fegyveres testületnél használatos, önmagában egyébként se bizonyítaná, hogy tulajdonosa az ÁVH-hoz tartozik. Jelen esetben Gáti Gyula rendőr őrnagy pecsétnyomója az 5885-ös, beosztottja, Siklós Jenőné rendőrségi polgári alkalmazotté az 5886-os,²⁵ Mohai István ÁVH századosé pedig az 5845-ös számú volt. (Siklós Jenőné elmondta vallomásában, hogy a pecsétnyomókat számsorrendben kapták – az övé jelenleg is megvan –, azaz nem aszerint, hogy ki rendőr, ki államvédelmi vagy éppen polgári alkalmazott.) Hogy ez utóbbi, azaz az 5845-ös számú pecsét tulajdonosa Mohai államvédelmi százados volt, a második boncolás alkalmával a Kelemen Endre vezette orvosi bizottság is megállapította: „Jelen boncolási jegyzőkönyv adatai arra a holttestre vonatkoznak, amelynek boncolásánál Miskolcon az 5845 számú pecsétnyomót találták a ruházataiban.”

Ezek alapján tehát bizonyított, hogy Freimann Lajosnak a bélyegzőkhöz semmi köze sem volt. A pecsétnyomó ez esetben is csak annyit bizonyít: a megyei rendőrfőkapitányságnak az – államvédelmi szervekkel közös – elhelyezését biztosító épületben volt használatban, például egy adott iroda (fegyverszoba, pánccszekrény, raktár stb.), illetve ezen helyiség(ek) kulcsait tartalmazó fémkazetta ún. „falakatjának” észrevétlen kinyitását megakadályozó gyurma lezárására, függetlenül attól, hogy birtokosa rendőr vagy államvédelmi beosztott volt-e.

Mindezek ellenére Szakolczai Attila – túl azon, hogy Freimann Lajosnak még a nevét is megkérdőjelezi!²⁶ – azt a tényt is a szerencsétlen gomböntő „ávós” mivolta melletti érvként értékeli, hogy „őt a boncoláskor egyetlen ÁVH-s vagy rendőrtiszt sem ismerte fel”, szerinte nyilván azért, mert „nem a miskolci államvédelem állományához tartozott”.²⁷ (Feltéve, de meg nem engedve a képtelenséget, hogy Freimann

24 = = Személyéről közelebbit nem sikerült megtudni.

25 = = Siklós Jenőné rendőrségi ügykezelő (aki korábban Gáti Gyula rendőr őrnagy beosztottja volt) 1957. március 18-án, a rendőrségen tett vallomása.

26 = = „Rásó József levéltáros kutatása azt bizonyítja, hogy Freimann Lajos, amennyiben valóban így hívták [!], nem egyszerű kereskedő, hanem államvédelmi tiszt volt, amint ezt a boncolásakor nála megtalált ÁVH-s pecsét bizonyítja.” Szakolczai, 2000: 321–322.

27 = = Uo. 303–322. Tegyük hozzá: a Pfiiegler, illetve Sóttonyi által végrehajtott boncolás során Freimann Lajos holttestét nem azonosította egyetlen rendőr vagy államvédelmi beosztott sem (bár Pfiiegler állítása szerint erre kérte a kórházban sebesülten fekvő ávosokat). Nem is tehetne volna, hiszen a boncolásokra október 27-én került sor, azaz a rendőrsortűz másnapján, az újabb lincselések idején. Miért ment volna be rendőr vagy államvédelmi a felháborodott hozzátartozók, kíváncsiskodók közé, a

valóban ávos volt, csak nem a miskolci állománynál szolgált, jogos a kérdés: miért, hogyan lehetett egyszerre két (!) miskolci, ráadásul különböző sorszámú pecsétnyomója ugyanannak az ávosnak?)

Ugyanakkor Standeisky Éva is felteszi a kérdést: vajon mi oka volt a forradalom idején negyedmagával utazgatni Freimann Lajosnak, honnan volt Pobeda autója, sofőrje, rengeteg pénze („háromezer forintot találtak nála”), miből tellett drága szállodára? Standeisky szerint Freimann ávosként nyilván adatokat gyűjtött a forradalom idején az ÁVH részére, megbízást teljesített tehát. (Csakhogy az adatgyűjtés rendszere másképpen működik a titkosszolgálatoknál. Nem feltétlenül kell az adatgyűjtéshez a fővárosból Debrecenbe, Miskolcra utazni, arra ott vannak a „Cég” helyi emberei.)

Standeisky Éva és Szokolczai Attila feltételezése nem tartható. (Standeisky meg is jegyzi, hogy persze ezzel kapcsolatban addig maradunk bizonytalanságban, „amíg nem kerülnek elő belügyi dokumentumok Freimann és három társa – Nemes Sándor, Miskolci Rudolf és Kuruc (?) – foglalkozásáról, észak-magyarországi küldetéséről, az 5885. sz. ÁVH-pecsétről”.) Mint ahogyan minden alapot nélkülöz Ungváry Rudolf állítása is.²⁸ Ungváry egyenesen odáig megy, hogy – túllépve Standeisky és Szokolczai feltételezésein is – Freimann Lajos még csak nem is az államvédelem, hanem az államvédelem tudtával (!) a szovjet titkosszolgálat, a KGB Debrecenből irányított titkos ügynöke volt, aki – krimibe illő fordulat – egy pillanatra szerepéből kiesve, szóvá tette Gáti meglincselését, s ezért ölték meg őt is.

Freimann nem volt államvédelmis; elméletben persze lehetett akár besúgó is, mint sok ezren abban az időben (is),²⁹ ezzel szemben tény: gombügynök volt, gomb- és műanyagkészítő kisiparos, aki – utazó kiskereskedőként – a saját gyártású gombjait árusította magánszemélyeknek, szabó(ságo)knak, illetve adta át a vidéki szövetkezeti kisboltoknak bizományosi értékesítésre. (Ha Szokolczai, Standeisky vagy Ungváry igazán kíváncsi lett volna Freimann Lajos valódi személyazonosságára, a periratokban megkereshette volna az adatait: a műanyagkészítő kisiparos Budapesten,

boncterembe e célból akkor, amikor aki csak tehette közülük, az elmenekült, bujkált? Ráadásul Freimann tényleg nem volt helybéli, ki azonosíthatta volna? Legfeljebb a Kossuth szálloda alkalmazottai, akik megtalálták a hotel előterében Freimann személyi igazolványát, illetve útitársai agnoszkálhatták volna, akik azonban Freimann halálát látva, sietve távoztak Miskolcra.

²⁸ = Ungváry, 2015. Az írást egyébként az teszi érdekessé, hogy a „zsidó” Freimann Lajos gombügynök tragikus halálának körülményeiről és annak feltételezett okairól *post mortem* (!) egyes szám első személyben „*maga a sértett*” fejt ki véleményét, és teszi fel az önmaga számára (azóta) is megválaszol(hat)atlan kérdéseket. Mindazonáltal a lincselés azért történt meg, mert Freimann (is) zsidó volt – sommázhathatnánk a történeteket Ungváry írása alapján.

²⁹ = Egy 1956. szeptember 1-jén kelt összesítő szerint az állambiztonságnak 27 650 titkos segítőtársa (ügynök, titkos ügynök, titkos munkatárs) volt. Ács Ferenc rendőr nyomozó (volt államvédelmi) ezredes, Operatív Nyilvántartó Osztály vezetője 1957. december 12-én készített jelentése. ÁBTL 1. 11. 10. i.sz. nélkül

az V. kerületben, a Szemere utca 17. számú ház IV. emeletén lakott.³⁰ Ugyanebben az épületben, a földszinten volt a gomböntő műhelye. Személyi igazolványának száma: AU-I.095307.³¹) Vagyis egyszerűen azt csinálta, amihez értett: gombokat gyártott, ezekkel üzletelt, s ezért bérelt autót két, ugyancsak kiskereskedő társával: Miskolczy Rudolf-fal és Nemes Sándorral közösen – nyilván a kisebb költségek miatt. (Ők bazárcikkkel, gyermekjátékokkal kereskedtek.) Ezért voltak úton napok óta, még október 26-án is: a korábban általuk megrendelt autó ekkor állt rendelkezésükre, és a forradalom napjaiban veszélyben látszó kintlévőségeik miatt jártak Debrecenben, az útba eső kisebb településeken, majd végül, hazafelé tartva, Miskolcon is. Csakhogy ez utóbbi esetben Freimann Lajos rosszkor volt rossz helyen, és főleg: rosszkor szólt „rosszat”: az emberiség nevében szová tette Gáti Gyula holttestének felakasztását, s a felheccelődött csőcselék ezért lincselte meg. (Két társa, illetve sofőrjük – Kurucz György, a főleg bérfuvarozásból élő, legendás motorkerékpár-versenyző,³² aki gyakorta állt rendelkezésükre személyautójával, mint ezen legutóbbi, tragédiába torkollt útjuk előtt néhány nappal is – nem szenvedett el bánatalmazást.) Freimann Lajos civil voltát tanúsítja özvegye is, aki vallomásában elmondta: kereskedelmi utazó férje, aki a megelőző napokban is úton volt, október 23-án reggel (tehát még a délutáni, esti forradalmi események kirobbanása előtt!) indult el személygépkocsin vidékre, szokásos üzleti útjára, előbb Debrecenbe, majd onnan Miskolcra. Férjét azért ölték meg, mert Gáti borzalmas halálát látva „egyesekek szerint kijelentette: ezt nem lenne szabad egy emberrel elkövetni. [...] A férjem 36 [valójában csak 35] éves volt, soha nem politizált, 12 évvel azelőtt megjárta Ausch-

30 = = 1957. május 27-én kiállított, a periratok közt elfekvő, Freimann karikagyűrűjének átadásáról szóló nyugta az özvegyétől. sz. n.

31 = = Méringer Emil rendőr főhadnagy jelentése, 1956. december 7. A rendőrség csak ezen a napon azonosította Freimann-t a személyi igazolványból, amelyet vélhetőleg a Kossuth szálloda személyzete juttatott el hozzá. Az áldozat családja csak ezt követően értesült hivatalosan a tragédiáról.

32 = = Benamy kisregényében – név nélkül – a Freimannékat fuvarozó személyautó tulajdonosa egy motorversenyző. A periratokban ez a személy Kurucz néven fordul elő, keresztnév nélkül. Ebben az időszakban és még a hatvanas években is rendszeres, mi több, „legendás” szereplője a nemzeti és nemzetközi gyorsasági motorversenyeknek Kurucz György, a Honvéd motorkerékpáros. Rajta kívül ilyen nevű versenymotorosról nem tud a sporttörténet. Kurucz, 2015. „Kurucz György az 50-es 60-as években sikeres gyorsasági versenyzőnk volt a Honvédnél, BM állományban. Jó néhány országos bajnoki cím birtokosa, éveken át 500cm³-es Norton Manx géppel indult.” <https://totalbike.hu/tesztek/boldor/>.

witzot.³³ A gyilkosok ki is rabolták, elvették tőle az üzleti útján inkasszált 12.000,- forintot is.”³⁴

Freimann Lajos 1921-ben született Budapesten. A XIV. kerületi Szent István Gimnáziumban érettségizett az 1938–1939-es tanévben. A VIII. A osztályba rajta kívül még hét izraelita vallású fiatalember járt; az ő neve a névsorban az ötödik.³⁵

A lincselők ellen lefolytatott Balázs Géza és társai per során Novák Józsefet tanúként hallgatta meg a bíróság Freimann Lajos halálának körülményeiről. Többek közt ezt mondta: „Arra lettünk figyelmesek, hogy a Fő utca felől, a Kossuth szálló irányából nyakánál fogva drótkötéllel húztak egy embert. Ez előtt még láttunk a szovjet emlékművön egy embert, aki fel volt akasztva. [Ő volt Gáti Gyula.] Azt az embert, akit a nyakánál fogva húztak, még élt. [sic!] Két cigány húzta, majd rugdosták. A két cigány felment a szovjet emlékműre és felhúzták az áldozatot a szoborra. Egy harmadik ember is segédkezett nekik, aki részeg volt. [...] A részeg ember lerántotta a szoborról az akasztott embert, [aki] rá is esett a lábára. Ezután elment a részeg, majd amikor visszajött és meglátta, hogy az áldozat a földön fekszik, azt mondta, hogy fel kell akasztani, ne legyen itt a földön. [...] Az áldozatot másodszor is felhúzták a szoborra, nadrág volt rajta, de teljesen le volt rongyolódva, minden testrésze kint volt a nadrágból, és égő cigarettavégeket dobáltak hozzá. Ekkor mondták nekem, hogy húzzam fel a nadrágot az áldozatra, ne legyen úgy nadrág nélkül. Ekkor én odamentem és felhúztam rá a nadrágot. Miközben a nadrágot húztam, zsebéből kivettem 3.000,- Ft-ot. Előttem egy lódenkabátos férfi vette ki ennek az áldozatnak a pénztárcáját, amiből sok pénzt magánál tartott azzal, hogy azt át fogja adni a nemzetőrségnek, a többi pénzt visszatette az áldozat zsebébe. Ezt nem vette észre senki, csak egy hosszú, derék, piros pulóveres fiú, aki mondta nekem, hogy látta, amint kivettem a pénzt, és a 3.000,- Ft-ból 1.000,- Ft-ot elvett tőlem azzal, hogy akkor nem fog szólni a dologról. Pinczel Ilona vádoltat [is] láttam a szovjet emlékműre történő akasztásnál, ő ott volt, ő mondta, hogy vegyem le a gyűrűt az áldozat ujjáról.”³⁶

33 = = Benamy kisregénye szerint Freimann 1944-45 telén a nyugat-magyarországi Hidegségben, munkatáborban volt, ahol barátját, Virág Györgyöt megölték mintegy 1000 munkaszolgálatossal együtt. Ez utóbbi tény, Virág neve szerepel a Hidegség-Ilona-majorban megölt zsidó munkaszolgálatosok névsorában. „10.000 hazahozott hősi halott”. Virág halála 1945. március 5-én történt a halotti anyakönyv szerint. Hogy Freimann valóban itt volt-e munkaszolgálatosként, vagy Auschwitzban volt-e fogoly, egyelőre nem eldönthető, de egymást kizáró információk.

34 = = Rozsnyai, 2006. Az összeállítás a *Fehér könyv* IV. kötete alapján készült, de annak nem teljesen szó szerinti idézete (70–71.) (Ez utóbbi szerint Freimann karóráját is ellopták a fosztogatók.) A különböző források más-más pénzüsszeget említenek: 15, 12, illetve 3 ezer Ft-ot; Novák Józsefnek a *Balázs Géza és társai* perben tett tanúvallomása magyarázatot ad erre.

35 = = A budapesti XIV. kerületi Szent István Gimnázium évkönyve, 1938–1939.

A hányatott sorsú Freimann Lajos teste a temetés után sem nyert egyszerre örök nyugalommal: miskolci kihantolása után a Farkasréti temető izraelita parcellájában – tévedésből – néhai Gáti Imre államvédelmi századost temették el helyette 1957 februárjában, míg az ő földi maradványai néhány hónapra a Kerepesi temető hősöknek fenntartott díszhelyére kerültek. A skandalumra csak az újraboncolás során derült fény.³⁷

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-143868/3. Vegyes büntető lapok

1. II. 10. Operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek iratai

Ács Ferenc rendőr ezredes jelentése, 1957. december 12.

Budapest Fővárosi Levéltár (BFL)

XXV.4.a Fővárosi Bíróság iratai. Büntetőperes iratok

B. 1057/1957. Balázs Géza és társai

=== Kiadott források ===

Fehér könyv. Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben, III, IV.

Kiadja a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, é. n.

Ez történt Borsodban I. Összeállította a szerkesztőbizottság.

Kiadja az „Északmagyarország” Lapkiadó Vállalat (1957. XII.).

36 == Novák József vallomása az elsőfokú bírósági tárgyaláson, 1957. május 10-én. Novákot az ún. másik Gáti-perben (Szarka József és társai) összbüntetésül 18 év hét hónap börtönre ítélték, mert részt vett Gáti Gyula akasztásában. Jelen vallomását már le-tartóztatásban tette meg.

37 == A periratok közt megtalálható Freimann Lajos holttestének második, 1957 áprilisában Kelemen Endre által Budapesten, a Lenhossék utcai patológiai intézetben végrehajtott boncolás jegyzőkönyve rögzíti: „Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a későbbi nyomozás megállapítása szerint az a holttest, amely Freimann Lajos sírjában feküdt, Gáti Imre holttestének bizonyult.”

==== Online források ====

Kurucz, 2015

„A Kurucz”. *168 óra online*, november 26. 168ora.hu>itthon>a-kurucz-22598
(utolsó letöltés: 2020. április 20.)

==== Hivatkozott irodalom ====

A Budapesti XIV. kerületi Szent István Gimnázium évkönyve, 1938–1939.

Balás, 1990

1956 forradalma Miskolcon. Összeállította Dr. Balás István. Miskolc.
Kiadja az MDF Miskolci Szervezete.

Benamy, 1958

Benamy Sándor: *A gomböntő halála. Októberi epizód*. Budapest, Táncsics Kiadó.
„10.000 hazahozott hősi halott”. A Munkaszolgálatosok Exhumációs és
Síremlék Bizottságai kiadása, 1948.

Canetti, 1991

Canetti, Elias: *Tömeg és hatalom*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Dani, 2002

Dani Péter: Hős kor. *Totalbike*, január 11. <https://totalbike.hu/tesztek/boldor/>
(utolsó letöltés: 2020. április 20.)

Győri Szabó, 1997

Győri Szabó Róbert: *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945–1956)*.
Windsor Kiadó.

Hunyadi, 1981

Hunyadi Károly: *A munkás-paraszt hatalom védelmében*.
Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.

Kis–Zsiros, 2006.

Kis József – Zsiros Sándor: *1956 Felsőzsolca*. Szerkesztette: Zsiros Sándor. Felsőzsolca,
Az Örökségünk Felsőzsolca Alapítvány kiadása.

Kis, 2002

Kis József: *A borsodi perek (1956–1961)*. Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó.

Kis, 2006

Kis József: *Miskolc 1956.* (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek, 45.)
Miskolc, k. n.

Kis, 2016

Kis József: *Miskolc 1956.* Miskolc, Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata.

Komjáti, 1999

Komjáti János: *Áldozat, vagy gyilkos?* Budapest, Szerzői kiadás.

Pelle, 1990

Pelle János: „Zsidók és parasztok az ötvenes években”. *Szombat*, 10. sz.

Pintér, 2000

Pintér Tamás: *A megszüntetve megőrzött Államvédelmi Hatóság. Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Rásó, 1998

Rásó József: *1956 miskolci dokumentumai a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban.* Miskolc, k. n.

Répássy, 1993

Répássy Tamás: *Dokumentumgyűjtemény* (Komjáti Ferencnek a Gáti-tügyben felrótt bűncselekményéről). [Komjáti János szívességéből a szerző birtokában.]

Rozsnyai, 2006

Évforduló. Vidék: a gombügynök halála. Összeállította: Rozsnyai Ervin. *Dialektika.* A Marx Károly Társaság időszaki lapja, október – november, X. évf. 109–110. sz. 10–11.

Standeisky, 2004a

Standeisky Éva: Antiszemitizmus az 1956-os forradalomban. *Élet és Irodalom*, február 27.

Standeisky, 2004b

Standeisky Éva: Elmismásolt antiszemitizmus, elhallgatott múlt. Az 1956-os miskolci lincselés. *Élet és Irodalom*, augusztus 20.

Szakolczai, 2000

Szakolczai Attila: Tömegmozgalmak Miskolcon, 1956. október 25–26.

In: *Évkönyv, VIII. – Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 1956-os Intézet, 303–322.

Ungváry, 2015

Ungváry Rudolf: Majdnem tökéletes siker. *Élet és Irodalom*, november 13.

Kulcsszavak

=====

1956, ÁVH, politikai perek

/ Was Lajos Freimann a Button Seller or a KGB Agent? /

The “building protection” volley which was fired outside the County Department of the Police on 26 October 1956 took the lives of 16 citizens in Miskolc. The demonstrators replied to brutality with brutality: the unarmed crowd dispersed and then soon returned, now armed, and lynched several members of the police and the state security who had surrendered in the building. One of the victims was a civilian whom no one actually knew but everybody thought that he was one of those responsible for firing into the crowd, a Jewish *ÁVH*-man, and he became a victim of public wrath because of this and not just by accident. The person of Lajos Freimann – if it was his name at all – has been a disputed topic among historians and those interested in the topic for decades. The official documents which mention his name, police reports, witnesses’ statements, autopsy reports and the documents of criminal cases against the executors of the lynching often recorded his name wrongly, and his corpse – either accidentally or perhaps intentionally? – was exchanged with that of another victim. Various answers have been proposed about his identity and his role in the events, but none of these has been confirmed: Was he really a simple button-maker, a genuine civilian, or was he present in Miskolc on that tragic day as a member of the state authority, perhaps an agent of the Soviet intelligence gathering information? The answer can actually be found in the contemporary documents, one only has to find them. This is what this article endeavours to do – hopefully with success.

= Kitekintő =
////////////////////

===== *Novák Attila* =====

/// „Az egységes zsidó népi kultura feltételei már kialakultak...”

Kodály Zoltán 1963-as látogatása Izraelben

Kodály Zoltán 1963 augusztusában (négy évvel a halála előtt) Izraelbe utazott egy komolyzenei témájú művészeti tanácskozássra. A látogatást a magyar sajtó teljesen elhallgatta, kizárólag a katolikus *Új Ember* tájékoztatott róla egy rövidhírben.¹ Sem a hivatalos pártnapló, a *Népszabadság*, sem az *Új Élet*, a magyar zsidóság kéthetenként megjelenő orgánuma nem tudósított az eseményről, ami azért is tűnt furcsának, mert a nyilvánvalóan terhelt múlt ellenére a diplomáciai kapcsolatok ekkor még fennálltak a két ország között. Bár az 1956-os szinaji hadjárat után Izraelt elítélte a Szovjetunió (és a szovjet szatellit Magyarország sem tudott ebben az ügyben semleges maradni), 1959-ben a New York-i ENSZ-közgyűlésen mégis találkozott egymással a két ország külügyminisztere, Golda Meir és Sík Endre. Ráadásul az 1961-ben kezdődő Eichmann-per – mely a magyar pártvezetést is foglalkoztatta – együttműködésre készítette a feleket. A Kodály-látogatásról rendelkezésünkre áll egy, a magyar hírszerzés számára készült összefoglaló, melyet mellékelten közlünk.

Az időszak Izrael számára döntő fontosságú volt, mert új politikai és társadalmi folyamatok indultak el. Az 1961-es izraeli parlamenti választás eredményeként a kormányzó baloldali Munkapárt megőrizte többségét, de két évvel később (1963 júniusában) Ben Gurion miniszterelnök lemondott és új kormány alakult. A lemondás egyik feltételezhető oka az volt, hogy az izraeli miniszterelnök nem akart megfelelni az amerikai elnök, J. F. Kennedy azon igényének, hogy ellenőrizze az ország nukleáris reaktorát. Lévi Eshkol vette át a kormányrudat, majd 1963 májusában lépett hivatalába – a Kneszetben zajlott szavazás eredményeként – az új köztársasági elnök, Zalman Shazar is. A rövid ideig tartó izraeli–amerikai elhidegülés közelebb hozta egy kicsit Izraelt a Szovjetunióhoz és a keleti blokk államaihoz, amelyekkel a viszony hűvös volt, ráadásul a Szovjetunió folyamatosan fegyverekkel látta el a szomszédos Egyiptomot. Bár az ország alapítóinak egalitárius és önfeláldozó ethosza még meg-

1 = = *Új Ember*, 1963. augusztus 4. 1.

határozó volt, de már jelentkezett a kulturális életben az új nemzedék, mely a nagy társadalmi problémák helyett kezdte előtérbe állítani az egyéni jogokat, és olyan csoportok helyzetére is felhívta a figyelmet, mint az ország arab lakosaié. Ettől függetlenül – bár Izrael hivatalosan kapitalista ország volt – a közhangulat erősen baloldali mivolta nem változott, mint ahogyan az sem, hogy az ország alapító askenázi (európai zsidó) és kelet-európai eredetű politikai és kulturális elitje alapvetően „ott-honos” érdeklődéssel figyelte a kelet-európai országokat, függetlenül a vészidőszak emlékeitől, illetve az 1950-es években tapasztalható hivatalos szovjet vagy szovjet típusú állami anticionizmustól.

Ám térjünk vissza a konferenciához. A szimpózium kapcsán a jelentésben is szereplő Lampel (Lapid) Tamás, később *Tomi Lapid*, a *Maariv* című baloldali napilap 1963. augusztus 2-i számában (annak hétvégi mellékletében) nagy cikket közölt (*József Lapid* néven) Kodályról és komolyan méltatta a zeneszerző egyszerre konzervatív és forradalmi mivoltát.² Lapid 1931-ben született Újvidéken magyar zsidó családban, és a vészidőszakot – édesanyjával együtt – a budapesti gettóban vészelte át. 1948-ban kivándorolt Izraelbe, ahol a magyar nyelvű sajtónál kezdett el dolgozni, az *Új Kelet*-nél, az izraeli magyarok „pártonkívüli napilapjában” Kasztner Rezsővel (Rudolf). Karrierje éppen az 1960-as években indult be, és később komoly politikai pályát is befutott. Lapid cikkének magyar megfelelője (kis eltérésekkel) megjelent az *Új Keletben* is.³ Az írás nagy elokvenciával adózott Kodály nagyságának. Lampel-Lapid leszögezte: *„Mint ahogy a magyar őseredet utáni kutatásban volt valami az osztrák-magyar monarchia elleni lázadásból, úgy volt Kodálynak a faluhoz való ragaszkodásában progresszív életszemlélet a feudális rendszerrel szemben...”* A Kodályt magyarul és héberül is ünneplő újságíró éppen azt emelte ki a híres zeneszerző életművéből, amit Izraelre vonatkoztatva a helyi közönség is hallani szeretett volna: hogy van egy nép (jelen esetben a magyarság), mely hidat szeretne verni Európa és Ázsia között.

Augusztus 3-án este Pártos Ödön (1907–1977), az Izraelben élő neves Kodálytanítvány, zeneszerző és brácsaművész, a tel-avivi zeneakadémia vezetője, egyetemi tanár nyilatkozott a *Kol Jisrael* (az izraeli állami rádió) művészi rovatában, és *„elmondotta, hogy Kodály nemcsak nagy zenész és kiváló jellem, de nemzedékünk egyik legnagyobb humanistája”*.⁴

Kodály Zoltán augusztus 4-én, az Agamemnon nevű hajóval érkezett meg az izraeli Haifába a magyar küldöttséggel, melynek többek között Kodály második felesége, Péczely Sarolta (1940–), Szabolcsi Bence zenetudós (1899–1973), Vargyas Lajos (1914–2007), Sárosi Bálint (1925–) és Vikár László (1929–2017) népzenekutatók

2 = = <https://izraelinfo.com/2020/02/02/kodaly-izraelben/> (utolsó letöltés: 2020. március 17.).

3 = = „Híd Nyugat és Kelet között – Kodály Zoltán izraeli látogatása elé”. (Lampel-Lapid Tamás). *Új Kelet*, 1963. augusztus 2. 4.

4 = = „Ma érkezik Kodály Zoltán”. *Új Kelet*, 1963. augusztus 4. 1.

is a tagjai voltak.⁵ Szabolcsi híres neológ családból származott; édesapja, Szabolcsi Miksa (1857–1915) 1886-tól haláláig az *Egyenlőség*, a neológ zsidó politikai-társadalmi hetilap főszerkesztője volt.

A kikötőben Kovács Sándor, a magyar nagykövetség kultúrattaséja (állambiztonsági jelentésünk szerzője „Egri Pál” néven), az izraeli magyar bevándorlók szervezete, a Hitachdut Ole Hungaria (HOH) országos és helyi vezetőségének küldöttsége, Lengyel Vera zongoraművésznő, Pártos Ödön és Frank Pelleg virágcsokorral fogadták Kodályt. A magyar diplomáciai jelenléttel mindenki meg lehetett elégedve, mert az *Új Kelet* szerint a szintén a hajón utazó híres olasz és görög zeneszerzőt, Luigi Dallapiccolát és Spiritos Pristritist, akik ugyanúgy a tanácskozáson kívántak részt venni, megérkezésükkor semmilyen (saját) diplomáciai testület nem köszöntötte.⁶ A jelen lévő újságíróknak a következőket mondta az udvarias Kodály, amikor aziránt érdeklődtek, hogyan vélekedik Izraelről: „*Bízom Izrael jövőjében, amely oly rövid idő alatt olyan szép teljesítményeket ért el.*”⁷

Este a HOH haifai szervezete a helyi Dan Karmel szállodába hívta meg a zeneszerzőt, hogy vegyen részt a szervezet kerti fogadásán. A Kodály házaspár az est központi szereplőjévé vált. Az idős mesternek volt egy nagyon kifejező, teátrális mozdulata a fogadáson: lehajolt, kezébe vett egy marék (haifai) földet, bekente vele a homlokát, és kijelentette: „*Igy akarom jelképezni a szent földdel való egyesülést.*”⁸ Az egyébként is nagyon meghatótt izraeli magyarokat ezzel a gesztussal még inkább sikerült érzelmileg magához vonzania. Egyébként Kodály Zoltánnak más tanítványai is éltek a zsidó államban, Pártos mellett Fehér Ilona (1901–1988) hegedűművész, zenepedagógus nevét említhetjük meg.⁹

Kodály Zoltán nem nyaralni érkezett a Földközi-tenger partján lévő országba, az egyhetes konferencia nagyszabásúnak ígérkezett. A találkozó megrendezését, amely a „*Kelet–Nyugat a zenében*” címet viselte, már korábban, az iráni Teheránban elhatározták. Több mint harminc országból érkeztek zenészek, muzikológusok, folkloristák és mások a zsidó államba, mely az eseményt természetesen saját maga népszerűsítésére is felhasználta.¹⁰ A későbbi tudósítások megemlítik, hogy a 127 külföldi mellett 130 izraeli zenetudós és művész is részt vett a tudományos gyűlésen. Izrael különleges helyzetére jellemző volt, hogy a Szovjetunió és Kína – a meghívás ellenére – nem vettek részt a szimpóziumon, bár a szovjetek legalább egy udvarias levélben kimentették magukat. Az augusztus 5. és 12. között zajló rendezvényt hivatalosan az izraeli Kulturális és Művészeti Nemzeti Tanács (National Council of

5 == Uo.; „Kodály Zoltán megérkezett Izraelbe”. *Új Kelet*, 1963. augusztus 5. 1.

6 == „Kodály bokkréták”. (Székely István). *Új Kelet*, 1963. augusztus 7. 3.

7 == „Kodály Zoltán megérkezett Izraelbe”. *Új Kelet*, 1963. augusztus 5. 1.

8 == Uo.

9 == Nem feledkezhetünk meg a nemrég elhunyt világhírű izraeli magyar Kodály-tanítványról, Andre Hajdúról (1932–2016) sem.

10 == „Ma este kezdődik Kelet és Nyugat zenei randevúja”. *Új Kelet*, 1963. augusztus 5. 3.

Culture and Art) szervezte, a Nemzetközi Népzenei Tanáccsal (International Folk Music Council) – melynek Kodály volt az elnöke – és az UNESCO Nemzetközi Zenei Tanácsával (International Music Council) karöltve, tehát kooperációban valósult meg. Az izraeli *Kol Jisrael* rádió és a Jeruzsálemi Héber Egyetem is komoly szerepet vállalt az esemény megrendezésében. Az egyébként a szefárd zsidó zenére nagy hangsúlyt fektető konferencián iráni és afrikai vendégek is tiszteletüket tették; a perzsa állam ekkor még relatíve jó kapcsolatot ápolt Izraellel.

A magyar részvétel nem volt magától értetődő, a magyar hatóságok pénzügyi akadályokat állítottak Kodályék elé. A konferenciára az MTA eredetileg csak két tudós kiküldését vállalta volna, mire Kodály felajánlotta, hogy a többiek részvételét ő maga fizeti ki.¹¹ A konferencia keretében a *Kol Jisrael* zenekara a YMCA (Young Men's Christian Association) szervezet jeruzsálemi termében két díszhangversenyt tervezett. Ezenkívül a jeruzsálemi Rubin zeneakadémián ősi, népi hangszereket bemutató kiállítást nyitottak meg. Augusztus 8-án Efraim Dror fordításában bemutatták Kodály *Székelyfonóját* Eytan Lustig karmester vezényletével.¹² Augusztus 7-én folklórestet rendeztek, mely két részből állt: első felében a különféle vallások szent könyveiből olvastak fel, így a zsidó Biblián kívül a Koránból és a „különféle keresztény hitfelekezetek” zsoltóros könyveiből is. A rendezvény augusztus 12-én zárult Cofitban, egy Közép-Izraelben fekvő szövetkezeti faluban (mosáv), a Bet Berl nevű munkapárti oktatási központban megtartott „népi tánc-kongresszussal”. *„A nap folyamán közel kétezer, főleg a kibucokból és a falvakból származó fiatal táncos lép fel. Az esti órákban pedig, mintegy husz táncsoport vendégszereplésére kerül sor a kibucokból, a druz és arab falvakból.”*¹³ Izrael, mely a népi gondolat egyik kísérleti laboratóriuma és sikeres megvalósítási terepe is volt egyben, kiváló helyszínnek tűnt Kodály Zoltán számára, aki úgy érezhette, ugyanazok a művelődéspolitikai törekvések hatják át az izraeli tudományos és politikai elitet, mint amelyeket Magyarországon ő is szorgalmazott.

A zsidó állam nagyon komolyan vette a kongresszust. A kelet–nyugati nyitás fontos szerepet játszott Izrael életében, hiszen a helyi lapok tele voltak azzal, hogy Izrael is csatlakozott a Moszkvában aláírt (részleges) atomsorompó-egyezményhez, amely a nem sokkal korábban zajlott – és akkor nagyon veszélyesnek tűnő – 1962. októberi kubai rakétaválság óta a legkomolyabb nemzetközi megállapodásnak tűnt, közvetlen reakciónak az egy évvel korábban kialakult veszélyes nagyhatalmi szembenállásra. Az izraeli államelnök kifejtette az izraeli parlamentben, hogy a zsidó állam nem fog részt venni a Szovjetunió elleni háborús előkészületekben. Izrael és a

11 == Barna Andrásné, a Művelődésügyi Minisztérium zenei kabinetjének hírhedt vezetője jelentésében le is szögezte: „Több alkalommal közöltem már Kodály tanár úrral, hogy a Népköztársaságnak ilyen jellegű támogatásokra szüksége nincs, de, sajnálatos módon, anyagi erőink valóban körülhatároltak.” Péteri, 2006: 270–271.

12 == „Ma este kezdődik Kelet és Nyugat zenei randevúja”. *Új Kelet*, 1963. augusztus 5. 3.

13 == Uo.

keleti tömb közötti olvadás egyik lélektani fordulópontjának számított – legalábbis Izrael így értékelte –, hogy a közelmúlt sérelmeit elkezdték feldolgozni: így a csehszlovák állam ebben az időben kezdte el rehabilitálni Rudolf Slánskýt, az 1952 decemberében kivégzett – cionizmussal vádolt – csehszlovák kommunista vezetőt. Érdekes módon a híd-szerep és a nyitás vágya Magyarország esetében is fennállt, hiszen a Kádár-rendszer represszív jellege enyhült, néhány hónappal korábban hirdette meg az amnesztiát, és például a meghurcolt és bebörtönzött Déry Tibort is kiengedték Nyugatra szerepelni.

A jeruzsálemi nyitórendezvényen Aba Eban (Even) miniszterelnök-helyettes köszöntötte a kongresszust. Eban arról beszélt, hogy Izrael egyre inkább betölti természeti és történelmi hivatását, „*mint a tudomány és alkotómunka nemzetközi központja*”.¹⁴ Kodályt Cvi Ben Porát, a *Kol Jisrael* zenei osztályának egyik vezetője kísérte. Az augusztus 6-i ülésen pedig Golda Meir külügyminiszter annak a reményének adott hangot, hogy a Moszkvában aláírt atomsorompó-egyezmény „*talán boldogabb korszakot nyit meg az emberiség történetében*”.¹⁵ Ugyanezen az ülésnapon az izraeli politikai élet vezető alakjai, Aba Eban, Golda Meir, valamint Jesajahu Sapiro, a nemzetközi zenei konferencia elnöki tanácsának elnöke foglalt helyet – Kodály és felesége társaságában. Nem csak Kodály szerepelt a kongresszuson, más magyarok is felléptek: az egyik zenei programon Sárosi Bálint furulyázott, egy tudományos ülésen pedig (amely a népzene modern zenére gyakorolt hatásáról szólt) Vargyas Lajos Bartók Béláról adott elő, de Vikár László is tartott referátumot.¹⁶ Egy következő rendezvényen Szabolcsi Bence beszélt a magyarországi zsidó népzeneről.¹⁷ Az augusztus 7-i folklóresten Zalman Sazar, Izrael államelnöke volt a díszvendég.

Kodály Zoltán – hivatalos programja végeztével – egyéb formai kötelezettségeknek is eleget tett. Augusztus 14-én Szabolcsi Bencével együtt a tel-avivi városházára látogattak, ahol a Mordechai Namir polgármestert helyettesítő Eliezer Schechter alpolgármester fogadta őket feleségeik és a HOH országos elnöksége kíséretében.¹⁸ Délután pedig az izraeli újságíró-szövetség székházában, a Bét Szokolovban (Tel Aviv) válaszoltak izraeli újságírók kérdéseire. A rendezvény elismerő szavakkal indult: Jesajahu Sapiro, a konferencia szervezője elmondta, hogy Kodály és Szabolcsi a konferencia központi alakjai voltak. Ezt követően Csengeri Imre, a Magyar Zsidó

14 = = „Kodály Zoltánt ünnepelték a jeruzsálemi fogadáson”. *Új Kelet*, 1963. augusztus 6. 8.

15 = = „Kodály Zoltán elnökölt a jeruzsálemi zenekongresszus első érdemleges ülésén”. *Új Kelet*, 1963. augusztus 7. 6.

16 = = <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-the-international-folk-music-council/article/proceedings-of-the-sixteenth-annual-conference-jerusalem-1963/D3EA4527247A545DA2C127F7F87FE11E> (utolsó letöltés: 2020. március 17.)

17 = = „Kodály Zoltán elnökölt a jeruzsálemi zenekongresszus első érdemleges ülésén”. *Új Kelet*, 1963. augusztus 7. 6.

18 = = „Kodály Zoltán és Szabolcsi Bence tegnap Tel-Aviv városának vendége volt” (Benedek Pál). *Új Kelet*, 1963. augusztus 15. 8.

Világszövetség izraeli tagozatának elnöke és a НОН ügyvezető elnöke ismertette élet-pályájukat. Kodály Zoltán felelevenítette személyes emlékeit, miszerint hiába mondták neki a hitleri időkben, hogy a zsidó orvosok megmérgezik a keresztényeket, amikor ő jól emlékszik arra, hogy diftériában megbetegedett öccsét egy zsidó orvos gyógyította meg gyerekkorában, Galántán. Egyéb magánéleti részletek is szóba kerültek a korabeli sajtófogadáson, így például egykori zsidó iskolatársai és a (volt) zsidó felesége is. „*Szellemi nyugtalanság*” jellemezte a zsidó fiúkat – fogalmazott a zeneszerző –, és ez közel hozta őt a zsidó értelmiségi réteghez.¹⁹ „*Magam azt tapasztaltam, hogy a Magyarországon élő zsidók olyan vonatkozásokkal egészítik ki a hazai szellemi életet, amely nélkülük fájdalmasan hiányos volna. A zenei élet pedig egyenesen elképzelhetetlen lenne a zsidó muzikusok és a zsidó közönség nélkül*” – mondta.²⁰ Szabolcsi Bence pedig egyenesen arról beszélt, hogy Kodály a Biblia „szellemét valósította meg” meg Magyarországon egy olyan világban, mely teljesen eltávolodott a Bibliától. Szabolcsi ugyanakkor a politikai elvárásoknak is meg akart felelni, de úgy, hogy az senkit se sértsen: az izraeli és a magyar nép egységes békevágyáról beszélt, mely végül „*meg fogja hozni*” a világbékét. Kodály reményét fejezte ki, hogy rövidesen izraeli műveket is be fognak mutatni Magyarországon (Pártos Ödön szerzeményeit), majd legmélyebb izraeli élményeként a tiberiási (Tverya városa) és Genezáretitavi (Kineret) látogatását nevezte meg, ahol Jézus Krisztus a bibliai történet szerint lecsendesítette a hullámokat.

Kodály Zoltán itt nem beszélt arról, hogy a népi alapon gondolkodó zsidóság iránti szimpátiáját az is megalapozta, hogy a marxista-cionista Hasomér Hacair fel-nőtttszervezete, a *Borochow Kör*²¹ irodája – a koalíciós időkben – a lakásával egy házban volt a budapesti Andrassy út 87–89-ben és – Engländer Tibor (1932–2012) visszaemlékezése szerint – jó viszony alakult ki a baloldali cionisták és Kodály között.²²

Hosszú interjújt készített Kodállal Benedek Pál az *Új Kelet* számára, ahol az idős zeneszerző kijelentette, hogy az „*egységes zsidó népi kultúra feltételei már kialakultak Izraelben*”.²³ A Kodály-interjú azért érdekes, mert egyértelműen kijelölte azokat a szempontokat, hogyan fogalmazódhat meg a magyarság és zsidóság népi kultúrájának azonossága saját államuk keretei között. Bár a zsidók – vélekedett Ko-

19 == Uo.

20 == Uo.

21 == Borochow Kör: a Hasomér Hacair Párt (baloldali marxista cionista szervezet) „fel-nőtttszervezete” a második világháború utáni Magyarországon. Nevét a századelő nagy marxista-cionista teoretikusáról, Ber Borochowról nyerte. A kör előadások, szemináriumok, vitaestek tucatját szervezte meg.

22 == Interjú Dr. Engländer Tiborral. Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tára, 371. sz. 2. kazetta (1996).

23 == „Az egységes zsidó népi kultúra feltételei már kialakultak Izraelben...” Interjú Kodály Zoltánnal. (Benedek Pál). *Új Kelet*, 1963. augusztus 16. 7.

dály – saját földjüket különféle törzsekkel kénytelenek megosztani, ugyanakkor a nyelv egybeforrasztja az országot és az egységes zsidó népi kultúra kialakulásának így nincsen akadálya. „*A Biblia tartotta össze a diaszporában a zsidó népet [...] és a Biblia nyelvének életrekeltése által teljeseedik be a nép tényleges egysége*” – fejtegette és leszögezte azt is, hogy az őseik országába visszatért zsidó törzsek idővel „*a zsidó nép ujjaszületésének váltak részévé*”.²⁴ Az 1907 óta a Zeneakadémián tanító Kodályt a saját tanítványai sorsa is a zsidó diaszpórára emlékeztette. Természetesen az idős zeneszerző – magát meg nem tagadva – nemcsak a kottaolvasás fontosságára, hanem a rádió és a televízió veszélyeire is figyelmeztetett. „*A tánczene zsákutcába vezet*” – szögezte le. A televízió használatával kapcsolatban megengedőbb volt, szerinte olyan országokban, ahol a zenepedagógia „*gyengelábon*” áll, az alapfokú zenei oktatás szolgálatába állítható.²⁵

A követségi/állambiztonsági jelentésben olvasható állítások ilyen körülmények között hangoztak el. Írója, Kovács Sándor mindent feljegyzett, amit Kodálytól személyesen vagy a látogatás egyik szervezőjétől, Farkas Tibortól, a НОН országos főtítkárától közvetve hallott és amit dehonesztálónak ítélt. Nem a kodályi életmű sikeres izraeli recepciója, a héberül először elhangzó *Székelyfonó* volt fontos a számára, nem is a Kodályt és számos neves kollégája útját övező egyértelmű magyar kultúrpolitikai és zenei siker szűrődik át a sorokon, hanem annak a számbavétele, hogy Kodály mi-
ben képtelen a rendszerrel azonosulni. A hatalommal sajátos viszonyt ápoló – és ezért áldozatnak egyáltalán nem tekinthető – agg mester hitet tett a zsidó állam közösségszervező ereje mellett, ugyanakkor – és ennek forrásai Kodálynál ugyanott voltak, mint Izrael iránti szimpátiája esetében – az erdélyi magyar kisebbség jogait is fontosnak tartotta megemlíteni. A keményvonalas magyar külképviselet (élén Nyerki Gyula ügyvivővel), amely egy évvel korábban nem javasolta Kodály kiutazását,²⁶ nem igazán tudott mást tenni, mint a látogatás által okozott „*károkon*” enyhíteni, és dokumentálni Kodály Zoltánnak a zsidó állam és a magyar (kisebbségi) jogok mellett is kiálló szavait. Ugyanakkor a Kádár-kor ambivalens természetéhez az is hozzátartozott, hogy a Magyarországon teljesen elhallgatott izraeli út végül is létrejöhett és az idős mester szabadon megfogalmazhatta gondolatait.

x x x

24 = = Uo.

25 = = Uo.

26 = = A mellékeltlen közölt Jelentésben olvasható. 1963. augusztus 22. ÁBTL 3.2.5 O-8-301/1. („Herzl Tivadar – Cionista szervezetek”) Gépelt szöveg.

(A szöveget betűhíven, az eredeti helyesírást megtartva közöljük.)

Szigoruan titkos!

Tárgy: Találkozó Farkas Tiborral, a НОН országos főtitkárával²⁷

Jelentés

Tel-Aviv, 1963. augusztus 22.

1963. augusztus 18-án folytatott beszélgetést Farkas Tiborral, a НОН országos főtitkárával. A találkozót augusztus 17-én a Kodály Zoltán tiszteletére adott fogadáson beszélték meg. Elkísérték Kodályt és feleségét Haifára (akik azonnal továbbutaztak Velencébe) és utána leülnek egy kávéházban beszélgetni, a haifai Nordau kávéházban.

„Mielőtt rátérnék a jelentés tárgyában foglaltakra, szükségesnek tartom néhány szóval jellemezni Kodály Zoltán izraeli magatartását.

A Követség, miután izraeli forrásokból értesült arról, hogy Kodály Zoltán ebben az évben Izraelbe érkezik, kifejtette negatív véleményét a KÜM²⁸ felé az utazást illetően. /Az utazás valószínűségét pontosan egy évvel ezelőtt Lampel Tamás újságíró²⁹ közölte velem, amiről a KÜM egészen ez év júliusáig nem tudott meggyőződni./ Ennek ellenére az utazását nem akadályozták meg.

Nem beszélve arról, hogy az izraeli szervek maximálisan kihasználták Kodály és Szabolcsi Bence izraeli tartózkodását propagandájukban, Kodály Zoltán olyan magatartást tanusított amiről kénytelen vagyok nem a KÜM-nek, hanem a Központnak jelenteni.

/A KÜM-nek készült jelentésben az alábbiak nem szerepelnek./

Kodály Zoltán egész izraeli tartózkodása során arra buzdította Izrael népét, hogy a nehéz vérrel megszerzett »ősi« földet mostmár soha többé ne hagyja elveszíteni.

27 = = Farkas Tibor eredetileg kassai lakos volt. Lásd: Braham, 1997: 592. (Farkas Tibor 1958 végétől „Világi Aladár” néven a rezidentúra társadalmi kapcsolata volt. Lásd: Pál István: „A Holt-tengerbe fulladt kísérlet”. A magyar hírszerzés tel-avivi rezidentúrájának története 1957–1967 (megjelenés alatt). (Farkas Tibor 1958 végétől „Világi Aladár” néven a rezidentúra társadalmi kapcsolata volt. Lásd: Pál István: „A Holt-tengerbe fulladt kísérlet”. A magyar hírszerzés tel-avivi rezidentúrájának története 1957–1967 (megjelenés alatt).

28 = = KÜM: Külügyminisztérium.

29 = = Lampel Tamás újságíró, a későbbi Tomi Lapid (1931–2008). Kezdetben az *Új Keletnél*, az izraeli magyar napilapnál dolgozott, később a *Maariv* munkatársa lett. A vészorszak alatt Budapesten bujkáló Lampel Tamás később Izrael egyik legbefolyásosabb újságírója, majd politikusa lett. Fia, Jair Lapid apjáról írt könyve, *A síron túli emlékeim* 2012-ben jelent meg Budapesten, a Múlt és Jövő Kiadó gondozásában.

Teljesen a НОН vezetőinek a hatása alá került, akik mindent elkövettek, hogy Kodálytól Izraelt dicsérő nyilatkozatokat préseljenek ki, nem zenei, hanem politikai vonatkozásban és Kodály szemernyi ellenállást sem tanusított ezen a téren.

A haifai uton arról próbálta meggyőzni Farkas Tibort, hogy Romániában a magyar kisebbség rettentő elnyomás alatt él és amikor Farkas Tibor /ugy látszik jelenlétemben nem akart ilyen témába belemenni/ kételkedett ebben, azzal akarta bizonyítani igazát, hogy olyan ismerőseire hivatkozott, akik /név nélkül persze/ jelenleg is abban az irányban dolgoznak, hogy a székelyek elnyomásának ügyét az ENSZ-hez terjesszék fel. A dolguk azonban Kodály véleménye szerint nagyon nehéz, mert ha valaki Romániában merészelne egy levelet írni valakinek ebben a kérdésben, akkor másnap már családotól kivégeznék a román állambiztonsági szervek. Azok a hírek pedig, amelyek arról szólnak, hogy a szocialista országok között a nemzetiségek problémájának a megoldása a legjobb uton halad, a legocsmányabb hazugság szülöttei.

Kodály ismert szélsőséges nacionalista nézeteiről, ezért ezen a vonalon idős létere is fenn áll a megközelítés lehetősége és egyes személyek befolyásolásánál és a nemzetközi kulturális kapcsolatok és egyéb kérdések eldöntésénél mint komoly tényezőt felhasználhatják, még ha nem is a titkos szolgálat nevében kérik is fel erre. Így például Izraelben is megkérték, hogy Magyarországon legyen Izrael ügyének szószólója, mire ő azt válaszolta, hogy erre őt nem is kell megkérni. Az igazság kedvéért azt is el kell mondani, hogy éles hangon kikelt a magyar nép antiszemita jelzője ellen, de ezzel elkésett, mert az izraeli hivatalos szervek már korábban beszüntették a magyarországi zsidóság kivándorlására csábításának ezt a módját. Farkas Tibor a НОН főtitkára a beszélgetés során elmondotta, hogy a Kodály látogatás annyira felbátorította a НОН-t, hogy a közeljövőben hivatalos delegációt küldenek a Követésre, annak a megtárgyalása céljából, hogy milyen módon lehetne a két ország kapcsolatait tovább fejleszteni. A tárgyalás alapjául Gáti Dezső³⁰ budapesti utja szolgálna, aki a budapesti Művelődésügyi Minisztériumban olyan ígéretet kapott, hogy a magyar szervek még pénzügyi áldozatokra is hajlandóak egy nagyobb népi együttes izraeli vendégszereplésének a megszervezése érdekében, nevezetesen hajlandók az utiköltséget fedezni Izraelbe és vissza. Farkas Tibor szerint az ígéretet Gátinak erre vonatkozóan Aczél elvtárs a miniszter első helyettese tette.

A KÜM álláspontja szerint egy ilyen együttes utazása jelenleg nem aktuális. Véleményünk szerint azonban nem helyes a teljes elzárkózás és ha évenként egy együttes, vagy futballcsapat ellátogat Izraelbe, nem sértjük meg az Izrael felé kialakított politikánkat. Javasoljuk a Központnak, hogy ellenőrizze le a hír valóságát /állítólag a KISZ együttesről van szó és operatív szempontból használja ki az együttes utazását.” [Kézzel odaírva: 2 beke. Ezt]

30 == Izraeli magyar színházi szakember, rendező volt ebben az időben. <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz11/77.html> (utolsó letöltés: 2020. március 17.)

Kérdésére Farkas Tibor elmondta, hogy a HOH vezetősége a Spiegel ügy³¹ lezárása után lesz csak „komplett”. A bírósági tárgyalás lezajlása után fel fogják menteni az országos elnöki tisztség alól és valószínű, hogy Csengeri Imrét³² fogják megválasztani országos elnöknek. „Spiegel Jehuda ügyével kapcsolatosan a HOH-nak az a véleménye, hogy minimális büntetést fog kapni, mert a sikkasztási ügyben a Vallásos Pártnak egyik legmagasabb rangú vezetője a valódi bűnös és Spiegel csak vállalta az áldozat szerepét, azzal a feltétellel, hogy abból neki anyagi kára nem származik és az erkölcsi bukást is megpróbálja ellensúlyozni a Vallásos Párt.

Elmondta Havas Lászlóról, az Uj Kelet párizsi tudósítójáról, hogy ha hazatérne, az izraeli rendőrség letartóztatná, mint közveszélyes bűnözőt. Most már Láng László néven írja a tudósításait Londonból.

Központi munkája során foglalkozott Havas László ügyével. Balog elvtárs is foglalkozott vele izraeli munkája során. Azt javasolja (az előbb elmondottak alapján), hogy ezt az ügyet a Központ zárja le mert erkölcsileg-politikailag anyagilag „megbízhatatlan személyről van szó”.

Értékelés

FT jó személy, tájékozott stv. Péter elvtársnak is jó vele a viszonya, ki alakít vele egy kapcsolatot, aki bármikor felkeresheti és az aktuális kérdésekről beszélgethet vele.

Egri Pál

[Kézzel odaírva:] a rezidentúra döntsön. Kodályról a T. Tájékoztassa a III/III cspsg-et.

16.

[Kézzel odaírva:] Attól tesszük függővé, hogy ügyként foglalkozunk-e vele. Ha igen, akkor Egri E. kapcsolata csak zavarná a vele való munkát.

[ÁBTL 3.2.5 O-8-301/I. („Herzl Tivadar – Cionista szervezetek”) 5. boríték, Hitchadut Olej Hungaria, 6–9. Gépelt szöveg.]

31 = = Spiegel Yehudát (Jehuda), aki magasrangú tisztségei mellett (HOH vezetője, a Magyar Zsidók Világszövetsége izraeli tagozatának irányítója) az egészségügyi minisztérium helyettes államtitkára is volt, 1962-ben ítélték el korrupciós pénzek elfogadásáért, és börtönbe került. Lásd: Mediatization, Legal Logic and the Coverage of Israeli politicians on Trial. (Anat Peleg and Bryna Bogoch). *Journalism Practice*, vol. 8, issue 3 (June 2014) 311–325.; <https://www.jta.org/1964/02/18/archive/former-high-israel-government-official-convicted-of-accepting-bribe>.

32 = = Izraelben, majd az Egyesült Államokban élt magyar anyanyelvű üzletember; a Magyar Zsidók Világszövetsége díszelnöke volt az 1980–1990-es évek fordulóján.

==== Online források ====

Kodály Izraelben. <https://izraelinfo.com/2020/02/02/kodaly-izraelben/> (utolsó letöltés: 2020. március 17.)

Journal of the International Folk Music Council January 1964.
<https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-the-international-folk-music-council/article/proceedings-of-the-sixteenth-annual-conference-jerusalem-1963/D3EA4527247A545DA2C127F7F87FE11E> (utolsó letöltés: 2020. március 17.).

Magyar Színházművészeti Lexikon, Budapest, 1994.
<https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/szi11/77.html> (utolsó letöltés: 2020. március 17.).

==== Hang-és képanyag (video) ====

Dr. Engländer Tibor, 1996. Országos Széchényi Könyvtár. Történeti Interjúk Tára, 371. sz. 2. kazetta.

==== Hivatkozott irodalom ====

Braham, 1997

Braham, R. L.: *A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon*. I. kötet. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó.

Heskes, 1994

Heskes, Irene: *Passport to Jewish Music: Its History, Traditions and Culture*. Westport Connecticut London, Greenwood Press. 97–99.

Péteri, 2006

Péteri Lóránt: Az utolsó évtized: Kodály Zoltán és a Kádár-rendszer művelődéspolitikája. *Múltunk*, 1. sz. 259–285.

Kulcsszavak

=====

emigráció, hírszerzés, kultúra

/ “The Preconditions for a Single Jewish Folk Culture Have Developed...” /

Zoltán Kodály's visit in Israel

In August 1963, four years before his death, Zoltán Kodály, the world-renowned Hungarian composer and folklorist visited Israel for an important international music conference. In addition to the rare cultural diplomatic significance of the event, it was also important because it proved that in the decades of existing socialism, official diplomacy often did not serve a real rapprochement between the countries of the West and the East, but some eminent intellectuals were more efficient in doing so. The diplomatic report published here proves this assumption. During his visit in Israel, Kodály was welcomed with great interest, and was also warmly received by politicians, municipal leaders and (of course) his former students who lived in the country. Kodály noticed that the cultural concept based on folk music tradition which he himself professed was accepted and represented in Israel as well. In this respect, it can also be argued that Israel was a model country for Kodály's cultural concept at this time: based on folk traditions and imbued with the spirit of the people.

= Közlemények =
////////////////////

=== *Małgorzata Dajnowicz* ===

/// A Női Liga működése a népi Lengyelországban¹

Az 1945-től 1989-ig tartó időszakban a lengyel női érdekképviselet három néven volt ismert: 1945 és 1949 között *Nők Társadalmi és Civil Szervezete* (Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet [SOLK]), 1949-től *Női Liga* (Liga Kobiet [LK]), 1982-től pedig *Lengyel Női Liga* (Liga Kobiet Polskich [LKP]) volt a hivatalos neve.² A liga, hiába volt a második világháború utáni Lengyelország legfontosabb női tömegszervezete, korábban elkerülte a történészek figyelmét. és a kutatások inkább csak az utóbbi években indultak meg. A liga keretein belül működő nőmozgalom története ugyanis komplex tudományos megközelítést igényel. Az LK-hoz kapcsolódó szervezettörténeti kutatásokat Barbara Nowak végezte el, melynek eredményeit az Egyesült Államokban írt doktori értekezésében foglalta össze.³ A szervezet működését és annak a nők környezetére gyakorolt hatását Małgorzata Fidelis egy monográfiában dolgozta föl.⁴ Az 1945 utáni lengyel nőmozgalom történetét illetően Magdalena Grabowska lényeges megállapításokat tett. Grabowska munkája fontos információkat tartalmaz a népi Lengyelország⁵ nőmozgalmát érintő kutatások jelenlegi állására, illetve az LK

1 == A tanulmány a Nemzeti Tudományos Központ [Narodowego Centrum Nauki] „A Nők Ligája a terepen. A szervezet tevékenysége és működése regionális és lokális szinten a Lengyel Népköztársaság valóságában (1945–1989)” című és a 2017/25/B/HS302015. számú kutatási projekt keretében született.

2 == Ennek ellenére az 1945 és 1989 között időszakban végig a Női Liga formulát használták, a hétköznapi és a hivatalos nyelvben is.

3 == Nowak, 2004.

4 == Fidelis, 2015.

5 == A „népi Lengyelország” kifejezés a magyar olvasó számára némi zavart okozhat. A Magyarországon használatos „népi demokratikus” formulához hasonlóan a lengyel (tudományos) közbeszédben a „népi” jelző is az 1945 és 1989 között fennállt politikai rendszerre utal. Ugyanakkor ez a kifejezés nem tartalmazza azt a harmadik utas szellemi/politikai tartalmat, mint amit a heterogén magyar népi mozgalomnak köszönhetően itthon hozzátársítani szokás. Ennek oka főként az 1939 előtti lengyel politikai-társadalmi berendezkedés magyartól eltérő vonásaiban keresendő. (A szerk.)

szervezeti tevékenységére vonatkozóan is.⁶ A szóban forgó szervezet kapcsán több egyéb tudományos cikk is megjelent, például Natalia Jarska⁷ és Anna Marcinkiewicz-Kaczmarczyk tollából.⁸

Az elnevezésében az 1914 előtt működő hazafias-függetlenségi nőszövetségre utaló *Nők Társadalmi és Civil Szervezetét* 1945-ben állították fel. Működésének első éveiben a szervezet a munkáját kifejezett iránymutatások, program és alapszabályok nélkül végezte. Később többszintű tömegszervezetté vált, és egyúttal a háború utáni új Lengyelországhoz, a berendezkedő kommunista rendszerhez is igazodnia kellett. A SOLK 1947-ben lefektetett alapszabálya csak nagyon általános célokat fogalmazott meg, többek között a nők jogainak és érdekeinek védelmét illetően.⁹ Varsó lett a központi hivatalok székhelye, miközben a helyi szervezeti egységek felállításával a vidéki városokban és a kisvárosokban kívánták a SOLK befolyását növelni. A helyi körök munkáját a Varsóban székelő Főigazgatóság által felügyelt és a vajdasági testületeknek alárendelt városi és járási szervek irányították.¹⁰

A szervezet „A Női Liga 1945 és 1951 közötti fejlődése” című jelentésében úgy fogalmazott, hogy az LK Igazgatósága által kitűzött átfogó cél „*egy tömeges, demokratikus nőmozgalom építése Lengyelországban, amely tagjait minden társadalmi rétegből széles körűen toborozza*”.¹¹ 1945-ben és 1946-ban Lengyelország minden vajdasági központjában létrehozták a szervezet vajdasági köreit. A legnagyobb LK-körök olyan iparvárosokban alakultak meg, mint Katowice vagy Łódź, ahol magas volt a gyárakban dolgozó nők száma.¹²

Az LK ekkoriban a lengyel nők szakmai aktivitásának növelését, az iskolázatlan nők képzését, ezáltal pedig a nők társadalmi és szakmai felemelkedésének elősegítését tűzte ki céljául. Különösen fontos volt tehát a szakképzettséggel nem rendelkező nők számára különböző tanfolyamok szervezése és szakmunkára való felkészítése. Ebben az időszakban a nőknek főleg olyan szakmákban kellett helytállniuk, amelyeket addig csak a férfiak gyakoroltak, mindez pedig egyúttal azt is jelentette, hogy az állam képes volt a gyakorlatba is átültetni a nemi egyenlőség politikáját – a nők és férfiak egyenlő esélyeit a munkavállaláshoz. A második világháború után az állami hatóságok azért is támogatták a nők munkavállalásának előmozdítását, mert a háborús károk helyreállításához szükséges férfikezekben erős hiány mutatkozott. A szocialista

6 == Grabowska, 2018.

7 == Jarska, 2018: 7–37.

8 == Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, 2018: 149–179. (Magyarul lásd még: Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, 2019 – a szerk.)

9 == *Statut...*, é. n.: 4.

10 == Uo. 7–8.

11 == AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, Komitet Centralny (a továbbiakban: PZPR, KC), Wydział Kobiety (a továbbiakban: WK KW), 237/XV-30, Rozwój Ligi Kobiet w okresie od 1945–1951, 1.

12 == Uo. 1–3.

hatóságok ezért arra ösztönözték a lengyel nőket, hogy vállaljanak szakmunkákat, ezzel biztosítva a nők részvételét a megsemmisített ország újjáépítésében és a kommunista társadalmi rend lengyelországi létrehozásában. Ugyanakkor a dolgozó nőknek a háztartási és családi feladataikat is el kellett ellátniuk, akárcsak a nem dolgozó nőtársaiknak. Így az említett hatóságok igyekeztek rávilágítani, hogy az LK által a nők számára biztosított szakképzések szervezése és a dolgozó anyák gyermekeinek gondozása kivételes fontossággal bír. Az 1949 és 1956 közötti időszakban,¹³ főként szovjet minták alapján megformált eszményi lengyel nő képéhez hozzátartozott, hogy egyszerre legyen feleség, anya és háziasszony, miközben helytáll a férfias erőfeszítést igénylő szakmákban is.

1949-ben a szervezet már jókora tömeget tudhatott a háta mögött, és több mint másfél milliós tagságot számlált, amely az országban működő 30 ezer különböző LK-körből tevődött össze. 1950-ben pedig a politikai változásokhoz igazodva létrehozták az LK ideológiai képzésre, munkaközvetítésre, valamint propagandára szakosodott osztályait is. Ezenkívül megindult az intenzív káderképzés, főként a fiatal nők bevonásával. 1950 után az LK tovább terjeszkedett, számos munkahelyi alapszervezetet hozott létre, és a városi, nem dolgozó nők számára újabb körök létesítését irányozták elő, leginkább a háziasszonyok megnyerése érdekében.¹⁴

Az LK 1951-ben rendezett első kongresszusán elfogadták a szervezet alapszabályát, amely egyfelől a munkavállaló, vidéki és értelmiségi nők minél nagyobb számban történő bevonását szorgalmazta, másfelől azt is hangsúlyozta, hogy a háziasszonyok is a lengyel szocialista gazdaság építésén dolgoznak, miközben újfent nyomatékosította az állami, társadalmi és gazdasági életben a nők és a férfiak közti egyenlőség fontosságát. 1952-ben az LK részt vett a *Lengyel Népköztársaság* (Polska Rzeczpospolita Ludowa [PRL]) alkotmánytervezetét érintő vitában is. Az LK vajdasági testületeiben külön szemináriumokat szerveztek, amelyek keretében a szervezet vezetői ismertették az előkészítendő alkotmány tartalmát, és a rangidős tagokat felkészítették az LK-n kívüli nők körében folytatandó agitációs munkákra. A propagandamunka keretében az LK számos agitációs kört szervezett az ország egész területén, ahol a szervezet vezetői tartottak előadást a leendő alkotmányról.¹⁵

1956 után az államnak a nők szerepéről vallott felfogása jelentős mértékben megváltozott. Háttérbe szorult a termelés korábbi fetiszizálása, és az a gondolat váltotta föl, hogy a nők inkább hagyjanak fel a szakmunkák végzésével, és az otthoni, családi feladataikra koncentráljanak. A nőknek ezután főleg a családra és a gyermekek nevelésére, valamint a háztartás vezetésére kellett összpontosítaniuk. Az otthoni feladatok mellett így az egyéb munkavégzés csak másodlagos fontossággal bírt. 1956-ban újra működésbe léptek az 1953-ban felszámolt LK-fórumok, amelyek a nők min-

13 = = Ez a periódus az úgynevezett lengyel sztálinizmus időszaka.

14 = = AAN, PZPR, KC, WK KW, 237XV-30, Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet za IV. kwartał, 1951: 49.

15 = = Wawrykowa, 1952: 5.

dennapi problémáinak megoldása érdekében jöttek létre, elsősorban azért, hogy a munkában álló nők összeegyeztethessék a szakmai előmenetelüket és a családi feladatokkal járó terheket.¹⁶ Az 1955-ben alapított *Anyák Országos Tanácsa* (Krajowa Rada Matek) arra hívta fel a figyelmet, hogy a lengyel anyáknak bizony gyakran támadnak nehézségeik a gyermeknevelésben, és ennek leküzdéséhez támogatásra van szükségük. Ezért az LK feladata lett azoknak a központoknak a működtetése, amelyek a fiatal anyák gyermekneveléssel kapcsolatos problémáinak megoldását tanácsadói és oktatói munkával segítette.¹⁷ Az *Anyák Országos Tanácsának* létrehozásával a szocialista hatóságok tulajdonképpen a „nők hazatérését” célzó politikát hirdették meg, amely egyébiránt a lengyel nők tömeges munkahelyi elbocsátásban is kifejeződött. Az elbocsátásokkal pedig azt szerették volna elősegíteni, hogy a nők teljesíteni tudják a hagyományos kötelezettségeiket, tehát a háztartás és a család vezetését, mindenekelőtt pedig a gyermekek nevelését.

A *Női Liga* 1957 júliusában összeült II. országos kongresszusán Alicja Musiałowa, a liga főigazgatójának akkori elnöke beadványában kemény hangon bírálta az LK addigi működését. Úgy ítélte meg, hogy a korábbi években kevés figyelmet fordítottak a nők mindennapi, különösen a családi életben felmerülő problémáinak orvoslására. Továbbá hangsúlyozta, a liga eddig nem volt elég következetes abban, hogy a nők sajátos igényeinek megfelelő, konkrét javaslatokat készítessen a *Lengyel Egyesült Munkáspárt* (LEMP¹⁸) és a különböző hatóságok számára. A kongresszus alatt elfogadtak egy határozatot, amely lefektette, hogy az LK-nak „*folyamatosan törekednie kell a családi és társadalmi élet kultúrájának javítására, a család fenntarthatóságára, támogatnia kell a nők foglalkoztatását a szövetkezeti és háziiparban, valamint a bölcsődék, az óvodák és a »tudatos anyák« számára fenntartott kórházak fejlesztését is*”.¹⁹ Emellett a kongresszus egy új alapszabályt fogadott el, amely az LK számára további alapszervezetek létrehozását irányozta elő, a városokban – főként a kis településeken – élő nők speciális problémáinak megoldására. Musiałowa kiemelte, növelni kell a lengyel nők LK-ba vetett bizalmát, illetve a dolgozó, a nem dolgozó és a szervezeten kívül álló nőket is nagyobb arányban kell megszólítani.

1960 után a liga arra összpontosította a figyelmét, hogy megerősítse a városokra, lakótelepekre, illetve a helyi fórumokra gyakorolt befolyását. A kongresszus határozataival párhuzamosan újabb köröket hoztak létre, leginkább a háziasszonyok lakókörnyezetéhez igazodóan. Egy, a *Női Liga* 1966 és 1970 közötti tevékenységét tagláló jelentés arra is kitért, hogy a szervezet ekkor nagyobb erőket mozgósított az ideológiai és oktatási munka, a nők szakmai képzésének és a fiatalabb generáció családi életre való felkészítésének területén.²⁰ Az 1960-as évek közepén a nyilvános

16 == Vö. Fidelis, 2015: 235–236.

17 == Wstępna..., 1956: 7.

18 == Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR).

19 == Musiałowa, 1957: 3–28.

20 == *Sprawozdanie...*, 1970: 4, 30.

beszélgetésekben és a sajtóban is vitatéma lett a nőknek a szocialista társadalomban elfoglalt helye, illetve kísérletet tettek a *kortárs nő modelljének* meghatározására is. A korábbi modell kapcsán, amely a nők munka- és családi kötelezettségeinek összhangba hozatalára törekedett, indokolttá vált ugyanis az a vélemény, hogy „*a nők munkában töltött ideje alapvetően határozza meg a gyereknevelés körülményeit is*”. A sajtócikkekben ugyanakkor azt is hangsúlyozták, hogy az 1950-es évek második felétől népszerűsített „*háziasszony-modell az oktatási nehézségek megszüntével*” a mindennapi életben gyakorlatilag indokolatlanná vált.²¹ Ez a nézet tehát hitet tett a nők szabad munkavállalása, a nők önmegvalósítása és a társadalmi előrelépésük fontossága mellett. Továbbá arra is felhívta a figyelmet, hogy a lengyel nők munkavállalása immár nem jelenthet akadályt a háztartás fenntartásában, a család ellátásában és a gyermekek nevelésében.²²

1966 után a szervezet taglétszáma csökkenni kezdett. Az 1970-es évek végén az LK már csak mintegy 500 ezer tagot számlált.²³ Az 1970-es évek elejétől a *Női Liga* propagandafelelősei az 1975. évi Nemzetközi Nőévvvel kapcsolatos témákat vetettek fel. Annak érdekében, hogy a figyelmet a nőévre fordítsák, a *Lengyel Népköztársaság Minisztertanácsa* 1974 augusztusában egy határozatot fogadott el, amelyben felvázolták a „társadalmi szervezetek kötelezettségeit a nők élet- és munkakörülményeinek javítását célzó különféle tevékenységek területén, következőképpen megerősítették a nők társadalmi-szakmai és családi helyzetét”. Így az LK a városi lakótelepeken és más közösségekben is propagandakampányokat szervezett, ideértve a különböző tanfolyamok, képzések és előadások megrendezését is, hogy a Nemzetközi Nőévet méltó körülmények között ünnepelhessék meg.²⁴

Az 1945 és 1989 közötti időszakban a liga ereje legjavát az oktatási és propagandatevékenységekre fordította. A népi Lengyelországban létrehozott szocialista társadalmi rend támogatásában az LK vezetői által kifejtett propagandamunka fontos szerepet játszott. Ráadásul az 1970-es években, Edward Gierek pártfőtitkár regnálása idején, a lengyel lakosság életkörülményei jelentősen javultak, aminek következtében a társadalom egy része elfogadta az akkori hatalmi elitet. Azonban ez a helyzet a Gierek-évtized végén megváltozott, mivel a bevezetett reformok nem hozták meg a kívánt eredményeket. Az 1970-es évek végére a válság végképp elmélyült, amit az 1981 decemberében kihirdetett szükségállapot követett, tovább rontva az ország gazdasági helyzetét és a társadalom általános közérzetét, ideértve a lengyel nőknek a rendszerpárti *Női Ligába* vetett hitét is.²⁵

21 = = Skórzyńska, 1965: 56.

22 = = Uo. 61.

23 = = Dajnowicz, 2017a: 15.

24 = = Zarząd..., 1975: 9–17.

25 = = Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, 2018: 296–297.

Ezzel egy időben, egészen pontosan 1981 novemberében, a *Női Liga* VIII. rendkívüli kongresszusán a szervezet nevét *Lengyel Női Ligára* (LKP) változtatták (a döntés 1982 decemberétől lépett hatályba).²⁶ Továbbá az ülésen azt is bejelentették, hogy ezentúl minden lengyel nőszervezet egyetlen mozgalomban fog egyesülni.²⁷ Immáron az új név alatt a szervezet 1981 után is tartotta a korábban meghatározott ideológiai és politikai irányvonalat, amely a szocialista társadalmi rend, az úgynevezett konszolidáció és a LEMP által vezetett kormányzat szolgálatát jelentette.

Az LKP-nak újra hitelessé kellett válnia a társadalom szemében, illetve a lengyel nők korábban elvesztett bizalmát is vissza kellett szereznie. Ezért a kongresszuson nemcsak a kormány támogatásáról döntöttek, de arról is, hogy a liga vegyen részt a Nemzeti Üdvbizottságok (Obywatelskie Komitety Ocalenia Narodowego, OKON) felépítésében és jövőbeni tevékenységében. Anna Marcinkiewicz-Kaczmarczyk szerint „ez kísérlet volt arra, hogy meggyőzze a nőket arról, hatással lehetnek az ország gazdasági állapotára. A hatóságok politikájának támogatásával hozzájárulhatnak a gazdasági válság leküzdéséhez, miközben a társadalmi élet normalizálódását is elősegítik.”²⁸ Az ilyen és ehhez hasonló érvek azonban nem érték el a céljukat, és az 1980-as években szinte semmiféle hatást nem gyakoroltak a nőkre, akik közül ekkorra már egyre többen támogatták a *Szolidaritáshoz* kapcsolódó ellenzéki megmozdulásokat. Ettől függetlenül az LKP aktivistái továbbra is a kormány mellett agitáltak, ami leginkább a *Szolidaritás* keményhangú kritizálásában nyilvánult meg. Ezeket a kritikus tárgyú cikkeket és brosrúkat széles körben terjesztették a nők között, különösen a katona és rendőr családok körében, illetve az LKP hivatalos lapjában, a *Nasza Pracában*.²⁹

Az LKP Főigazgatóságának 1985-ben elfogadott határozata „támogatást nyújtott a nők foglalkoztatásához, az ország gazdasági problémáiról történő felvilágosításhoz, szorgalmazta a »tudatos szülést« és a gazdasági-jogi alapismeretek terjesztését”.³⁰ Hangsúlyozni kell azonban, hogy az LKP elsődleges feladata a szükségállapot bejelentését követő gazdasági és társadalmi válság idején nem ez, hanem a LEMP és a szocialista Lengyelország tekintélyének megerősítése volt.³¹ Az 1980-as évek második felére a tagok száma növekedésnek indult, és a LEMP „hátsó irodájaként” működő LKP 1982-től újrainduló intenzív üzemi szervezkedésének köszönhetően a taglétszám elérte az 570 ezer főt.³² A *Zwierciadło* magazin ez idő alatt olyan cikkeket közölt, amelyek az LKP iránti elköteleződésre és a lengyel nők aktivitására buzdított. Az „Ak-

26 == *Dziennik Ustaw*, 1982/38: 254.

27 == Dajnowicz, 2017b: 71.

28 == Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, 2018: 297.

29 == Uo.

30 == Dajnowicz, 2017b: 71.

31 == Uo. 71.

32 == Uo. 72.

cióban a Liga” (Liga w działaniu) vagy a „Be a Ligába!” (Trafić do Ligi) címet viselő cikkek az LKP sikereit, „terepen” elért eredményeit és módszereit népszerűsítették. A magazin minden számában igyekezte demonstrálni a nők iránti elköteleződését, például úgy, hogy síkraszállt az ingyenes munkajogi tanácsadás vagy a szintén ingyenes képzések gondolata mellett.

Az 1990-es évek elején, a népi Lengyelország bukása után, a liga mély válságba került, és tagjai tömegesen hagyták el a szervezetet. A liga akkoriban csak 6000 taggal rendelkezett, akiket mindössze 20 helyi kör fogott össze.³³

= = = Összefoglalás

A *Lengyel Népköztársaság* 1945 és 1989 közötti fennállása idején az LK elvileg egy politikafüggetlen szervezet volt, a valóságban azonban szorosan kötődött a hatalomhoz, már csak a vezetők LEMP-tagsága okán is. A *Női Liga* tehát végig a rendszer szolgálatában állt. Működésének első éveiben leginkább propagandafeladatokra, a szervezeti struktúrák kiépítésére és a taglétszám növelésére összpontosította az erejét. A tömegbázis kiépítésével a nők társadalmi, szakmai és családi előmenetelét igyekezett befolyásolni. Ezért propaganda- és oktatási tevékenységet folytatott az üzemekben, a városok munkások által lakott részeiben és kismértékben vidéki környezetben is. A sztálinizmus idején, különösen az 1949-től 1953-ig tartó időszakban, a liga csatlakozott a nők nagyobb arányú munkavállalásának előmozdításához, főleg azokban a szektorokban, ahol korábban a férfi munkaerő volt a meghatározó. Ezáltal támogatta azt a hivatalos diskurzust is, amely a férfiak és a nők közti egyenlőséget hirdette.

A nőknek az ipari termelésből történő „távozása”, amely 1956 körül válik tömegessé, a nők új társadalmi szerepmodelljének megjelenésével magyarázható, amely immáron a családi körben és a gyereknevelésben jelölte ki a nők elsődleges feladatait. Ekkor a korábbiakhoz képest nagyobb hangsúlyt kapott az LK propagandaanyagaiban a lengyel nők mindennapi problémájának megoldása is. Másfelől pedig az 1960-as években a helyi szintű struktúrák kiépítését célozta meg, és a nőket a lakóhelyükön próbálta elérni, illetve arról meggyőzni, hogy a munka és a családi kötelességek összeegyeztethetők.

Bár a szervezet elnevezése az 1945 és 1989 közötti időszakban háromszor is megváltozott, a hatalomhoz való viszonya tulajdonképpen mindvégig lojálisként írható le. Olyannyira, hogy az utolsó évtizedben is az egyre inkább roskadozó rendszer

33 = = Dajnowicz, 2018: 108.

védelmére esküdött fel. Azonban annak ellenére, hogy a szervezet kifejezetten sok tagot számlált és széles körű, változatos tevékenységet folytatott, a kezdetekkor meghatározott célokat végül sohasem volt képes elérni, és nem tudott totális befolyást gyakorolni a lengyel nők közösségére.

Fordította: Pócs Nándor

=== Levéltári források ===

Archiwum Akt Nowych (AAN)

AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, Komitet Centralny, Wydział Kobiety, 237/XV-30, Rozwój Ligi Kobiet w okresie od 1945–1951.

=== Sajtó ===

Dziennik Ustaw

=== Hivatkozott irodalom ===

Dajnowicz, 2017a

Dajnowicz, Małgorzata: Obchody Międzynarodowego Roku Kobiet 1975 na Białostocczyźnie (na tle głównych kierunków działalności Ligi Kobiet w kraju i regionie). *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych*, 1–2. sz. 9–27.

Dajnowicz, 2017b

Dajnowicz, Małgorzata: „Zwierciadło” – platforma polityczna Ligi Kobiet w okresie PRL (1957–1961, 1982–1989). *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, 3. sz. 67–90.

Dajnowicz, 2018

Dajnowicz, Małgorzata: Kobiety – polityka – wybory w świetle „Zwierciadła: Pisma Ligi Kobiet Polskich” (1982–1990). In: *Rzeczpospolita w koncepcjach polskich partii i środowisk politycznych XX i XXI wieku*. Szerk. Radomski, Grzegorz – Strzelecki, Michał – Sopolńska, Katarzyna. Toruń, 107–125.

Fidelis, 2015

Fidelis, Małgorzata: *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*. Warszawa.

Grabowska, 2018

Grabowska, Magdalena: *Zerwana genealogia. Działalność społeczna i polityczna kobiet po 1945 roku a współczesny polski ruch kobiecy*. Warszawa.

Jarska, 2018

Jarska, Natalia: A patriarchal marriage? The women's movement and the communist party in Poland (1945–1989). *Kwartalnik Historyczny*, 2. sz. 7–37.

Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, 2018

Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, Anna: Rola kobiety w Polsce Ludowej w świetle treści propagandowych rozpowszechnianych przez ligę Kobiet w latach 1946–1956. *Dzieje Najnowsze*, 2. sz. 149–179.

Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, 2019

Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, Anna: A Női Ligára vonatkozó levéltári iratok a lengyel Nemzeti Emlékezet Intézete Központi és Területi Levéltáraiban, valamint hasznosíthatóságuk a szervezet történetének feltárásában. *Betekintő*, 2. sz. III–131.

Musiałowa, 1957

Musiałowa, Alicja: Referat przewodniczącej ZG LK Alicji Musiałowej wygłoszony na II Zjeździe LK. In: *Materiały II Zjazdu LK w dniach 11–13 lipca 1957*. Warszawa.

Nowak, 2004

Barbara Nowak: *Serving Women and the State: The League of Women in Communist Poland*. Doktori értekezés. The Ohio State University, 2004. <http://bit.ly/2diMB3h> (utolsó letöltés: 2019. április. 7.)

Skórzyńska, 1965

Skórzyńska, Zofia: Praca zawodowa kobiet a wychowanie, *Więź*, 6. sz. 53–62.

Sprawozdanie..., 1970

Sprawozdanie z działalności Ligi Kobiet za lata 1966–70. Warszawa.

Statut..., é. n.

Statut Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet. Warszawa.

Wawrykowa, 1952

Wawrykowa, Maria: Udział Ligi Kobiet w dyskusji nad Projektem Konstytucji. *Nasza Praca*, 2. sz.

Wstępna..., 1956

Wstępna analiza pracy Ligi Kobiet w okresie 10-lecia jej istnienia. *Nasza Praca*, 1. sz.

Zarząd..., 1975

Zarząd Główny Ligi Kobiet: Program działania Ligi Kobiet w Międzynarodowym Roku Kobiet, *Nasza Praca*, 1-2. sz.

Kulcsszavak

=====

Lengyelország, ötvenes évek, társadalomtörténet

/ The Liga Kobiet (League of Women) /

The activities of the organization in the reality of
the Polish People's Republic (1945–1989)

The League of Women (known under the name of the Social-Civic League of Women till 1949) was a women's mass organization in the Polish People's Republic. Throughout the whole period of its activities, the organization's priority was to build the mass character of the League and expand its services to reach women from different walks of life, which corresponded with the general policy of the country aiming at implementing the so-called communist order. The members of the League of Women were at the same time the members of the Polish United Workers' Party. The League, apart from being a very effective propaganda tool, tried to play a real supportive role, offering women practical help. Yet, it seems that although the organization focused on expanding the range of its services and attracting a growing number of members, it did not achieve the expected results.

= = = = *Bandi István* =

/// Az 1989-es romániai forradalomba való magyar beavatkozás kérdése

A Ceaușescu-rezsim kapcsolata a Nyugattal az 1980-as második felében romlott meg, miután területrendezés, a korabeli fogalomhasználat szerint „szisztematizálás” ürügyén a román kormány települések, történelmi műemlékek erőteljes rombolásába kezdett. Erre válaszul több nyugat-európai államban „Village Roumains” néven akció indult a települések és a multietnikus kulturális örökség megmentésére.

Ugyanekkor a román és a magyar kormány közötti kapcsolat tetszhalott állapotban volt, és ilyen államközi viszonyrendszerben élesedtek ki a romániai magyar kisebbség kérdésével kapcsolatos politikai viták, jelesen az erdélyi magyarok által lakott települések 1988-ban elrendelt részleges, illetve teljes lerombolása kapcsán.

A romániai településrendezés újabb hullámának hírére számos kritika fogalmazódott meg a Ceaușescu házaspárral szemben a nyugati országok részéről, sőt kézzelfogható politikai intézkedésekre is sor került. Így amikor az Amerikai Egyesült Államok 1987-ben megvonta Romániától a legnagyobb kereskedelmi kedvezményt, annak nemcsak üzenetértéke volt, hanem a döntés hátrányos következményeit Románia teljes lakossága is megérezte.

A román társadalomban felgyülemlett feszültség felszínre törésének jelképes pillanata volt az 1987-ben Brassóban kitört felkelés, amelyből úgy tűnik, hogy az erőszakszervezetek nem vonták le a szükséges konzekvenciákat. Ahogyan a két évvel későbbi forradalom során tanúsított tévovázásaik is közvetetten hozzájárultak Nicolae Ceaușescu bukásához. Brassóban mindazok a katonai és belügyi vezetők, akik majd később Temesváron is szerepet vállaltak, komoly gyakorlatot szereztek a tömegmozdulások szétverésében és a retorziók végrehajtásában. Így azzal is számoltak, hogy egy a jövőben bekövetkező hasonló eseményt hogyan találhatnak majd az ország elsőszámú vezetőjének.

A magyar és a román történetírás már részletesen elemezte az 1989. évi romániai forradalom eseményeit,¹ de maradt még néhány fehér folt, különösen az állítólagos külföldi beavatkozást illetően. Jelen tanulmány kiter a román hadseregnek az eseményekben – a Securitate (DSS – Departamentul Securității Statului) mellett – játszott szerepére is. Az 1989. decemberi rendszerváltoztatás és a feltételezett külföldi intervenció kérdésének vizsgálata pontosíthatja az eddig elfogadott értelmezéseket, továbbá a román–magyar viszonyt is más megvilágításba helyezheti.

Írásom rövid, vázlatos áttekintést kíván nyújtani a Ceaușescu-korszak utolsó napjairól és az Iliescu-rendszer decemberi időszakáról, különös tekintettel arra, hogy milyen szerepük volt/lehetett a román erőszakszerveknek az idegen, főleg magyar beavatkozás vádjának megalkotásában.

Romániában, a törvényi feltételek szerint, 1989. december 22-ig terjedően kutathatók a szaklevéltári iratok, így lehetőségünk nyílik a diktatúra utolsó napjaiban történt állambiztonsági beavatkozás kapcsán keletkezett források elemzésére. Az említett témával jellemzően a volt erőszakszervek vezetői és magas rangú hivatásosai foglalkoztak – úgy mint Iulian Vlad tábornok, a Securitate korabeli vezetője; Aurel I. Rogojan tábornok, Vlad titkárságvezetője; Virgil Măgureanu, az 1990-ben felállított kémelhárítás (SRI – Serviciul Român de Informații) első vezetője; Cristian Troncotă tábornok, 1989-ben a Securitate levéltári szolgálatának tisztje.

Ők mindnyájan a Securitate 1989-es eseményekben játszott szerepének szalonképes változatát hirdették 1990 után. Ezen elmélet fontos része az idegen, jelesül a magyar beavatkozás kérdése is, mely szerint a Ceaușescu-rendszer megdöntésében Magyarországnak aktív hírszerző, sőt katonai szerepe volt. Ugyanakkor az elmúlt évtizedekben a levéltári források feldolgozásával, továbbá a bíróságok peranyagainak felhasználásával komoly történeti elemző munkák láttak napvilágot. Marius Mioc, Andrei Ursu, Roland O. Thomasson, Mădălin Hodor és sokan mások tudományos érvekkel cáfolták az idegen (magyar) beavatkozás vádját. Ők arra fókuszáltak, hogy rekonstruálják az 1989-es forradalom eseményeit a „qui prodest?” kérdésre válaszolva, ezzel is támogatva a „tényleges elszámoltatást”.

== Az 1989-es év és a titkosszolgálatok tevékenysége

A múlt évszázad nyolcvanas éveiben a Securitate volt a román államapparátus leghatékonyabban működő szervezete.² Pártvonalon Tudor Postelnicu, Ceaușescu bi-

1 == Néhány, az 1989-es eseményeket feldolgozó román nyelvű munka: Oprea, 2002; Deletant, 2001; Burakowski, 2016; Duțu, 2010; Săndulescu, 1996; Rogoz, 2008; Mioc, 2014. Néhány alkotás a vonatkozó magyar historiográfiából: Révész, 2014: 445–455.; Kárpáti, 2000: 26–29.; Illyés–Kántor, 79–98.; Bárdi–Gidó–Novák, 2014; Bottoni, 2015: 32–46.

2 == Tismăneanu–Dobrincu–Vasile (szerk.), 2006: 172. A Securitate a terror alkalmazásának szempontjából rendkívül hatékonynak bizonyult.

zalmi embere vezette, aki előbb a Securitate vezetői székébe jutott, majd 1988-tól belügyminiszterré nevezték ki.

Ceaușescu, akárcsak a körülötte lévő nomenklatúra is, azt várta el a Securitától, hogy derítse fel és hárdítsa el a társadalmi rend ellen irányuló akciókat. Ceaușescut, a korabeli szabályozásoknak megfelelő módon, naponta tájékoztatták a nemzetközi eseményekről,³ így aztán a román pártvezetés például a George Bush és Mihail Gorbacsov 1989. december 2–3-i, Málta szigetén lezajlott találkozájáról, illetve az ott elhangzottakról is a részletekbe menően értesült Securitate elemzéseiből és összefoglalóiból.⁴

Ennek ellenére Ceaușescu utolsó moszkvai látogatása során (1989. december 4.) anakronisztikusan reagált⁵ a Varsói Szerződésben az 1980-as évek második felében bekövetkezett változásokra.⁶ Az amerikai szakszolgálatok elemezték e „valóságtól elszakadt” viselkedésének lehetséges hatásait, és információkat gyűjtöttek potenciális utódjáról, Ion Iliescuról.⁷

Az 1989. decemberi romániai eseménysort két szakaszra lehet bontani. Az első december 14-én Temesváron kezdődött, és december 20-án a forradalom helyi győzelmével zárult. A második szakasz pedig december 20-án, a bukaresti tömegtüntetéssel vette kezdetét, és december 22-én délben a Ceaușescu házaspár menekülésével, ezáltal a forradalom győzelmével fejeződött be. A diktátor és felesége december 25-én történt kivégzéséig terjedő három nap már a Ion Iliescu fémjelezte új rendszer időszaka, így az ekkor történt erőszakos események más megvilágításba kerülnek.

Meg kell jegyezni, hogy sem a politikai vezetés, azaz a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága,⁸ sem pedig a Securitate testületileg és/vagy szervezett módon nem szállt szembe a diktátorral egészen Ceaușescu december 22-i elmeneküléséig.⁹ Akkor azonban mind a Securitate vezetősége, élén Iulian Vlad tábornokkal, személyesen és formálisan is az új védelmi miniszter, Nicolae Militaru szolgálatába szegődött, a parancsnokságuk alatt álló leghatékonyabb egységekkel, a Teroelhárító Különleges Alakulattal (USLA – Unitatea Specială de Luptă Antiteroristă) és a Secu-

3 = = Troncotă, 2003: 207–208. A DSS vezetősége az 1989. december 1-i 0075/989. sz. titkos feljegyzésben azt jelentette Ceaușescunak, hogy a befolyási szférák újrendezése is szerepelni fog a máltai találkozó napirendjén.

4 = = A pontos átirat elérhető: <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB298/Document%2010.pdf> (utolsó letöltés: 2020. május 10.)

5 = = Buga, 2015.

6 = = Burakowski (2016: 385–400.) részletesen leírja Ceaușescu bukását.

7 = = A CIA már a 80-as évek elején felvetette, hogy Ion Iliescu a diktátor potenciális riválisa lehetne. A konkrét kifejezés így néz ki: „would be an important figure in a post-Ceaușescu leadership” (16.). www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP83B00228R0001000700004-7.pdf (utolsó letöltés: 2019. október 1.)

8 = = Burakowski, 2016: 411.

9 = = Măgureanu–Stoenescu, 2008: 118.

ritate Csatatok Parancsnokságának (CTS – Comandamentul Trupelor de Securitate) alakulataival együtt.¹⁰ A Nemzeti Megmentési Front Tanácsának (CFSN – Consiliul Frontului Salvării Naționale) a Román Televízió 1989. december 23-én 5 órakor sugárzott műsorában közzétett közleménye szerint „a Hadsereg és a Securitate együttműködtek az ország stabilitása és a polgárok nyugalma biztosítása érdekében”,¹¹ ami azt igazolta, hogy a szakszolgálatok lojálisak az új társadalmi berendezkedés iránt.

A titkosszolgálatok, természetükből fakadóan, nagyon fejlett önvédelmi reflexekkel, illetve módszerekkel rendelkeznek. Valószínűleg ennek az önvédelmi reflexnek megfelelően cselekedett a Securitate vezetősége is, amikor 1989. november elején tájékoztatást küldött a területi egységeknek az ország közeljövőjére vonatkozóan. E dokumentumból¹² megállapíthatjuk, hogy a szolgálat kádereit már akkor értesítették bizonyos lázadások és lehetséges politikai változások eshetőségéről. Ebben a dokumentumban bukkant fel először, hogy a rendfenntartó erők és a tüntetők között összecsapások lesznek, valamint a diktátor leváltásának (halálának) lehetőségét is felvetették.¹³ A Securitate vezetősége ezekre a válsághelyzetekre az erőszakos fellépés elkerülésének stratégiáját választotta.¹⁴ Tehát abból az előfeltevésből indulhatunk ki, hogy Ceaușescu politikai rendőrsége számára az inaktivitás volt a decemberi események alatt az ideális magatartás. Valójában nem szegültek szembe a diktátorral,¹⁵ ugyanakkor igyekeztek konzerválni a teljes apparátust, az „új időkben szintén velünk” („La vremuri noi, tot cu noi”) mottó szellemében.

A keletnémet titkosszolgálat (Stasi) irattáraiban megmaradt egy, a NATO-ügynökök által 1988-ban készített jelentés a Securitate kádereiről. Az elemzés a következőképpen csoportosította a román hírszerző tiszteket: a vezetői tisztségekbe a diktátor utasítására („útmutatására”) gyorsan kinevezettek csoportja, akiknek a hűsége ebből kifolyólag rendíthetetlen volt; egy második csoport, amelybe a káderek többsége tartozott, akik kevésbé voltak kitéve a politikai befolyásnak, ugyanis ők szakmai elvárások szemszögéből tekintettek a tevékenységükre, és ezért alkalmasak voltak arra, hogy bármilyen társadalmi rendben tevékenykedjenek, valamint egy harmadik

10 == Duțu, 2010: 209.

11 == Uo. 210.

12 == Dumitru Rășină ezredes szerint, aki 1989-ben az Arad megyei Securitate parancsnokaként jelen volt egy titkos parancsnoki értekezleten november 11-én, ahol először hangzott el az utasítás, hogy mi a teendő a hatalom elleni megmozdulások esetén. A jegyzőkönyvet lásd: <http://www.danbadea.net/2010/12/22/decembrie-1989-col-dumitru-rasina-ceausescu-informat-inca-din-noiembrie-89-ca-va-fi-asiinat/> (utolsó leltöltés: 2020. május 10.)

13 == Săndulescu, 1996: 246–282. Dumitru Rășină ezredes vallomása az egység egyik gyűléséről, amelyen nyíltan beszéltek arról, hogy a diktátornak nagyjából három hónapja van hátra.

14 == Troncotă, 2003: 165.

15 == Gal, 2001: 150. Gal tábornok azt állítja, hogy mindez a szolgálattelkéség és az alkalmatlanság miatt történt.

csoport, amelyet fiatal tisztek alkottak, akik az előléptetés, személyes karrierjük gyors felfutása érdekében nem mertek bírálatokat megfogalmazni a párt- és állami vezetőkkel szemben.¹⁶

Összességében egy nagyon központosított és igazodó szervezet profilja olvasható ki a forrásból. Iulian Vlad tábornok és a korabeli szakszolgálatok más, az emlékirataikat közlétező vezetői úgy vélik, hogy ők egy versengő szolgálat keretében működtek, melynek vezetősége az inaktivitásban találta meg a szervezet átmentése egyik lehetséges módját. A Securitate ezen vezetői, bizonyos törvényi rendelkezések¹⁷ mögé bújva, úgy vélekednek/emlékeznek, hogy ők tájékoztatták a párt vezetőségét arról, ami történik, de nem vettek részt a megtorlásban. Ugyanakkor határozottan állítják, hogy a Securitate hozzájárult a forradalom győzelméhez.¹⁸

Ám teljesen más képet fest a Securitatéről 1990-ben felállított kémelhárító szolgálat (SRI – Serviciul Român de Informații) első, Ion Iliescu által kinevezett vezetője, Virgil Măgureanu. Visszaemlékezéseiben azt állítja, hogy bár a forradalmi helyzetre vonatkozóan a Securitate nem adott ki belső utasításokat, mégis voltak tisztek, akik az önátmentés céljával tevékenykedtek.¹⁹ Ez az álláspont más fényt vet az 1989. decemberi forradalmi eseményekre, rávilágítva arra, hogy a Securitate központi vezetősége nem rendelkezett koherens tervekkel sem a felmerült gondok megoldására, sem pedig az új politikai hatalomhoz való viszonyulásra.

A forradalmi események idején a Nemzetvédelmi Minisztérium és a volt Securitate káderei közötti alá-fölrendeltségi viszony miatt nem sikerült összehangolni a katonai alakulatok és a Securitate Csapatok Parancsnoksága feladatait. Ez is hozzájárult a fegyveres összecsapások eszkalálódásához.²⁰

Az átláthatóság hiánya és a dezinformációk mindkét táborban jelentős embervesztéseget okoztak. Az egyik konkrét sajnálatos eset az USLA-csapatok egyes parancsnokainak lemészárlása és a holttestek nyilvános meggyalázása volt. Akciójukra a december 23-áról 24-ére virradó éjszaka került sor, ami jól illusztrálta a hadsereg és a Securitate közötti hatalmi viszonyokat.

Az új hatalom első politikai intézménye – a Ion Iliescu vezetett Nemzeti Megmentés Frontjának Tanácsa – döntött a Securitate Védelmi Minisztérium alá rendeléséről.²¹ Ezzel a döntéssel jogilag is lezárult a Securitate tevékenysége, és ez volt az

16 == Herbstritt–Olaru, 2005: 400.

17 == Mălureanu, 2016: 80. Vasile Mălureanu tábornok külön fejezetben ismerteti a titkos belső rendelkezéseket, illetve a Securitate működését szabályozó jogi normákat.

18 == Troncotă, 2003: 230.

19 == Măgureanu–Stoenescu, 2008: 56.

20 == Dobre–Banu–Duică–Moldovan–Țăranu, 2004: 621. Az 1990. áprilisi általános feljegyzés a 4. hadsereg által a CTS-kaszárnyák (Biztonsági Csapatok Parancsnoksága – a jelenlegi Csendőrség) ellen végrehajtott megfélemlítési akcióról.

21 == A CFSN 4. számú határozata, 1989. december 26. Románia Hivatalos Közlönyének (Monitorul Oficial) 1989. december 27-i számában, 1. sorozat, 5. sz.

első lépés az új, demokratikus titkosszolgálatok megszervezése felé. A végleges felszámolást az 1989. december 30-i 33. sz. rendelettel szentesítették. A rendelet megjelenésének pillanatában a kényszerű átszervezés 15 322 személyt érintett: 10 114 tisztet, 3179 altisztet és 1288 polgári alkalmazottat. Ez az állomány biztosította korábban a területi, illetve a központi struktúrák működését. Iulian Vlad vezérőrnagy december 31-ig maradt a szolgálat élén, államtitkári rangban,²² amikor is letartóztatták. Vlad eltávolítása után Gelu Voican-Voiculescu, az ideiglenes kormányfőhelyettes vette át a volt Securitate vezetőjének hatásköreit.

Összességében úgy tűnik, hogy a diktatúra titkosszolgálatainak vezetői nem mérték fel megfelelően a romániai forradalom jelentőségét, és olyan taktikai megoldásokat választottak, melyek rövid távon optimálisnak tűntek, azonban a hosszú távú politikai változókcal nem számoltak.

= = = A külföldi katonai beavatkozás – mítosz és valóság között. Források és vélemények a román történetírásban

Az erőszakszervek vezető káderei a prágai tavasz után új katonai doktrínán alapuló döntésmechanizmust vezettek be. Ezt a Románia Szocialista Köztársaság nemzetvédelmének megszervezéséről szóló 14/1972. sz. törvényben fektették le és a Nicolae Ceaușescu diktálta nemzeti kommunizmus szellemében dolgozták ki. Ebben az új törvényi keretben az „*ellenség által megszállt területen folytatott harc*” fogalma²³ gyakorlatilag a szovjetek (a Szovjetunió és a Varsói Szerződés tagországai) között keresett ellenségekre vonatkozott. Így egy feltételezett magyar beavatkozás mellett egy szovjet intervenció lehetőségét is komolyan vették.

Az idegen erők beavatkozásának visszatérő motívumát olyan történészek hirdetik mint Alex Mihai Stoenescu, Larry Watts, Remus Ioan Ștefureac, valamint a diktatúra politikai rendőrségének volt tisztjei,²⁴ mint például Iulian Vlad, Virgil Măgureanu, Costache Codrescu. Ezek a szerzők rendszeresen arra hivatkoznak, hogy hivatalos titkosszolgálati (kémelhárítási, katonai hírszerzési) források egy küszöbön álló agresszió képét vetítették előre, bizonyos külső erők (Szovjetunió és Magyaror-

22 = = Herbstritt–Olaru, 2005: 436–437.

23 = = Ezt a kifejezést Mădălin Hodor kutató fejti ki alaposabban a következő dolgozatában: „În 1989 a avut loc o diversiune militară executată de armata secretă a partidului” [A párt titkos hadserege által 1989-ben végrehajtott katonai diverzió]. <https://pressone.ro/istoricul-madalin-hodor-in-1989-a-avut-loc-o-diversiune-militara-executata-de-armata-secreta-a-partidului/> (utolsó letöltés: 2019. április 28.).

24 = = Rogoian, 2017: 182–185.; Stoenescu, 2008: 14–16.; Codrescu, 1994: 22.; Ștefureac, 2015: 185.; Watts, 2013: 639–647.

szág) akcióját értve ez alatt, amelyek – véleményük szerint – bizonyítják az 1989. decemberi, temesvári eseményekbe való beavatkozás tényét.²⁵

A külföldi beavatkozást hirdetőik közül első helyen Alex Mihai Stoescu felvetéseivel érdemes foglalkozni. A memoárirodalom, a szemtanúk nyilatkozatai és a levéltári források új értelmet nyernek a Hadsereg Közkapcsolati Igazgatóságának (Direcția Relații Publice a Armatei) volt vezetője, Alex Mihai Stoescu ezredes *Istoria loviturilor de stat în România* (Az államcsínyek története Romániában) című művének 4. kötetében. Szerinte a külső beavatkozás tényét a temesvári szovjet konzul tevékenysége igazolja. A szerző azt sugallja, hogy a Temesvárra akkreditált konzul 1989 decemberében Jászvásáron (Iași) dolgozott,²⁶ és mindössze ez alapján bizonyítottnak véli a külső agressziót. Ám Marius Mioc felhívta a figyelmet ennek az információnak a megalapozatlanságára, rámutatva arra, hogy Temesváron nem volt szovjet konzulátus.²⁷

Stoescu az említett kötetében bemutatott egy olyan Securitate-jelentést is, amely szerinte ugyancsak a külső beavatkozás elméletét támasztja alá. Ezek szerint állítólag voltak olyan románok, akik hajlandóak voltak együttműködni a svájci Erdélyi Magyarok Egyesületével, illetve ez a szervezet Temesvárra küldte volna őket tevékenykedni.²⁸ A kötetben idézett jelentést elemezve megállapítható, hogy az említett szöveg a leghalványabb utalást sem tartalmazza a Stoescu által állítottakra, ezzel szemben megerősíti, hogy létezett ilyen karitatív szervezet, de tagjai közül senki sem vett részt a tüntetéseken vagy más hasonló jellegű akciókban Románia területén, és nem küldték őket oda.

A temesvári forradalommal kapcsolatos büntető eljárásban (a temesvári „25-ök” perében), melyben Ion Coman volt KB-titkár, Radu Bălan volt Temes megyei párttitkár és mások voltak a vádlottak, fontos tanúvallomások hangzottak el. Ezek egy része megtalálható a bukaresti „December 21-e” egyesület honlapján,²⁹ és Richard Andrew Hall amerikai történész is feldolgozta azokat.³⁰ Ezekben a vallomásokban viszont teljesen más képet találunk a feltételezett külföldi beavatkozásról, mint Stoescu munkájában.

25 == A SRI előzetes jelentése a decemberi eseményekről. I. rész (1/2), Temesvár, 1989: www.ceausescu.org/ceausescu_texts/revolutia/raportul-sri11.htm (utolsó letöltés: 2019. május 2.).

26 == Stoescu, 2004: 246.

27 == <http://mariusmioc.wordpress.com/?s=consulul+sovietic+de+la> (utolsó letöltés: 2019. május 3.).

28 == Stoescu, 2004: 403–404.

29 == www.dosarelerevolutiei.ro (utolsó letöltés: 2019. május 3.).

30 == <https://romanianrevolutionofdecember1989.com/2013/04/> (utolsó letöltés: 2019. május 3.).

A Securitate főtitjéként bíróság elé állított Emil Macri tábornok, a Securitate gazdasági elhárításának volt vezetője³¹ például az 1990. január 2-án tett vallomásában a következő következtetéseket vonta le: *„A begyűjtött információkat szintetikusán összefoglalva, ezek nem bizonyítják sem külföldi vezetők, sem bármelyik külföldi hatalom beavatkozását a temesvári eseményekbe. Ezeknek az adatoknak a felsőbb szintekre, nevezetesen I. Vlad tábornokhoz való továbbítása, idegességet, sőt, dühöt váltott ki.”*³²

Ezen források közismertsége ellenére egyes kutatók még mindig a külföldi beavatkozás hipotézisét hangoztatják, olyan adatokat idézve, melyekkel azt sugallják, hogy 1989 decemberében jelentős volt bizonyos hírszerző struktúrák jelenléte Románia területén, illetve ezek tevékenységét külföldről irányították. Larry Watts amerikai kutató például az egyik, román forradalomról írt dolgozatában a következőket írja a „vendégek” jelenlétét: *„Sokatmondó az a tény, hogy abból a 37 000 szovjet turistából, akik az 1989. decemberi forradalmat megelőző két hétben Romániába látogattak, vagy Románián utaztak át, több mint 25 000-en úgy döntöttek, hogy csaknem egy évig, 1990 októberéig nem hagyják el az országot, holott a román kormány ezt hivatalosan és nyomtatékosan kérte tőlük.”*³³

Marius Mioc történész 1991-ben közzétett kutatásai az 1989 decemberében Temesvárra látogató külföldi turistákról cáfolják az említett adatokat. Ebből a kutatásból kiderül, hogy a decemberi forradalom idején a temesvári szállodákban 1525 turista szállt meg, akik közül 789-en különböző szocialista országokból érkeztek. Fontos megemlíteni, hogy már novemberhez képest is csökkent a turisták száma.³⁴ Levéltári források alapján ugyanez a csökkenő tendencia jelenik meg a Securitate illegális határátlépést megkísérlő személyekre vonatkozó statisztikáiban is.³⁵ Ezeket a személyeket a korabeli szakmai zsargonban „illegális kikerülő”-nek nevezték, és a Securitate elemzői intenzív operatív feldolgozásnak vetették alá mindazokat, akiket a szomszédos államok hivatalosan visszatoloncoltak.

A területi szervek hetente jelentették a szomszédos államok által átadott, illetve a Romániába történt illegális belépés után elfogott személyekre vonatkozó összesítő kimutatásokat mind a titkosszolgálati vezetésnek, mind az RKP vezetőségének. Ezekből a statisztikákból tudjuk, hogy december második hetében *„96 személy érkezett*

31 = = Emil Macri – a Securitate II. Gazdasági Elhárítási Igazgatóságának vezetője, aki aktívan részt vett a temesvári eseményekben 1989 decemberében.

32 = = <https://romanianrevolutionofdecember1989.com/2013/04/>
(utolsó letöltés: 2019. május 3.).

33 = = Watts, 2012: 55.

34 = = A Marius Mioc által készített statisztikát lásd: <https://mariusmioc.wordpress.com/2013/01/21/rastalmacirile-lui-larry-watts-si-rastalmacirile-altora-despre-larry-watts/#more-14849> (utolsó letöltés: 2019. május 8.).

35 = = ACNSAS fond Documentar, dosar nr. 013783/1. A dosszié Románia határait illegálisan átlépőkről havi statisztikai kimutatásokat tartalmaz.

[sic!] a Magyar Köztársaságból (87-et a magyar hatóságok adtak át és 9 illegálisan lépett be). Az átadottak közül 53-an kevesebb mint 24 órát tartózkodtak a szomszédos állam területén, 34-en 2–30 napig tartózkodtak ott, az illegálisan érkezettek pedig legfeljebb 25 napot.”³⁶

Az átvett vág a határőrök és a Securitate által elfogott személyeket az „Alfa” program keretében ellenőrizték. A román kémelhárítás tisztjei megvizsgálták és kielemezték a magyar intézmények által foganatosított lépéseket, az operatív szervezési és a „szökevények” Romániába történő visszaküldésére vonatkozó lépésekre összpontosítva. Ezekre a vizsgálatokra nagy hangsúlyt fektetett a Securitate vezetősége, azonban az eredmények nem minden esetben támasztották alá a várakozásokat. Ez derül ki a Iulian Vlad által Gheorghe Rațiu ezredesnek, az I. Kémelhárító Igazgatóság vezetőjének december elején személyesen adott utasításból. A Securitate akkori vezetője hangot adott felháborodásának az „Alfa” program alacsony hatékonysága miatt, és azt parancsolta, hogy *„vizsgáljanak át újra mindent, amit 1989. december 6-ig jelentettek, hasonlítsák össze az »operatív helyzet alapelemeire« vonatkozó adatokat a kapott utasításokkal és az ezen a vonalon végrehajtott feladatokkal. Azután pedig értékeljék, hogy végrehajtották-e a utasításokat, ha pedig nem, akkor állapítsák meg a feladatok nem teljesítésének okát.”*³⁷ A szövegből kiolvasható, hogy a szomszédos államok által átadott és a Romániába a határon keresztül illegálisan visszatérő személyekkel szemben lefolytatott vizsgálatok nem eredményeztek operatív szempontból releváns, azaz hasznosítható adatokat.

A Románia területén esetleges hírszerzési szándékokkal áthaladó polgárok jelenlétével kapcsolatban a román történészek Larry Watts munkáit használják forrásként, és gyakran idéznek belőlük. Az említett szerző bőséges dokumentációval szolgál számukra arra vonatkozóan, amit ő „a magyar titkosszolgálatok által lefolytatott műveleti akcióknak” tekint.³⁸

A külföldi titkosszolgálatok Románia területén folytatott tevékenységének elhárítására 1968-ban létrehozott kémelhárítási szervezet, a szocialista országokkal foglalkozó kémelhárítás (UM – Unitate Militară [Katonai Alakulat] 110)³⁹ nem tárt fel semmilyen ilyen jellegű akciót. 1989. december 22-éig az UM 0110 független egységként szerepelt a Securitate szervezeti felépítésében. A szervezet állományába 304 fő hivatásos tartozott : 264 tiszt, 23 törzsszászlós és tiszthelyettes, illetve 17 polgári alkal-

36 == Uo. 2.

37 == Uo. 6.

38 == Ștefureac, 2015: 185. forrásként idézi Larry Wattsot, aki az *Óvj meg, uram, a barátoktól, a szovjet tömb titkos Románia elleni háborúja* című könyvében 551. oldalán hibás értelmezést ad a román–magyar diplomáciai kapcsolatokról. Ștefureac ezt az anyagot használja fel bizonyítékként a magyar titkosszolgálatok által végrehajtott aktív lépésekkel kapcsolatos magyarázatában.

39 == Az UM 0110 hadrendi fedőszám a román fegyveres testületeknél 1989 előtt.

mazott.⁴⁰ Az UM 0110 az „Alfa” művelet keretében is hatékonyan tevékenykedett, a hatáskörének megfelelő területeken szűrte a gyanús személyeket, és szükség szerint semlegesítette őket.

Remus Ioan Ștefureac történész úgy véli, hogy ez a szervezeti egység a Varsói Szerződés tagországain belül amúgy egyedülállóan képzett személyzettel rendelkezett, és egészen az „aranykor” végéig következetes tevékenységet fejtett ki.⁴¹

Fontos hangsúlyozni, hogy ez az elhárítási struktúra létrejöttétől a felszámolásáig a Varsói Szerződés Szervezetének elveivel ellentétesen fejtette ki a tevékenységét. Az UM 0110-es katonai egységnek 1989 decemberében is operatív módszerekkel kellett feltárnia, hogy a szomszédos baráti államok (Szovjetunió, Magyarország) szerveznek-e titkos műveleteket.

A Mircea Stan történész által szolgáltatott adatokból tudjuk, hogy „a feldolgozandó munkamennyiség terjedelmes volt”, tekintettel arra, hogy 1988-ban csak Dâmbovița megyéből több mint 7000 személy utazott szocialista országokba, ebből 418-an szolgálati célból. Az UM 0110-esek a külföldre utazó személyek beszerzésének megelőzése érdekében különös figyelmet szenteltek az ellenőrzés előkészítésének. Oda, ahol rendkívüli helyzet alakult ki, az UM 0110-es részleg megyei állományába tartozó hálózatokat telepítettek, kiegészítő tájékoztató anyagok begyűjtése céljából.⁴²

Az ezzel a témával kapcsolatosan megjelent tudományos munkák, illetve az általam a román állambiztonsági levéltárban a CNSAS-ban (Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității) áttekintett FCX, továbbá D fondokban található szervezési iratok nem utalnak arra, hogy bármilyen magyar beavatkozási műveletet felderített, illetve megakadályozott volna az UM 0110 kémelhárító szervezet.

Az egyik leghitelesebb forrás, mind politikai-katonai, mind szakmai szempontból, Ștefan Gușă tábornok, aki 1989-ben Románia fegyveres erőinek vezérkari főnöke volt. Ő egyben aktív szerepet játszó tanúja is volt azoknak az eseményeknek, melyekre először Temesváron, majd Bukarestben került sor az új hatalom megjelenése és megerősödése előtt.

Ahogy az közismert, a vezérkari főnököt, tisztségéből fakadóan, bármilyen katonai beavatkozásról közvetlenül tájékoztatni kellett. Temesvárra menet a következő tájékoztatást kapta a Hadsereg Hírszerző Szolgálatától (DIA – Direcția de Informații a Armatei): „A szomszédoknál [Magyarországon] az utóbbi két évben masszív újbóli csapatáthelyezésekre került sor Nyugatról Kelet felé.”⁴³ Gușă tábornok Ceau-

40 = = Herbstritt–Olaru, 2005: 436–437.

41 = = Ștefureac, 2015. Hasonló megállapításra jut Stan, 2016: 16.; Ursu–Hodor–Thomasson, 2018: 4.; ACNSAS Fond FCX despre activitatea UM 0110.

42 = = Stan, 2016: 16, 115–116.

43 = = Drăgan, 2004: 239.

șescu utasítására, több tábornok és pártvezető társaságában, december 17-én Temesvárra érkezett, hogy a helyszínen vizsgálja meg és rendezze a kialakult helyzetet.

A tábornok által megtett első lépések egyike az esetleges, nyugati irányból várható katonai beavatkozásra vonatkozó információk ellenőrzése volt. Később Gușă tábornok az 1989. decemberi események tisztázására létrehozott szenátusi bizottság előtt kijelentette, hogy tudott a szocialista országokban lezajlott radikális politikai változásokról és arról, hogy ezek a jelenségek Romániát is el fogják érni. A tábornok ugyanakkor elismerte, hogy a hadsereget félretájékoztatták egy Románia ellen irányuló agresszióval kapcsolatosan, és teljes felelősségének tudatában kijelentette, hogy félt az oroszoktól:⁴⁴ nem a magyar szomszédok esetleges katonai manővereitől, hanem a Magyarország területén állomásozó szovjet egységektől.⁴⁵

A Magyarország felől várható „beavatkozással” kapcsolatosan egy másik történelmi szereplő, Victor Atanasie Stănculescu tábornok, honvédelmi miniszter visszaemlékezései is a rendelkezésünkre állnak, aki szintén jelen volt ekkor Temesváron. A vezérkari főnökkel érkezett Stănculescu tábornok ugyancsak tudott a folyamatban lévő globális és regionális geopolitikai reformokról, és volt némi elképzelése arról is, hogy mi következhet a Ceaușescu-korszak után.

Stănculescu annak érdekében, hogy mind a diktátor házaspár, mind pedig a hatalomra készülők előtt is megőrizze a hitelességét, kénytelen volt információkat gyűjteni, illetve részt venni titkos katonadiplomáciai találkozókön. Ezzel kapcsolatosan említhető 1989 nyarán lezajlott akciója, amikor is a Balaton partján találkozott a magyar honvédelmi miniszterrel, Kárpáti Ferenc tábornokkal, továbbá Pacsek Józseffel, a Magyar Honvédség vezérkari főnökével és a KGB kelet-európai vezetőjével. Ezen a találkozón a két ország államszocialista rendszerének gorbacsovi megreformálásáról folytattak párbeszédet.⁴⁶ Az éppen a Varsói Szerződés találkozója alatt kialakított kapcsolat baráttá vált, elősegítve a magyarországi és romániai fegyveres erők vezetői közötti párbeszédet. Ez a kapcsolat biztos pont maradt a decemberi események zűrzavarában is, amikor a már védelmi miniszterré kinevezett Stănculescu felvette a kapcsolatot magyar kollégájával, és elutasította az egészségügyi támogatásra vonatkozó magyar ajánlatot. Stănculescu határozottan válaszolt a magyar fél megkeresésére: „nincs szükségünk vérré, maradjatok csak ott nyugodtan”.⁴⁷

A katonai vezetők korabeli, majd későbbiekben tett megnyilvánulásai a román levéltári forrásokkal összevetve, nem támasztják alá a külföldi beavatkozás tényét. Úgy tűnik, hogy a külső ellenség képének előtérbe tolása, előbb a magyar, majd a szovjet és végül a terrorista beavatkozás veszélye, egy, az események irányításában

44 = = Uo. 391.

45 = = Uo. 239.

46 = = Stoienescu, 2009: 38–41.

47 = = Uo.

tevékenykedő csoport érdeke lehetett a hatalom megszerzése céljából. Ennek továbbgondolása már a kilencvenes évek történéseinek mélyebb elemzését igényli.

== „Audiatur et altera pars”. A küszöbönálló katonai beavatkozás: mítosz és valóság. Források és vélemények a magyar történetírásban

A kétpólusú globális hatalmi rendszer szétesésének, illetve a kelet-európai szovjet befolyás csökkenésének az 1987-es év a kiindulási pontja. Ekkor Berlinben, a Varsói Szövetség Konzultatív Politikai Bizottságának az összejövetelén aláírtak egy jelentős dokumentumot az új katonai doktrínáról, mely nagyon világosan rögzítette, hogy a szocialista tömb országai defenzív katonai politikát folytatnak a jövőben.⁴⁸ Ez a megállapodás a varsói paktum defenzív elvét rögzítette, és egyértelműen kifejezte, hogy a részt vevő országok nem fognak katonai akciókat kezdeményezni más országok ellen. Nicolae Ceaușescu ezzel a kezdeményezéssel párhuzamosan egy különleges bizottság felállítását szorgalmazta a leszereléssel kapcsolatos kérdések megoldására.⁴⁹

A szovjet–amerikai kapcsolatok fokozatos javulása nyomán csökkent a közvetlen háborús fenyegetettség, és ezzel együtt változott a szovjet tömb ellenségképe is. A Ceaușescu által kezdeményezett reformok egy olyan diktátor anakronisztikus próbálkozásai voltak, akinek már nem sikerült felfognia az új geostratégiai helyzetben bekövetkezett változásokat, ennek következtében pedig a sztálinizmus zászlóvivője maradt.

1988 nyarától kezdődően, a Varsói Szerződés új katonai doktrínájával összhangban, a magyar Honvédelmi Minisztérium Műveleti Igazgatóságán újraírták a magyar hadsereg összes offenzív jellegű műveleti tervét.⁵⁰ A magyar katonai átszervezési dokumentációt a Szovjetunió Vezérkara által kiadott és a magyar miniszterelnök, valamint a szovjet vezérkari főnök, Szergej Ahromejev marsall kézjegyével ellátott iránymutatás alapján állították össze.

Az új doktrínából fakadó átszervezés nyomán a Magyar Néphadseregnek masszív egységmozgatásokkal párhuzamosan egyéb váratlan eseményeket is meg kellett oldania, így például a keletnémet menekültek kérdését. Embertömegek lépték át a Csehszlovákiával közös határszakaszt, hogy Magyarországon keresztül jussanak el Ausztriába. A hadseregnek kellett biztosítania ezeknek a külföldi állampolgároknak a szálláshelyét és ellátását. A magyar Honvédelmi Minisztérium által diszkréten megoldott másik feladat a Munkásőrség 1989 szeptembere és októbere közötti lefegyverzése volt.

48 == Helgert–Mészáros, 2017: 295.

49 == Olteanu–Duțu, 2014: 183.

50 == Helgert–Mészáros, 2017: 295.

A Magyarország fegyveres erőin belüli átszervezés fordulópontját, azaz a Honvédelmi Minisztérium szervezeti és működési keretének módosítását 1989. december 1-jével kezdődően hajtották végre a Honvédelmi Minisztérium feldarabolásával és a hadvezetés (Néphadsereg Parancsnoksága, később Honvéd Vezérkar) új döntéshozatali struktúrájával. Az új parancsnokság 1990 márciusára érte el operativitásának maximális szintjét.

Ezzel egyidejűleg az átalakuló katonai vezetésnek egy előre nem tervezett feladatot is meg kellett oldania: a romániai forradalom kezelését. Ezekkel az eseményekkel december 16-ától kezdődően foglalkoztak operatív módon a hadsereg parancsnoksága szintjén. Ezért a vezérkari parancsnokságon belül létrehoztak egy koordinációs csoportot.

A Magyar Honvédség új vezérkari főnöke, Borsits László tábornok állításai szerint a román vezérkar naponta felvette a kapcsolatot a magyar féllel. December 22-e után a két fél között a kapcsolat jónak volt mondható, ennek bizonyítéka Horn Gyula külügyminiszter bukaresti látogatása. Borsits tábornok is tagja volt ennek a magyar kormányzati küldöttségnek.⁵¹

A Magyarország területén állomásozó szovjet csapatok kivonására vonatkozó viták még Bukarestben kaptak lendületet, a Varsói Szerződés tagállamai Konzultatív Politikai Bizottságának 1989. július 7-i ülésén. Ceaușescu előadta a NATO és a Varsói Szerződés egyidejű felszámolására vonatkozó reformgondolatait. Petar Mladenov, a bolgár külügyminiszter pedig Gorbacsov beleegyezését igyekezett megszerezni a reformok elindításához⁵², ezzel egyidejűleg a magyar küldöttség a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásáról folytatott tárgyalásokat.⁵³ Larry L. Watts a *Cei dintâi vor fi cei din urmă* (Elsőkből lesznek az utolsók) című könyvében ezekkel az eseményekkel kapcsolatosan arra mutatott rá, hogy a Varsói Szerződés katonai struktúráinak felszámolásáról szóló információ állítólag egyik magyar vezetőnek sem állt a rendelkezésére 1989 előtt, miközben Ceaușescu hevesen támogatta a katonai tömb merev szovjet modelljének megreformálását.⁵⁴

A Magyarország területén állomásozó szovjet haderő kivonásának első hullámában az ország keleti részében lévő kaszárnyákból (Debrecen, Kiskunhalas) távoztak a szovjet alakulatok, ezek helyébe pedig Magyarország nyugati feléből (Dunántúl) irányítottak át szovjet egységeket. Összesen 11 300 személy, 400 páncélozott egység, 200 ágyú és mozsárágyú, illetve 2900 jármű hagyta el 1989 első felében Magyarországot, és 10 kaszárnyát adtak át a magyar hatóságoknak. A szovjetek 1989 nyaráig 100 km-es mélységben kivonultak az Ausztriával határos térségből. Szintén

51 = = Németh, 2014.

52 = = Olteanu–Duțu, 2014: 528.

53 = = Békés–Byrne–Ripp–Vörös, 1999: 84.

54 = = Watts, 2013: 607.

ugyanezen év folyamán vonták ki Magyarország területéről a szovjet nukleáris robbanófejeket is.⁵⁵

Az ÁBTL-ben rendelkezésre állnak a BM Politikai Nyomozó Főosztály, továbbá a BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya és jogelődjei iratait tartalmazó fondokban a román és a magyar titkosszolgálatok operatív kapcsolatait, illetve a két állambiztonsági szervezet változó viszonyát tükröző iratok, illetve a minisztériumok vezetőségei között az 1960-as és 70-es években lezajlott találkozókra készült jegyzőkönyvek.⁵⁶ A román és magyar szakszervek az 1956-os forradalom utáni két évtizedre jellemző hírszerzési-műveleti együttműködéstől és tapasztalatcseréktől a 80-as évekre eljutottak addig, hogy a kapcsolatok formálissá váltak, sőt bizonyos ügyekben be is fogytak. A kétoldalú kapcsolatokkal részletesebben Jánosi Csongor és Stefano Bottoni történészek foglalkoztak.⁵⁷

Ezekből a művekből és a rendelkezésre álló levéltári forrásokból kiindulva kijelenthető, hogy a magyar titkosszolgálatok 1989-ig az 1970-es évekre jellemző módszerek alapján dolgoztak, vagyis a pártvezetőség engedélyével a nyugat-európai országok hírszerző központjaiból gyűjtöttek információkat, és ezen anyagok alapján összesített elemzést küldtek a párt vezetőségének a romániai magyar kisebbség, illetve Románia politikai helyzetéről. Ez az adatszerzési és -feldolgozási mechanizmus Kádár János, az MSZMP első titkárának bukása (1988. májusa) után megváltozott. A hírszerzés vezetősége akkor új módszereket javasolt, hogy meg lehessen felelni a geopolitikai kihívásoknak. Ezt az átszervezési tervet az MSZMP 1989 nyarán fogadta el, de a történelem közbeszólt, és az átalakítást csak 1990-ben hajtották végre.

A magyar titkosszolgálatok számára sorsdöntő pillanat volt 1989. október 20-a, amikor a magyar parlament elfogadta az új államformáról szóló törvényt: Magyarország október 23-ától megszűnt népköztársaság lenni.

A politikai vezetőség kimondott engedélye nélkül, de egy új társadalmi berendezkedésbe vetett reménnyel kezdődött meg a titkosszolgálatok tevékenységének átalakítása. Ennek alapján kezdődött meg az információgyűjtés a romániai magyar

55 = = Burucs, 2009; Sz. Bíró, 2009.

56 = = ÁBTL 1.6. 7/4-18/1957. Jelentés a BM nemzetközi referensének feladatköréről. Ebből a feljegyzésből értesülünk egy kialakulóban lévő kapcsolatról a társintézmények között. A Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának és jogelődjének iratanyagában (ÁBTL 1.11.12.) található azok az együttműködési iratok, melyeket a társmisztériumok írtak alá az 1960-as és 1970-es évek időszakában. Konkrét levéltári források az együttműködésre: ÁBTL 1.11.12. 79. doboz, 41-11-R-32/17-68. Jegyzőkönyv a MNK BM és a RSZK BM közötti operatív együttműködésről. Budapest, 1967. május 13.; uo. 109. doboz, 41-11-R-32/23-1968. 6-13.; uo. 79. doboz, 41-11-R-32/1-1969. Megállapodás MNK BM és a RSZK BM közötti operatív együttműködésről. Budapest, 1969. május 17.; ÁBTL 1.11.12. 79. doboz, 41-11-R-70/4-a/72. 3. Megállapodás. Budapest, 1972. április.

57 = = Jánosi, 2017: 86-125.; Jánosi, é. n.; Bottoni, 2012: 235-257.; 2013: 79-117.

kisebbségről is. A szakszervek közvetlenül a terepről és harmadik országokból származó forrásokból gyűjtöttek adatokat.⁵⁸

Szintén ebbe az új megközelítésbe tartoznak azok az akciók, amelyekről Hodicska Tibor, Magyarország volt bukaresti sajtóattaséja számolt be. A decemberi események kellős közepén megkereste őt a katonai felderítés vezetősége (MNVK Felderítő Csoportfőnökség), és felkérték, hogy december 19-étől kezdődően fordítsa le a Románia területéről kiinduló rádióforgalom lehallgatásával összegyűjtött anyagokat. A Hodicska által feldolgozott anyagokból az derült ki, hogy a Securitate egészen a Ceaușescu-házaspár haláláig aktív maradt.⁵⁹ Ha ezeket az adatokat összevetjük a „decemberi rádióelektronikai háborúval”⁶⁰ kapcsolatos információkat bemutató román kutatócsoport publikálta anyagokkal,⁶¹ igazolható az a feltételezés, hogy létezett szakmai együttműködés a két ország hadseregei között. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a román hadsereg vezetésének tudomása volt a Securitate rádióelhárítási tevékenységéről.⁶²

A dezinformálás és az ellenőrizetlen információk felhasználása mind katonai, mind pedig hírszerzési szinten is megmaradt a román–magyar kapcsolatokban. Erre utalnak azok az adatok, amelyeket a magyar kémelhárítás 1989 folyamán jelzés formájában kapott a megyei szerveitől. Ezekből tudomást szerezhettek „Magyarország ellen irányuló lehetséges katonai akciókról, amelyekre október–november hónapokban kerülhet sor”. Ugyanebből a forrásból kiderült, hogy a román katonai vezetőségnek az volt a meggyőződése, hogy ezeket az akciókat siker fogja koronázni, ugyanis a román fél mind a magyar katonai egységek helyzetét, mind pedig ezek reakcióidejét ismerte.⁶³

Fenyegető jelzéseket a magyar hírszerzés központi szintjén is érzékelték. Ezek gyorsan átmentek a feldolgozási és elemzési központra, eljutva végül a pártvezetők asztalára. A belügyminiszter 1989. szeptember 4-i jelentése szerint a román katonai egységeknek a határövezetben elhelyezkedő nagyobb városokba, Temesvárra, Nagyváradra, Aradra történt mozgatása jelent(het)ett biztonsági fenyegetést. A magyar Belügyminisztérium az így összegyűjtött információk alapján úgy döntött, hogy

58 = = ÁBTL 4.2. 45-1/389 BM III. Csoportfőnökség. Körlevél, 1989. július 1. 34. kötet.

59 = = Hodicska, 2014: 266.

60 = = Rádióelektronikai háború során elektronikai kisugárzáson alapuló dezinformációt juttattak oéba. Például olyan információt, hogy idegen katonai szárazföldi, illetve légi egységek mozognak a román felségterületen. Konkrét eseteket ismertet Richard Andrew Hall honlapján: <https://romanianrevolutionofdecember1989.com/razboiul-radio-electronic-noiembrie-1989-ianuarie-1990/> (utolsó letöltés: 2019. május 11.).

61 = = Ursu–Thomasson–Hodor, 2019; Gabanyi–Muraru–Muraru–Sandru, 2020: 398–428.

62 = = <https://romanianrevolutionofdecember1989.files.wordpress.com/2012/01/image06.jpg> (utolsó letöltés: 2019. április 8.).

63 = = ÁBTL 2.7.1. NOIJ Békés megye, 32-1989. 06. 19.

fokozza a felderítést.⁶⁴ A magyar elhárító szervek a román titkosszolgálatok információgyűjtését, azaz ügynöktelepítési kísérleteit és egyéb információszerző tevékenységét is feltárták.⁶⁵

A két állam katonai vezetése közötti kapcsolatra vonatkozóan egy másik fontos aspektust is meg kell még említeni: a feszült államközi kapcsolatok katonai téren is kifejtették hatásukat. Ennek bizonyítékeként említhetjük azokat a telefonbeszélgetéseket, amelyekre Vasile Milea tábornok, román nemzetvédelmi miniszter és magyar kollégája, Kárpáti Ferenc között került sor a temesvári forradalmi események idején. Ezekből a beszélgetésekből az látszik, hogy a román felet aggasztotta bizonyos szervezetek tevékenysége, melyek – Magyarország területén – állítólag önkénteseket kezdtek toborozni, hogy Temesvárra küldjék őket a kirobbant „lázadás” megsegítésére. Kárpáti tábornok azonnal cáfolta ezeket a híreszteléseket. A magyar honvédelmi miniszter visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a Határőrség Főparancsnokságától december 18-ától olyan jelzések érkeztek, hogy a román hatóságok lezárták a határátkelőket, és „a határok mélységi biztosítását” szolgáló intézkedéseket hajtottak végre. E lépések nyomán a magyar katonai vezetőség arra kényszerült, hogy elemezze és gyorsan felmérje a történeteket, a védelmi lépések megtétele érdekében.⁶⁶

== = Következtetések

A bukaresti rezsimre az 1980-as évek közepétől kezdve erőteljes nyomást gyakorolt az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió is, előbbi az emberi jogok tiszteletben tartása, utóbbi a rendszer komoly megreformálása érdekében. Végül a Ceaușescu-rezsim sorsát az 1980-as évek második felében bekövetkezett globális politikai változások pecsételték meg.

Ceaușescu szocializmusmodellje katonai téren azon alapult, hogy Románia volt a Varsói Szerződés egyedüli tagországa, amelynek területén 1958-tól nem állomásoztak szovjet csapatok, és következetesen elutasította, hogy katonai egységekkel vegyen részt más államok területén zajló inváziókban. A román védelmi doktrína mindenkor eltért a Varsói Szerződés doktrínájától, integrálódási kísérletre csak a tárgyalás időszak utolsó napjaiban került sor. Románia létrehozta a saját védelmi iparát, saját szabályok szerint képezte ki a katonai egységeit, elutasítva a moszkvai ellenőrzést. Ugyanakkor a védelmi politikában, illetve a biztonságpolitikai modellben állandóan jelen volt a külső fenyegetettség motívuma.

A forradalmi események leverésében aktívan részt vevő erőszakszervek vezetése a diktátor bukása után is folytatta a „külső ellenség” elleni harcot, most már saját

64 == ÁBTL 2.7.2. BM Tájékoztató jelentések 65-9-172/1989.

65 == ÁBTL 2.7.1. NOIJ Békés megyei, 39-1989.08.10.; 40-1989. augusztus 21.; 43-1989.09.18.; 44-1989.09.20.; Csongrád megye 115. 1989. szeptember 26.; Szabolcs-Szatmár megye, sz. n. 1989. augusztus 15.

66 == Kárpáti, 2011: 169–170.

jövőjének érdekében. Tették ezt azért is, hogy az újonnan alakuló titkosszolgálatban az irányító szerepük megmaradjon, továbbá az 1989-es eseményekben való felelősségük elhomályosuljon a társadalom tudatában. Ezzel szemben a forradalom áldozatai és leszármazottaik, valamint a témát kutatók az elmúlt harminc évben azon fáradoztak, hogy a véres eseményekről és a felelősökről kiderüljön az igazság. Így a külső erők (ellenség) beavatkozásáról felépített kép lassan darabjaira hullik a román levéltári, bírósági tényanyagok súlya alatt.⁶⁷

Habár a kutatások rendre megcáfolják a „külső beavatkozás” mítoszát, még nem tűntek el azok a politikai, katonai és hírszerzési szereplők, akik az 1989-es romániai fordulat véres történelmi kottáját megírták és levezényelték. E szereplők egy része még ma is azt próbálja elhitetni, hogy sor került a külföldi – köztük a magyar – fegyveres erők beavatkozására a romániai események idején.

= = = *Levéltári források* = = =

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL)

- 1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai
- 1.11.12. BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya és jogelődeinek iratanyaga
- 2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ)
- 2.7.2. BM Tájékoztató jelentések
- 4.2. Parancsgyűjtemény

Arhiva Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS)

ACNSAS Fond Documentar
ACNSAS Fond FCX

67 = = Ursu–Thomasson–Hodor, 2019; Gabanyi–Muraru–Muraru–Sandru, 2020. Az Andrei Ursu, Roland O. Thomasson és Mădălin Hodor által alkotott kutatócsoport a felsorolt két kötetben publikálta az 1989-es forradalomról szóló, a CNSAS forrásaira épülő legújabb kutatási eredményeit. Lásd Ursu–Hodor–Thomasson, 2018a; 2018b.

=== Sajtó ===

Monitorul Oficial (Románia Hivatalos Közlönye) 1989. december 27.

I. sorozat, 5. sz.

Simina, 2019

Simina, Codruta: Istoritul Mădălin Hodor: În 1989 a avut loc o diversiune militară executată de „armata secretă” a Partidului. Pressone, februar 17.

<https://pressone.ro/istoricul-madalin-hodor-in-1989-a-avut-loc-o-diversiune-militara-executata-de-armata-secreta-a-partidului/>

(utolsó letöltés: 2019. április 3.)

=== Online források ===

A SRI előzetes jelentése a decemberi eseményekről. I. rész (1/2), Temesvár, 1989.

http://www.ceausescu.org/ceausescu_texts/revolution/raportul_srii.htm

(utolsó letöltés: 2019. május 2.)

Rășină, P. Dumitru ezredes 1994. június 4-i, az 1989. decemberi eseményeket vizsgáló szenátori bizottságnak adott vallomása.

<http://www.danbadea.net/2010/12/22/decembrie-1989-col-dumitru-rasina-ceausescu-informat-inca-din-noiembrie-89-ca-va-fi-asasinat/>

(utolsó letöltés: 2020. május 10.)

Richard Andrew Hall: *High Time to Unpack Already: Why the Restless Journey of the „Soviet tourists” of the Romanian Revolution Should Come to an End.*

<https://romanianrevolutionofdecember1989.com/2013/04/> (utolsó letöltés: 2019. április 3.); <https://romanianrevolutionofdecember1989.com/razboiul-radio-electronic-noiembrie-1989-ianuarie-1990/>

(utolsó letöltés: 2019. május 11.)

Soviet Transcript of the Malta Summit December 2–3, 1989.

The George Washington University, National Security Archive,

<https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB298/Document%2010.pdf>

(utolsó letöltés: 2020. április 29.)

Temesvári peranyagok, közzétette a December 21. Egyesület.

www.dosarelerevolutiei.ro

(utolsó letöltés: 2019. április 3.)

Unrest in Romania: Causes and Implications. 1982. március. CIA-elemzés
Romániáról. www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP83Boo228R0001000700004-7.pdf (utolsó letöltés: 2020. április 29.)

<https://mariusmioc.wordpress.com/2013/01/21/rastalmacirile-lui-larry-watts-si-rastalmacirile-altora-despre-larry-watts/#more-14849>
(utolsó letöltés: 2019. április 8.)

=== Hivatkozott irodalom ===

Bárdi–Gidó–Novák, 2014

Bárdi Nándor – Gidó Csaba – Novák Zoltán Csaba: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Békés–Byrne–Ripp–Vörös (szerk.), 1999

Békés Csaba – Byrne, Malcolm – Kalmár Melinda – Ripp Zoltán: *Miklós Vörös: Political Transition in Hungary, 1989–1990. A Compendium of Declassified Documents and Chronology of Events*. Washington–Budapest, National Security Archive, Cold War History Research Center – 1956 Institute.

Bottoni, 2012

Bottoni, Stefano: „Baráti együttműködés”: a magyar–román állambiztonsági kapcsolatok (1945–1982). *Történelmi Szemle*, 2. sz. 235–257.

Bottoni, 2013

Bottoni, Stefano: Vonakodó kémek. A magyar állambiztonság és Románia, 1975–1989. *Történelmi Szemle*, 1. sz. 79–117.

Bottoni, 2015

Bottoni Stefano: Volt? És hogyan történt? (Gondolatok az 1989-es romániai forradalom értelmezéséről). *Hitel*, 3. sz. 32–46.

Buga, 2015

Buga, Vasile: *Sub lupa Moscovei politica externe a Romaniei 1965–1989* [Románia külpolitikája Moszkva nagyjátója alatt 1965–1989]. București, I.N.S.T.

- Burakowski, 2016
Burakowski, Adam: *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu 1965–1989, Geniul Carpaților*
[Nicolae Ceaușescu diktatúrája 1965–1989, A Kárpátok Géniusza].
București, Editura Polirom.
- Burucs, 2009
Burucs Kornélia: A szovjet csapatok kivonása Közép-Kelet Európából.
Kronológia 1986-1992. *História*, 5–6. sz. 3–10.
- Codrescu, 1994
Codrescu, Costache: *Armata română în revoluția din decembrie 1989*
[A román hadsereg az 1989. decemberi forradalomban].
București, Editura Militară.
- Deletant, 2001
Deletant, Denis: Teroarea comunistă în România
[A kommunista terror Romániában]. Iași, Editura Polirom.
- Dobre–Banu–Duică–Moldovan–Țăranu, 2004
Dobre, Florica – Banu, Florian – Duică, Camelia – Moldovan, B. Silviu – Țăranu,
Liviu: *Trupele de Securitate, 1949–1989* [A Securitate-csapatok].
București, CNSAS–Nemira.
- Drăgan, 2004
Drăgan, Veronica Daniela: Condamnat la adevăr. Generalul Ștefan Gușă
[Ígazságra ítélve. Ștefan Gușă tábornok]. București, Editura RAO.
- Dușu, 2010
Dușu, Alexandru: *Revoluția din Decembrie 1989. Cronologie*
[Az 1989. decemberi forradalom. Kronológia]. Craiova, Editura Sitech.
- Gabanyi–Muraru–Muraru–Sandru (szerk.), 2020
Gabanyi, Ute Anneli – Muraru, Alexandru – Muraru, Andrei – Sandru, Daniel:
Revoluția din 1989 Învinși și învingători [Az 1989-es forradalom.
Győztesek és vesztesek]. București, Polirom.
- Gal, 2001
Gal, Ionel: *Rățiune și represiune în Ministerul de Interne. 1965–1989*
[Ráció és megtorlás a Belügyminisztériumban. 1965–1989]. I. kötet.
Iași, Editura Domino.

Helgert–Mészáros, 2017

Helgert Imre – Mészáros Gyula: *A magyar honvédség a rendszerváltás sodrában*.
II. kötet. Lakitelek, Antológia Kiadó.

Herbstritt – Olaru, 2005

Herbstritt, Georg – Olaru, Stejărel: *STASI și Securitatea* [A STASI és a Securitate].
București, Editura Humanitas.

Hodicska, 2014

Hodicska Tibor: *Négyszemközt Ceaușescuval*. Budapest, Pont Kiadó.

Illyés–Kántor, 2012

Illyés Gergely – Kántor Zoltán: Románia 1989 után. *Külvügyi Szemle*, 4. sz. 79–98.

Jánosi, 2017

Jánosi Csongor: A magyar–román belügyi és állambiztonsági kapcsolatok
1955–1965 között. *Pro Minoritate*, nyár, 86–125.

Jánosi, é. n.

Jánosi Csongor: *Magyar–román belügyi és állambiztonsági kapcsolatok 1975–1989*
között. *Az erdélyi magyar kisebbség ügye a Vasfüggönyön innen és túl*. (Kézirat.)

Kárpáti, 2000

Kárpáti Ferenc: A román forradalom és Magyarország, 1989.
Egy volt miniszter emlékezése. *História*, 4. sz. 26–29.

Kárpáti, 2011

Kárpáti Ferenc: *Puskalövés nélkül...* Budapest, Duna International.

Măgureanu–Stoenescu, 2008

Măgureanu, Virgil – Stoenescu, Alex Mihai: *De la regimul comunist la regimul*
Iliescu. Virgil Măgureanu in dialog cu Alex Mihai Stoenescu
[A kommunista rezsimtől az Iliescu-rezsimig. Virgil Măgureanu beszélgetése
Alex Mihai Stoenescuval]. București, Editura RAO.

Mălureanu, 2016

Mălureanu, Vasile: *Apărarea ordinii constituționale – perspectiva unui ofițer de*
informații [Az alkotmányos rend védelme – egy hírszerző tiszt távlatai].
București Editura Paco.

Mioc, 2014

Mioc, Marius: *Revoluția română, explicată pentru toți* [A román forradalom, közérthetően]. Editura Artpress.

Németh, 2014

Németh József: Irányított interjú Borsits László ny. vezérezredessel az MTA Bolyai János kutatói ösztöndíj támogatásával. *Hadtudományi Szemle*, 2. sz. 246–256.
http://real.mtak.hu/16669/1/2014_2_f_nemethj.pdf
(utolsó letöltés: 2020. május 11.).

Olteanu–Duțu, 2014

Olteanu, Constatin – Duțu, Alesandru: *România 36 de ani în Tratatul de la Varșovia* [Románia 36 éve a Varsói Szerződésben].
București, Editura Niculescu.

Oprea, 2002

Oprea, Marius: *Banalitatea răului, O istorie a securității în documente: 1949–1989* [A gonosz banalítása. A Securitate története dokumentumokban: 1949–1989].
Iași, Editura Polirom.

Révész, 2014

Révész Béla: Titkosszolgálati és diplomáciai információk Bukarestből
Budapestre 1989 végén. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, 77. sz. 445–455.

Rogojan, 2017

Rogojan, I. Aurel: *Iulian N. Vlad – confesiuni pentru istorie* [Iulian N. Vlad – vallomások a történelemnek]. Baia Mare, Editura Proema.

Rogoz, 2008

Rogoz, Cezar-Vladimir: *Povestirile teroriștilor* [A terroristák meséi].
Galați, Editura Alma Print.

Săndulescu, 1996

Săndulescu, Șerban: *Decembrie '89. Lovitura de stat a confiscat Revoluția Română* [1989 decembere. Az államcsíny kisajátította a román forradalmat].
București, Editura Omega Ziua Press.

Stan, 2016

Stan, Mircea: *Activitatea unității de contraspionaj anti- țările socialiste. Experiențe și lecții învățate* [A szocialista országok elleni kémelhárítási egység tevékenysége.

Tapasztalatok és megtanult leckék]. *Revista Română de Studii de Intelligence*,
RRSI 16. sz. https://issuu.com/animv/docs/rrsi_nr_16
(utolsó letöltés: 2020. május 11.).

Stefureac, 2015

Stefureac, Ioan Remus: *Conflictul secret din spatele scenei România versus Rusia. 50 de ani de realități, mituri și incertitudini* [A színpad mögötti titkos konfliktus. Románia versus Oroszország. 50 évnyi valóság, mítosz és bizonytalanság].
București, Editura RAO.

Stoenescu, 2004

Stoenescu, Alex Mihai: „*Istoria loviturilor de stat în România*”
[A romániai államcsínyek története]. 4. kötet. București, Editura RAO.

Stoenescu, 2009

Stoenescu, Alex Mihai: *În sfârșit adevărul...* [Végre az igazság...
Victor Atanasie Stănculescu beszélgetése Alex Mihai Stoenescuval].
București, Grupul Editorial RAO.

Sz. Bíró, 2009

Sz. Bíró Zoltán: Szovjet csapatok kivonása Magyarországról. *História*, 5–6. sz. 3–10.

Tismăneanu–Dobrincu–Vasile (szerk.), 2006

Tismăneanu, Vladimir – Dobrincu, Dorin – Vasile, Cristian: *Comisia prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport Final*.
[A Romániai Kommunista Diktatúrát Elemző Elnöki Bizottság. Zárójelentés].
București.

Troncotă, 2003

Troncotă, Cristian: *Duplicitarii. O istorie a Serviciilor de Informatii și Securitate ale Regimului comunist din România* [A kétszínűek. A romániai kommunista rezsim hírszerző és biztonsági szolgálatainak történelme].
București, Editura Elion.

Ursu–Hodor–Thomasson, 2018a

Ursu, Andrei – Hodor Mădălin – Thomasson, O. Roland: „*Cine a tras în noi după 22?*” *Studiu asupra vinovaților pentru victimele Revoluției Române din decembrie 1989* [„Ki lőtt belénk 22-e után?” Tanulmány az 1989. decemberi Román Forradalom áldozataival kapcsolatos bűnösségekről].

www.revistadrepturileomului.ro/assets/docs/2018-4/NRDO-4-2018-studiu.pdf. București, NRDO. 5–128.

Ursu–Hodor–Thomasson, 2018b

Ursu, Andrei – Hodor, Mădălin – Thomasson, O. Roland: „Ki lőtt belénk 22-e után?” Tanulmány az 1989. decemberi Román Forradalom áldozataival kapcsolatos bűnösségekről. *Magyar Kisebbség*, 1–2. sz. 53–232.

Ursu–Thomasson–Hodor, 2019

Ursu, Andrei – Hodor, Mădălin – Thomasson, O. Roland:
Trăgători și mistificatori, Contrarevoluția Securității în decembrie 1989
[Lövészek és hamisítók. A Securitate ellenforradalma 1989 decemberében].
București, Polirom.

Watts, 2012

Watts, Larry: *Ferește-mă doamne de prieteni, războiul clandestin al blocului sovietic cu România* [Óvj meg, uram, a barátoktól, a szovjet tömb titkos Románia elleni háborúja]. București, Editura RAO.

Watts, 2013

Watts, Larry: *Cei dintâi vor fi cei din urmă. România și sfârșitul războiului rece*
[Elsőkből lesznek az utolsók. Románia és a hidegháború vége].
București, Editura RAO.

Kulcsszavak

=====

Románia, Securitate, rendszerváltás

/ Analysis of the Topic of Hungarian Intervention in the Romanian 1989 Revolution /

This study is an analysis of the topic of Hungarian intervention in the Romanian revolutionary events of 1989. The issue of intervention is analyzed using Romanian and Hungarian historical and archival sources. Based on these, it was revealed that taking advantage of Ceausescu's decisions, political, military and professional interest groups used a disinformation strategy to gain power.

Although Ceausescu disappeared in December 1989, violent incidents continued and the political, military and intelligence actors who participated in this consciously shifted responsibility to the external enemy. Part of this strategy was the intervention of Hungarian forces in the events in Romania.

Ceaușescu's political system collapsed in December 1989 as a result of violent events, and historians break down the myth of the intervention, but the political, military, and intelligence actors who controlled the bloody historical events in Romania in 1989 have not disappeared to this day.

= Szemle =
////////////////////

= Szemle =
////////////////////

/// Kis Péter

=== Bölcsészhallgatók forradalma ===

Zsebők Csaba: *Tiszta szívvel 1956-ban.*

A „Kolhoz Kör” a forradalom (egyik) szellemi előkészítője.

Oikosz Alapítvány, 2019. 137 o.

1956 történetét a szélesebb nyilvánosság számára leginkább a budapesti heroikus „nagy események” (tömegtüntetések, utcai harcok, kormányátalakítások stb.) vagy a forradalom vidéki fejleményei jelenítik meg. Kevesebb figyelem jut azonban azokra a mikroközösségekre, például baráti társaságokra, amelyeknek esetenként fontos szerep jutott a forradalom szellemi előkészítésében. Egy ilyen, egyetemi oktatókból és hallgatókból álló csoport múltjának bemutatására vállalkozott Zsebők Csaba, a Wekerle Sándor Üzleti Főiskola tanészévezető főiskolai tanára. A sokoldalú szerző három – egymással nem összefüggő – területen működött eddigi pályája során: dolgozott újságíróként, pár éve Kelet-Európa, főleg a Balkán történiáját kutató tudós és főiskolai oktató,

emellett több verseskötetet megjelentető költő is. Mindez lehetőséget teremt, hogy több megközelítést alkalmazzon a téma feldolgozásában.

Maga a főcím megválasztása is utal a szerző újságírói és irodalmári tevékenységére, a *Tiszta szívvel* ugyanis egy, az 1956. október 23. előtti napokban az Eötvös

Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán (ELTE BTK) Máté Imre költő főszerkesztésében megjelent, az egyetemi ifjúság forradalmi hangulatának kialakításában komoly szerepet vállalt diákfolyóirat címe volt. (Nem tévesztendő össze az ugyanezen a címen, ugyancsak az ELTÉ-n az 1960-as évek második felében megjelent, elsősorban szépirodalmi periodikával.) Hasonlóan izgalmas az alcímben olvasható *Kolhoz Kör* név is, ami a folyóirat bázisául szolgáló csoportot takarja. Ennek tagjai nagyrészt vidéki származású egyetemi oktatók és hallgatók voltak, akik az 1950-es évek első felében kezdték történelmi pályájukat, illetve történelem szakon a tanulmányaikat az ELTE BTK-n (az 1953-as felsőoktatási reformot követően pedig az ELTE Történettudományi Karán). Legalább annyira fontos kapocs volt közöttük az is, hogy „kevésé bizonyultak kommunista, különösen sztálinista múlttal terheltnek” (23.). A könyv tárgyának meghatározása után a szerzői motivációkról is olvashatunk. Eszerint a *Kolhoz Kör*t és a *Tiszta szívvel*-t a kutatás ugyan addig is számon tartotta (mint az 1956-os forradalom előzményeit), azonban önálló, tudományos igényű munkát mégsem szentelt nekik. A könyv elején a szerző nyilvánvalóvá teszi, hogy műve nem a szoros értelemben vett tudományos értekezés, kismonográfia, hanem elsősorban olvasmányosságra törekvő, ugyanakkor forrásokra és mérvadó szakirodalom megállapításaira alapozó összefoglalás (uo.).

Ahogy az egyetemi baráti társaságok többsége, a *Kolhoz Kör*höz tartozók sem alkottak szilárd szervezetet, ezért – több mint hatvan év után – már csak néhány személyt lehet azonosítani közülük; egyrészt az egyetemi oktatókat, másrészt a *Tiszta Szívvel* ideiglenes szerkesztőbizottságának tagjait. Így a kötet nem tárgyalja azt sem, hogy mekkora is volt valójában a *Kolhoz Kör*, pedig ez fontos körülmény lenne a csoport egyetemi befolyásának megítélésében. A II. és IV. fejezetből kiderül, hogy összejöveteleiket a Régi Országház Étterem (Bp. I. Országház u. 17.) és a Fehér Galamb Étterem (Bp. I. Szentháromság u. 9–11.) különtermében tartották (28. és 38.), ezek befogadóképessége alapján az olvasó feltételezheti, hogy a körnek csupán pár tucatnyi tagja lehetett.

Még a *Kolhoz Kör* létrejöttének időpontja sem derül ki teljes bizonyossággal, mivel a rekonstrukció főleg a forradalom után négy-öt évtizeddel később papírra vetett visszaemlékezéseken alapul. A legkorábbi esemény egy 1954-es ELTÉ-s gólyabál lehetett, ahol a kör egyik vezéralakja, Molnár József, egy oktatótársa, Tóth Ede és egy hallgató, Kecskeméti Károly előadott egy felsőoktatást bíráló pamfletet, amiért dékáni megrovást kaptak (50–51.). Ezt követően, 1955-ben Molnár és másik két oktató, I. Tóth Zoltán és Varga János körül kezdett kialakulni egy tanítványaikból álló, félillegális csoport.

A könyv – talán „olvasóbarát” jellege (23.) miatt – nem részletezi azokat a körülményeket, amelyek a mikroközösség formálódását elősegítették. Két historiográfiai és egyetemtörténeti tényezővel lehet ezt a kérdést jobban megvilágítani. Az említett oktatók tudományos tevékenysége minden bizonnyal összefüggésben állt a körülöttük létrejövő csoportosulás motivációjával és szellemi hátterével. I. Tóth a

18–19. századi erdélyi román–magyar együttélés problémáival, 1949-től Kelet-Európa (akkori szóhasználattal: a népi demokratikus országok) fejlődésével foglalkozott. Tóth Ede fő szakterülete szintén a 19. századi magyarországi nemzetiségi kérdés volt, ezen belül ugyancsak a magyar–román viszony. A témaválasztásban indíttatásuk személyes volt: mindketten Magyarországtól 1920-ban elszakított területen (Bánság, illetve Mátyusföld) születtek és nőttek fel. Molnár és Varga az agrártársadalom történetét kutatta, előbbi a középkori, utóbbi pedig a 19. századi átalakulásra fordította figyelmét. (A *Kolhoz Kör*ben néha megfordult a Partiumból származó Szabad György oktatói és kutatói pályáját 1951-ben szintén agrártörténészként kezdte.¹) A falusi környezetből egyetemre került, illetve – a könyvben nem említett – erdélyi gyökerekkel rendelkező hallgatók fogékony része² már csak az egyetemi előadásaik és szemináriumuk tárgya miatt is hamar utat találhattak hozzájuk, azonosulhattak az általuk képviselt nézetekkel. Meg lehetett volna említeni, hogy a tanáraik nem sokkal voltak idősebb náluk (1956-ban I. Tóth kivételével életkoruk 26 és 31 év között volt), ez is bizonyára megkönnyítette a csoportta szerveződést.

A történettel egy időben zajló felsőoktatási átalakítás ugyancsak szerepet játszott abban, hogy a hallgatókból valódi tanítványi kör jöjjön létre, amely nyitott volt az aktuális politikai kérdések megvitatására is. Az 1953–1954-ben megindított egyetemi reform nyomán a lexikális ismeretanyag mechanikus átadása és felszínes ismétlése helyett az adott tudományág módszereinek és új eseményeinek bemutatására került a hangsúly. Emellett lazították a tanrendi kötöttséget, valamint a hallgatók – tanulmányi – ellenőrzését, és előtérbe került az egyetemisták önállóságra nevelése is. Éppen a történelem szak színvonalának emelése miatt helyezték át I. Tóthot 1953 nyarán a Történettudományi Intézetből az ELTÉ-re, az újonnan létrehozott Történettudományi Kar élére, s egyszersmind megkapta a szintén ekkor felállított (újraszervezett) Európai Népi Demokratikus Országok Története Tanszék vezetését is. 1955-ben Varga Jánost nevezték ki mellé dékánhelyettesnek,³ Molnár József is 1954-ben kapott tanársegédi állást a Történelem Segédtudományi Tanszéken. Az új elvárásnak megfelelő intenzív és közös szemináriumi munka lehetőséget teremtett a három oktatónak, hogy szakmailag – és politikailag – alkalmas diákokat gyűjtsön maga köré. Ezek legalább annyira tartoznak a kör történetének rekonstrukciójához, mint az egyetemi ideológiai oktatás – talán a kelletnél bővebb – ismertetése (31–33., 36.). Az is az egyetemi reformmal való összefüggésre utalhat, hogy a kör találkozóhelyeivé a Magyar Országos Levéltár (Bp. I. Bécsikapu tér 1–2.) közelében lévő éttermek

1 = = Szabad, 2017: 46, 55–56.

2 = = A *Tiszta szívvel* szerkesztőbizottságának tagjai közül Máté Imre a rábaközi Maglócán született, Román Károly a nyírségi Gáván nőtt fel, Domokos Péter (ifj. Domokos Pál Péter) édesapja gyerekkorát Csíkbán töltötte, és a moldvai magyarság elismert kutatójává vált, Kabdebó Lóránt pedig erdélyi örmény családból származott.

3 = = Sinkovics, [1970]: 416–417, 534–535.; Perényi, 1957: 8–9.

váltak, ugyanis a valóban tudományos szintű történészképzést nyújtó tanárok, illetve az ebben partner tanítványaik idejük egy részét levéltári kutatással töltötték.

Ami a *Kolhoz Kör*nek a forradalom előkészítésében játszott szerepét illeti, négy 1956-os eseményt kell kiemelnünk. A kör tagjai március 15-ét a Régi Országház Étteremben ünnepelték meg, ahol nyíltan bírálták a párt politikáját. Ezt követte október 6-án a Rajk László és társainak újratemetése után rendezett diáktüntetés, amelyen szovjetellenes jelszavak is elhangzottak. Ez az akció bizonyos mértékig összehasonlítható az egyetemisták október 23-i felvonulásával. Néhány nappal később a kör egyik tagja Szegeden tanuló ismerősének az egyetemi oktatás korszerűsítését és a kötelező orosz nyelv fakultatívva tételét követelő, október 10-i keltezésű röplapot küldött, amely jelentős szerepet játszott abban, hogy a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) október 16-án megalakult Szegeden. (Itt érdemes lett volna hivatkozni arra a forráspublikációra, amely ezt a levelet, valamint a szegedi egyetemisták október 16-án kelt felhívását közli.⁴) Végül pedig október 6. és 10. között látott napvilágot a *Tiszta szívvel* egyetlen száma, benne határozott politikai változásokat sürgető írásokkal. Mindezek az események már a politikai erjedést jelezték.

A könyv alapján úgy tűnik, hogy a *Kolhoz Kör* inkább a forradalom előkészítésében vállalt szerepet; Zsebők Csaba is csak négy személyt említett meg, akik aktívan részt vettek a forradalomban. Közülük I. Tóth Zoltán sorsa a legismertebb: október 25-én egy ELTÉ-s küldöttséget vezetett az Akadémia utcai pártközpontba, amikor az Országház előtti téren összegyűlt tömegre nyitott sortűzben életét vesztette. Molnár József az egyetemen felhalmozott fegyvereket őrizte, egyéb szerepéről az 1957-es fegyelmi tárgyalásán sem került elő adat. Máté Imre és Szakács Sándor ezzel szemben fegyvert is ragadott a forradalom védelmében.

A szerző kitért a *Kolhoz Kör* és az 1956-os egyetemi ifjúságra ható szellemi áramlatok viszonyára is. A kör tagjai egyrészt elhatárolták magukat a reformkommunista elképzelésektől, így nem voltak jó viszonyban sem a Dolgozó Ifjúság Szövetségének (DISZ) kari funkcionáriusaival, sem a Petőfi Kör vezető személyiségeivel. A szerző főleg Máté Imre visszaemlékezéseire alapozva arra a következtetésre jutott, hogy a *Kolhoz Kör* a népi irányzathoz sorolható. Részben ezt támasztja alá Pomogáts Bélának a politikai nyomozó szervek előtt 1959-ben tett vallomása, amely szerint 1956-ban az egyetemisták egy része nemzeti kommunista, illetve revizionista (későbbi szóhasználat: reformkommunista) irányt követett, másik része pedig – így a *Kolhoz Kör* is – Németh László és a népi írók harmadik utas eszméi felé fordult (52–53.). Varga János 1994-ben úgy látta a kérdést, hogy a társaság felfogásában a nép „a parasztságon és a munkásságon kívül a kispolgárságot és a kisértelmiséget is magába foglalja” (49–50.). Hasznos lett volna, ha a szerző a modern eszmetörténeti kutatások eredményeivel ütközteti a szóbeli és írásos források állításait.

4 = = Némethné–Szabó–Vida, 2003: 292–293.

A szerző alaposan körbejárja témáját, mindazonáltal kevés új tudományos eredményt találhatunk benne. Fő érdemének az ismeretanyag összegyűjtését tekintetjük. Egyértelműen kiderül a *Kolhoz Kör* jelentősége, de a történeti rekonstrukció nehézsége is. Ahogy azt már említettük, csak hozzávetőleges képet kapunk arról, hogy kik számíthatók a körbe. Az egyik tag, Kecskeméti Károly visszaemlékezésében Mihalik László, Kónya Lajos, Ladányi Mihály és Csalog Zsolt nevét is megemlítette,⁵ akik a kötetben viszont nem fordulnak elő. A munka értékét növelte volna, ha a szerző legalább megkísérli összegyűjteni azokat a személyeket, akik kapcsolatba hozhatók a *Kolhoz Körrel*. Jellemző a társaság megfoghatatlanságára az elnevezés eredete körüli apória (a kolhoz utalhat a résztvevők nagy részének paraszti hátterére vagy az összejövetelk italfogyasztását fedező közös pénztárra egyaránt).⁶

A kötet szerzőjének szerteágazó anyagot sikerült egybeszerkesztenie és gördülékenyen előadnia, bár az olvasónak az az érzése, hogy inkább egy meglehetősen heterogén, levéltári forrásokból, visszaemlékezésekből, valamint 1990 előtti párttörténeti és 1990 utáni történeti szakirodalomból származó anyag felhasználásával készült mozaikszerű idézetgyűjteményről van szó.⁷ Maga a szerkezet is túlságosan széttagolt, 26 fejezetből, valamint 80, egy-két oldalas alfejezetből áll,⁸ amelyek amúgy sem tartalmi szempontok alapján különülnek el. Mindez kissé riportszerűvé teszi a szöveget.

Eklektikus hatást kelt a Nagy Ervin filozófus által írt előszó, a Bence Lajos szlovéniai magyar költő által jegyzett utószó, valamint az utolsó, XXVII. fejezetet alkotó interjú Kabdebó Lóránt irodalomtörténésszel, a könyv tárgyául szolgáló események egyik szereplőjével. Az előszó (címe alapján⁹ bevezető esszé) az 1956-os forradalom helyes definícióját próbálja meg tisztázni. Egy általánosan érvényes modell felállításának lehetőségét elutasítva leszögezi, hogy a forradalom fogalma mindig csak térhez és időhöz kötötten, konkrét történelmi fejlődésben értelmezhető. Az eszmeifuttatás végső következtetése az, hogy 1956-ban Magyarországon nem osztályalapú forradalom és nem is ellenforradalom zajlott. A politikai bölcsélet terén kevésbé jártas olvasónak is eszébe juthat, hogy Karl Marx és Hannah Arendt forradalomkoncepciója mellett más filozófusok életműve is említést érdemelt volna az okfejtésben. Valószínűleg Zsebők Csaba és Nagy Ervin az előszót nemcsak a könyv járulékos, formai

5 = = Deák, 2000: 292.

6 = = Farkas, 2006.

7 = = Az volt az érzésünk, hogy a szerző e tárgyban írott tanulmányát (Zsebők, 2017) bővítette volna köteté forrásszövegek segítségével.

8 = = Néha félrevezető címekekkel, pl. a „Történelmi jelentőségű orgánium” című alfejezet főleg az október 6-i tüntetéssel és a Szegedre küldött röplappal foglalkozik (25–26.); kisé szokatlan hatnak továbbá az olyan címekek is, mint pl. a „Berecz és Molnár »elvtárs« tematizál” (47.).

9 = = Előszó helyett – a forradalom fogalmáról (5–21.).

kellékének szánták,¹⁰ hanem a főszöveggel tartalmilag szerves összefüggésben álló résznek, minden bizonnyal egy elméleti keretnek. Ennek ellenére a két szerző szövege csak egy ponton (a szovjet megszállás elleni nemzeti, az egyetemi diákság által is fémjelzett forradalom értékelésénél) illeszkedik egymáshoz, s mindkettő az 1956-ról köztudatban élő – általuk torznak, hiányosnak tartott – képet akarja megváltoztatni, kiegészíteni. A kötet végén a Kabdebó-interjú ugyanakkor jó összegzést nyújt, és a főszövegben néha talán kissé széttartó szálakat összefogja (121–128.), Bence Lajos pedig méltatva a szerző témaválasztását, a pályatárs szavaival emlékezik meg a könyv egyik főszereplőjéről, Máté Imréről (133–137.).

Mondandónkat összegezve elmondhatjuk, hogy az említett hiányok ellenére hasznos alkotás kerül az olvasó kezébe, amely minden bizonnyal fenntartja a *Kolhoz Kör* és folyóirata, a *Tiszta szívvel*, illetve a köztudatban élő sok 1956 egyikének emlékezetét.

=== Hivatkozott irodalom ===

Deák, 2000

„...a reformkor nem kezdet, hanem folytatás...” Interjú Kecskeméti Károllyal.

Az interjút készítette: Deák Ágnes. *Aetas*, 1–2. sz. 292–297.

Farkas, 2006

Farkas Zoltán: A bölcsészek forradalma. *Sulinet*, 2006. október 20.

<https://hirmagazin.sulinet.hu/hu/pedagogia/a-bolcseszek-forradalma>
(utolsó letöltés: 2020. április 20.).

Némethné–Szabó–Vida, 2003

Egyetemisták és főiskolások követelése 1956 októberében. Közli: Némethné Dikán Nóra – Szabó Róbert – Vida István. *Múltunk*, 4. sz. 280–333.

Perényi, 1957

Perényi József: I. Tóth Zoltán. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica*. Tomus I. Red. Zoltanus I. Tóth. Budapest, 5–15.

Sinkovics, [1970]

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Története 1945–1970.

Főszerkesztő: Sinkovics István. Budapest, ELTE.

¹⁰ == Nagy Ervin e könyv társszerzőjének tekinti magát, lásd a XXI. Századi Intézet honlapját: <https://www.xxizazadintezet.hu/munkatarsak/> (utolsó letöltés: 2020. április 20.).

Szabad, 2017

Aradtól az Országgyűlésig. Pavlovits Miklós interjúja Szabad Györggyel 1991–1992.
Budapest, Magvető Kiadó.

Zsebők, 2017

Zsebők Csaba: Az 1956-os „Kolhoz Kör” és a Tiszta szívvel.
Acta Wekerleensis, I. sz. 1–13.

Kulcsszavak

=====

1956, recenzió

= **A Revolution of Humanities Students** =

/// A BOOKREVIEW ABOUT

Csaba Zsebők: *With Pure Heart: The „Kolkhoz Circle” as an intellectual antecedents of the revolution*
[Tiszta szívvel 1956-ban. A „Kolhoz Kör” a forradalom (egyik) szellemi előkészítője]

Oikosz Alapítvány, 2019. 137 p.

The book tells the story of one of the micro-groups which has been paid little attention in the remembrance of the revolution and war of independence of 1956. The *Kolkhoz Circle* was established by some lecturers and students at the history department of Eötvös Loránd University in Budapest in the era of political fermentation which began in the summer of 1953. All of the group of 15 to 20 members came from rural background and they had not compromised themselves with supporting Stalinism. It was mainly students of this circle who edited the periodical *Tiszta szívvel* (With Pure Heart), which had only a single issue about two weeks before the outbreak of the revolution on 23 October, containing articles that demanded definite political changes. The circle and the periodical had a major role in forming the radical attitude of university students. One of the members provenly contributed to the foundation of the Association of Hungarian Universities and Colleges (Szeged, 16 October), which played a very important role in the revolution. The book, which mainly relies on memoirs and the results of relevant literature, discusses the political views of the persons associated with the *Kolkhoz Circle* and *Tiszta Szívvel*, which placed them in confrontation with reform communism and the Petöfi Circle. Some members did not only take part in the preparations for the revolution but also the revolutionary events. One of them, Dean Zoltán I. Tóth was killed in the volley fired at the crowd outside the Parliament building on 25 October.

==== E számunk szerzői ====

BANDI ISTVÁN,
történész, ÁBTL

DAJNOWICZ, MALGORZATA,
történész, egyetemi tanár, Białystoki Egyetem

KIS PÉTER,
levéltáros, ÁBTL

MEDGYESI KONSTANTIN,
történész, a Móra Ferenc Múzeum igazgatóhelyettese

NOVÁK ATTILA,
történész, tudományos főmunkatárs,
Nemzeti Közszolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutatóintézet

POLGÁR PÉTER ANTAL,
nyugalmazott középiskolai tanár

TAKÁCS TIBOR,
történész, ÁBTL

A tanulmányokkal kapcsolatos
észrevételeiket, megjegyzéseiket az alábbi címre küldjék:
betekinto@abtl.hu.

Kérésükre szívesen továbbítjuk levelüket az adott szerzőnek.